

ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์เฉพาะกรณี

959.35
ดพ171

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เลขที่ 23 พระโขนง กรุงเทพฯ 10110 โทร. 2584002-3

๑๕๑.๓๕
๑๖๑๖

18 ส.ย. 2528

158016

คำนำ

เอกสารประกอบการเรียนวิชาประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์เล่มนี้ ผู้เขียนได้ทำการวิเคราะห์กรณีต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์อย่างละเอียด มีทั้งหมด 5 เรื่องด้วยกัน ทั้งปรากฏอยู่ในสารบัญเรื่องแล้ว เพื่อให้เสริมความรู้ความเข้าใจนักศึกษา ผู้เรียนวิชาประวัติศาสตร์ไทย 2 (ป.212) และได้จัดการรวบรวมให้เป็นรูปเล่มเพื่อสะดวกในการเก็บรวบรวม โดยใช้ชื่อหนังสือว่า "ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์เฉพาะกรณี" แต่ละเรื่องมีเชิงอรรถและบรรณานุกรมแยกจากกันในแต่ละเรื่อง ในบางเรื่องมีได้ใส่บรรณานุกรมลงไว้ข้างท้าย เพราะถือว่าได้เขียนเชิงอรรถไว้อย่างละเอียดแล้ว เนื่องจากผู้เขียนพยายามจะทำออกมาในรูปแบบความทางวิชาการ ดังนั้นรูปเล่มและสาระจึงปรากฏในลักษณะดังกล่าวแล้ว

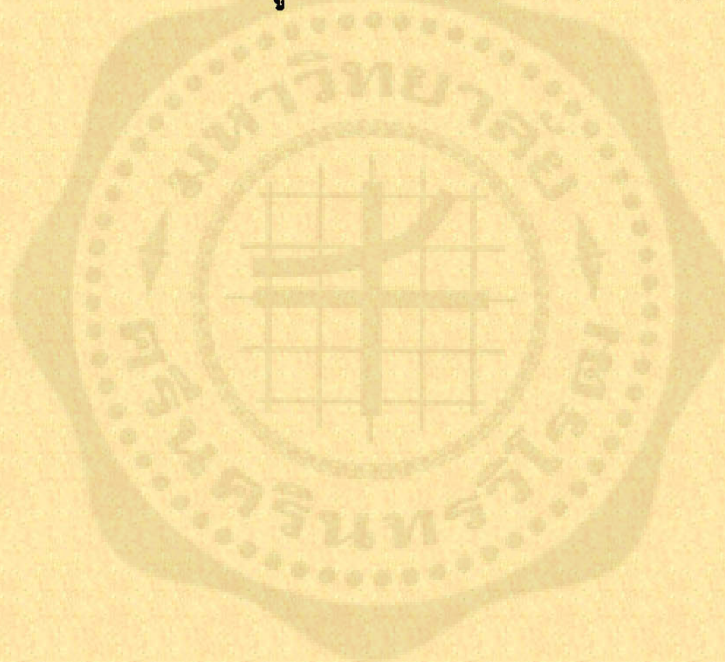
ณรงค์ พวงพิศ

ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะสังคมศาสตร์ มศว.ประสานมิตร

สารบัญ

	หน้า
รัฐประหารเจียมเนื้อเจียมตัวในรัชกาลที่ 2	1
บทบาทของคนจีนในการประมวลกฎหมายอากร	16
เบื้องหลังคดีการเมืองเรื่อง "พระยอกเมืองขวาง"	34
การเมืองไทยสมัยใหม่ยุคปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตก	63
ความเคลื่อนไหวทางการเมืองของคนจีนในประเทศไทยในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว	85

กรมมหาดไทย (ร.๖)

รัฐประหารเจียมเมื่อสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ 2 ?

เมื่อเอ่ยถึงพระองค์เจ้าชายทัฬห ^{ลาชา} นักเลงประวัติศาสตร์ ย่อมคุ้นเคยกับพระนามนี้
พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อครั้งยังเป็น
สมเด็จเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร กับกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลยเมื่อครั้ง
ยังเป็นหม่อมเจียม

พระองค์เจ้าชายทัฬหประสูติ ณ พระราชวังเดิมของพระเจ้ากรุงธนบุรี ในขณะที่
พระมิกา คือ พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรได้เสด็จไปประทับอยู่ ณ ที่นั้น
นอกจากนี้พระองค์เจ้าชายทัฬหยังมีพระอนุชาร่วมพระมารดาอีก 2 พระองค์ คือ พระองค์เจ้า
น้อย และพระองค์เจ้าหนูคำ แต่สิ้นพระชนม์ในเวลาต่อมาทั้งสองพระองค์ คงเหลือพระ
องค์เจ้าชายทัฬหเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น

"หม่อมเจียม" พระมารดาของพระองค์เจ้าชายทัฬหเป็นไครมาจากไหน พระบาท
สมเด็จเจ้าจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือพระบรมเทคนาเฉลิมพระ
เกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งว่า

พระชนกของกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลยนั้นมิ้นามบุญจัน ได้ทำราชการแผ่นดิน
เป็นที่พระยานนทบุรีศรีมหาอุทยานตั้งเคหสถานอยู่ในที่ซึ่งได้ทรงสถาปนา
เป็นเฉลิมพระเกียรติ ณ เมืองนนทบุรี มีภรรยาใหญ่ซึ่งเป็นพระชนนีกรมสมเด็จ
พระศรีสุลาไลย มีนามว่า ท่านเพ็ง มีแต่พระธิดาองค์เดียว คือ กรม
สมเด็จพระศรีสุลาไลย... ได้ทำราชการในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
ภาลัย แต่ยังเป็นสมเด็จเจ้าลูกเธอ...¹

เมื่อเป็นเช่นนี้ เราก็ทราบได้ว่า การที่พระองค์เจ้าชายทัฬหได้รับการสถาปนาเป็น
"เจ้าฟ้า" ก็เพราะเหตุว่าพระมารดาของพระองค์เป็นเพียงสามัญชนธรรมดาที่มีชื่อเดิมว่าเจียม

¹กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 20 (ภาคที่ 33 - 34) หน้า 18 - 19, 42

มาได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระศรีสุลาไลย เมื่อพระองค์เจ้าชายทัตไคเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว

พระองค์เจ้าชายทัตไคได้รับพระราชทานพระสุพรรณบัตรเลื่อนพระเกียรติยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิสรสุนทรไค้เสด็จเถลิงถวัลยราชปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ สืบต่อจากสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

พระองค์เจ้าชายทัตไคทรงทำความดีความชอบแก่แผ่นดินอย่างไร จึงได้รับการสถาปนา
ทรงกรมเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไค้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือพระบรมมเหศนาเฉลิมพระเกียรติพระที่นั่งเกล้าตอนหนึ่งว่า...

สมัยเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จสวรรคต ทรงมอบศิริราชสมบัติพระราชทานแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในขณะนั้นมีหนังสือกล่าวถึงโทษ เจ้าฟ้าอภัยธิเบศร์ กรมขุนกษัตราธิราช ผู้เป็นพระราชโอรสแห่งเจ้ากรุงธนบุรี ว่าจะคิดประทุษร้ายต่อพระองค์ เมื่อไค้ทรงทราบแล้วก็ทรงพระราชดำริทวยพระวิจารณ์ปัญญอันอุดม ทรงเห็นว่าพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้อื่น จะมีผู้โคกปรกทวยสติปัญญาและกล่าวหาขู่ชื่อตรงจงรักภักดีต่อพระองค์ยิ่งขึ้นไปกว่าพระเชษฐาโอรสพระองค์ไค้ไค้ ถ้าจะให้ผู้อื่นชำระเนื้อความจะยื้อยาว ฤาเคลื่อนคลายไป ไม่เป็นการจับมั่นทั่วถึงโดยรอบคอบ ก็จะเป็นเหตุให้เกิดเสียยศรัฏฐกลามมากไป...²

นี่ก็แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงไว้วางใจในพระราชโอรสพระองค์ไค้มากกว่าเสนามาคย์ และบรมวงศานุวงศ์พระองค์ไค้ทั้งหมด ถึงกับมอบหน้าที่ในการตัดสินชำระคดีที่มีผู้กล่าวฟ้องร้องเรียนว่า เจ้าฟ้าอภัยธิเบศร์ กรมขุนกษัตราธิราชเป็นกบฏต่อแผ่นดิน ทั้ง ๆ ที่พระองค์เจ้าชายทัตไคมีพระชนมายุเพียง 23 พรรษาเท่านั้น และทุกสิ่งทุกอย่างก็เรียบร้อย กรมขุนกษัตราธิราชก็ถูกจับสำเร็จโทษในที่สุด ท้ายเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์จึงได้รับการสถาปนาและจารึกลงในสุพรรณบัตรเป็นหลักฐานมาตั้งแต่บัดนั้น

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงรับเป็นพระราชธุระเกี่ยวกับ
กิจการของบ้านเมืองแทนองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอยู่หลายท่านในขณะนั้น
ทรงดูแลกิจการค้าขายเพื่อเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ของพระคลัง ทรงมีเรือสำเภาของพระองค์เอง
ส่งไปค้าขายไต้หวัน จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงครัสลอเรียกว่า
"เจ้าสัว"³

เป็นที่น่าสังเกตว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ผู้ที่มีผู้นิยมชมชอบ
อยู่ไม่น้อยตั้งแต่ก่อนจะได้เถลิงถวัลยราชเป็นกษัตริย์แล้ว ความนิยมชมชอบนี้ ถ้าจะกล่าวกัน
ไปแล้วก็ต้องควยเหตุผลที่น่าจะเป็นเช่นนั้น เนื่องด้วยพระองค์ทรงปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ต้องควย
ความต้องการของผู้คนจำนวนมาก

สมเด็จพระเจ้าวรวงศ์เธอ-พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือเรื่อง
"เจ้าชีวิต" เกี่ยวกับพระอริยาสัยของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ไว้ตอน
หนึ่งว่า... มีหลักฐานรองรับ ดังต่อไปนี้ --

ทรงกว้างขวางกับทั้งพระราชวงศ์และขุนนาง และทรงรับรองเลี้ยงดูอย่างก็
ที่วังมิได้ขาด เสด็จประทับอยู่ในที่ประชุมพิพากษาคดีทั้งปวงในชั้นฎีกา
เพื่อช่วยกรมพระราชวังบวรฯ (หมายถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเลนานุรักษ์
พระอนุชากรมพระราชมนตราของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)
ซึ่งทรงเป็นประธานทรงพิจารณาไต่สวนข้อความของราษฎรให้เสร็จสิ้นไป
โดยความยุติธรรมและรวดเร็ว ประทานทานแก่คนชรา คนจน ครั้นถึงวัน
พระก็ทรงซื้อสัตว์เป็นอันมากที่เขาคจะเอาไปฆ่าแล้วทรงปล่อย ครั้นเมื่อ
กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จสวรรคตไปแล้ว ใน พ.ศ. 2360 พระองค์
จึงได้ทรงรับตำแหน่งบังคับการสิทธิขาดในกรมพระตำรวจ ซึ่งเป็นพื้นเดิม
ของกองพลทหารรักษาพระองค์ปัจจุบัน...⁴

³ เล่มเดียวกัน หน้า 48

⁴ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 275

การที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงรับรองเลี้ยงดูพระราชวงศ์และขุนนางที่วังของพระองค์เป็นอย่างดีมีไ้ชาก็ การที่ทรงพิจารณาไ้ส่วนความพ้องของประชาชนด้วยความยุติธรรมก็ การประทานทานแก่คนยากจนก็ ย่อมจะต้องทรงเป็นต้นนิยมชมชอบของคนชั้นสูง และคนชั้นต่ำส่วนมากในขณะนั้น กล่าวกันอย่างง่าย ๆ ว่า "ทรงมีพวกมาก" และเมื่อเทียบกับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งยังทรงพระเยาว์กว่าในขณะนั้นแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงมีเสียง "ดัง" กว่ามากนั้

ต่อมาใน พ.ศ. 2360 เมื่อพระองค์กลับไ้รับตำแหน่งบังคับการสิทธิขาดในกรมพระตำรวจ อธิพลของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ก็ยิ่งมีมากขึ้น เพราะเท่ากับทรงรับผิดชอบต่อความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์ และราชบัลลังก์อย่างใกล้ชิดโดยตรงด้วย และจะต้องเป็นไ้ไว้วางพระราชหฤทัยมากที่สุดอีกด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า ก่อนหน้าที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. 2367 นั้นเพียง 15 วัน ทรงโปรดไ้มีการจัดการพระราชพิธีอุปสมบทสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งมีพระชนมายุครบ 20 พรรษา และได้เสด็จไปสถิตจำพรรษาอยู่ ณ วัดมหาธาตุ เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎผนวชแล้วไ้ 8 วัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 ก็ทรงเริ่มประชวร พระอาการมีแต่ทรงกับทรุด มีไ้คร้สั้เสียชีวิตประการไ้ ในที่สุดอยู่ไ้ 7 วันก็เสด็จสวรรคต

เมื่อพระองค์มีไ้ทรงสั้เสียชีวิตเกี่ยวกับการสืบสันตติวงศ์แต่ประการไ้ ก่อนจะเสด็จสวรรคต เช่นนี้ ปัญหาจึงมีอยู่ว่าราชสมบัติควรจะตกอยู่กับผู้ไ้ไ้ใน 2 พระองค์ คือสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ หรือสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งขณะนั้นทรงผนวชอยู่ และยังไม่ครบพรรษา

ถ้าพิจารณากันตามฐานะแล้วสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ก็ควรจะไ้รับมอบราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ต่อไป แต่เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ก็ไม่มีกฎแห่งการสืบสันตติวงศ์ว่าราชโอรสซึ่งประสูติจากพระอัครชายาจะต้องเป็นพระมหากษัตริย์ต่อไปแต่ประการไ้ และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า ก็มีไ้ทรงมอบราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า

มงกุฎด้วยพระองค์เองเหมือนกับที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงมอบราชสมบัติให้กับพระองค์อีกด้วย ดังนั้นผู้ที่คิดว่าการสมบัตินี้ควรจะได้แก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎในขณะนั้นก็จะต้องถูกระงับเอาไว้ ทั้งนี้เพราะเหตุว่าไม่มีเหตุผลทั้งกล่าวทั้งสองประการมาอ้าง เพื่อจะมอบราชสมบัติให้กับเจ้าฟ้ามงกุฎได้ และการจะถือโอกาสมอบราชสมบัติให้กับเจ้าฟ้ามงกุฎโดยไม่มีประเพณีปฏิบัติมาก่อน ในขณะที่มีสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธออีกพระองค์หนึ่งผู้ทรงเคยวาระการดำรงพระเนตรพระกรรม ใกล้เคียงพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นพระราชบิดามาแล้ว และทรงมีพระชนมายุที่มากกว่าด้วยเช่นนี้ย่อมจะต้องมีผู้สนับสนุนอยู่เบื้องหลังของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นแน่แท้

วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา ศาสตราจารย์ทางวิชาประวัติศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยฮาวาย ในปัจจุบัน ได้เขียนไว้ในหนังสือชื่อ Siam Under Rama III และ พ.อ. (พิเศษ) นิจ ทองโสภิต ได้แปลออกมาเป็นภาษาไทยชื่อ "แผ่นดินพระนั่งเกล้า" มีความสำคัญตอนหนึ่งว่า

กล่าวกันตามธรรมดาของไทยนั้นว่าบรรดาพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่กับบรรดา मुखอำมาตย์ได้พิจารณาถึงกรณีที่ว่าเจ้าฟ้ามงกุฎยังทรงพระเยาว์อยู่ยังไม่ทรงมีความจักเจน อีกทั้งไม่มีพระประสงค์จะคัดค้านการตกลงใจใด ๆ ซึ่งที่ประชุมได้มีมติ เพราะพระองค์ทรงเกรงว่าจะเกิดความไม่สงบสุขขึ้นภายในพระราชอาณาจักรที่ประชุมจึงลงมติเลือกกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ว่าทรงเป็นผู้เหมาะสมที่สุดที่จะดำรงพระราชวงศ์จักรีอันสถาปนาขึ้นยังไม่นานนักให้วัฒนาถาวรสืบไป...⁵

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงพระราชบันทึกไว้ในหนังสือพระบรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความสำคัญตอนหนึ่งว่า

⁵วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา แผ่นดินพระนั่งเกล้า (พ.อ.พิเศษ นิจ ทองโสภิต แปล) หน้า 5 อ้างถึง สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 หน้า 353 กับหนังสือของ John Crawford, Journal of an Embassy from the Government of India to the Courts of Siam and Cochin China, 2nd ed. เล่ม 1 หน้า 193

ยังแค่พระบรมวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดีซึ่งเป็นประธานในราชการ ก็ล้วนแต่เป็นผู้ขึ้นชนนิยมยินดีต่อพระปรีชาญาณของพระองค์ จึงได้ปรึกษาพร้อมกับเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชยังมีพระชนมายุน้อย และเสด็จออกทรงผนวชในพระพุทธศาสนา โดยทรงพระศรัทธาเลื่อมใส มิได้ทรงพระคำวิมูขหมายที่จะให้มีเหตุการณ์มาดหมางในพระบรมราชวงศ์ให้เป็นการจลาจลขึ้นในบ้านเมือง ได้ทราบความในพระคำวิพระประสงค์ดังนี้แล้ว เห็นว่าในเวลา นั้นพระนครก็ยังตั้งขึ้นไม่สุ่ช้านาน การสงครามฝ่ายพม่าปัจจุามิตรก็ยังมุ่งหมายจะทำลายล้างกรุงสยามอยู่มิได้ขาด จึงเห็นพร้อมกันว่า ถ้าอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งมีพระชนมายุมาก และทรงพระกิจใหญ่อยู่ทั่วถึง ทั้งในการที่จะรักษาพระนครภายใน และจะป้องกันอริราชศัตรูหมู่ปัจจุามิตรภายนอกได้เมื่อเวลาเกิดสงคราม จะเป็นเหตุให้พระบรมราชวงศ์และพระนครตั้งมั่นเป็นอนันตสาธารณสมบัติไปภายหน้า จึงยินยอมพร้อมกันถวายศิริราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว⁶

เมื่อฟังความทั้งทางฝ่ายศาสตราจารย์ วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว มีคำแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเกรงพระทัยกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์อยู่มาก ไม่ทรงยอมลาผนวชขอยู่ในเพศบรรลิตต่อไป เพราะถ้าทรงลาผนวชออกมาแล้ว ทรงเกรงบ้านเมืองจะจลาจลวุ่นวาย แสดงว่าต้องมีผู้สนับสนุนให้พระองค์ทรงลาผนวชเพื่อชิงอำนาจการเป็นกษัตริย์อยู่ด้วยเหมือนกัน และถ้าทรงลาผนวชออกจริง ๆ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ก็ต้องทรงหวาดระแวงพระทัยในท่าทีของเจ้าฟ้ามงกุฎด้วย อาจเกิดความเข้าใจผิด และเกิดจลาจลขึ้นได้ ก็เพราะเห็นว่าเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเห็นแก่ประโยชน์ของแผ่นดินจึงไม่ทรงลาผนวช และยอมให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์

⁶ กรมศิลปากร บันทึก เล่มที่ อ้างแล้ว หน้า 56 - 57

ใช้คำพูดที่ตัวดำ น. ๔
๖๖ ไร่ ๑๙

ความสับสนยังมีอยู่ กล่าวคือบรรดาขุนนางพระบรมวงศานุวงศ์ไปถวายบังคมทูล
เจ้าฟ้ามงกุฎให้ทรงลาผนวชหรือไม่ หรือเพียงแต่ไปถามความเห็นว่าจะลาผนวชหรือไม่? ถ้า
เป็นไปในประการแรก และเจ้าฟ้ามงกุฎทรงปฏิเสธก็นับได้ว่าพระองค์ทรงเกรงพระทัยกรมหมื่น
เจษฎาบดินทร์ แต่ถ้านั้นในประการหลังแล้ว เจ้าฟ้ามงกุฎเองเกรงอิทธิพลของกรมหมื่นเจษฎา-
บดินทร์อย่างมาก

เมื่อฟังความเห็นของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วก็พิจารณาเห็นว่า
ประการแรกคนทั่วไปขณะนั้นเชื่อถือในพระสติปัญญาของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์อยู่แล้วอย่างมาก
เสียด้วย ประการที่สองคนทั่วไปเล็งเห็นว่า เจ้าฟ้ามงกุฎพระชนมายุยังน้อยเกินไป ประการ
ที่สาม กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์โดยนัยถือสงครามมาแล้ว จะคิดการป้องกันพระนครจากศัตรู
ภายนอกได้ก็ดีกว่าเจ้าฟ้ามงกุฎ จะเห็นได้ว่าเสียงสนับสนุนกรมหมื่นเจษฎาบดินตรียิ่งอยู่อย่างท่วม
ท้นทีเดียว และเจ้าฟ้ามงกุฎจะไม่ทรงรับรู้อะไรเหล่านี้บ้างเชิงหรือยอมจะเป็นไปไม่ได้แน่

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 3 เกี่ยวกับเหตุการณ์ตอนหนึ่งว่า

ในเวลากลางคืนวันสวรรคตนั้น (หมายถึงวันสวรรคตของสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย) พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่เสด็จประทับอยู่ในที่นั่ง
จักรพรรดิพิมานฝ่ายเฉลียงด้านตะวันออก ตั้งกองล้อมวงทั้งชั้นในและชั้น
นอก และพระราชวงศานุวงศ์ต่างกรมผู้ใหญ่และเสนาบดีและข้าทูลละออง
ธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยนอนประจำอยู่ในพระราชวัง จึงอาราธนาพระสังฆราช
พระราชอาคมผู้ใหญ่มาแล้ว พร้อมด้วยพระบรมราชวงศานุวงศ์ต่างกรมและ
ท่านเสนาบดีและข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ ๆ ซึ่งเป็นประธานในราชการ
แผ่นดินเห็นว่าพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงพระสติ
ปัญญาเฉลียวฉลาด ใฝ่หาวิชาการต่างพระเนตรพระกรรณในพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวมาช้านาน ทั้งข้าทูลละอองธุลีพระบาท ก็มีความจงรักภักดี
ในพระองค์ท่านก็มาก สมควรจะครอบครองสิริราชสมบัติรักษาแผ่นดินสืบ

พระบรมราชตระกูลต่อไป จึงพากันเข้าเฝ้าพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่น
เจษฎาบดินทร์ ซึ่งเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ เชิญเสด็จขึ้นครองสิริราช
สมบัติทางราชอาณาจักรสยามพิภพต่อไป เสด็จประทับอยู่ในพระที่นั่ง
จักรพรรดิพิมานฝ่ายเฉลียงคานตะวันตก...⁷

สรุปความได้ว่ามีผู้สนับสนุนกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์อย่างมากมาย ทั้งนี้โอกาสที่
จะได้เป็นกษัตริย์ของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ย่อมไม่มีปัญหา เรื่องที่จะขบคิดกันต่อไปนั้นก็
อยู่ว่า เพราะเหตุใดกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์จึงไม่ทรงขอให้เจ้าฟ้ามงกุฎลาผนวชมารับราช
สมบัติถวายพระองค์เอง เพราะในฐานะที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเป็นเจ้าฟ้าโอรสของพระอัครชายา
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแท้จริง ก็ควรจะเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราช ถึงแม้ว่า
บรรดาขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง จะกราบทูลอัญเชิญพระองค์ให้เสด็จครองราชย์
แล้วก็ตาม หรือว่าพระองค์ก็จะแย่งราชสมบัติจากเจ้าฟ้ามงกุฎ

ศาสตราจารย์ วอลเตอร์ เอฟ เวลลา แห่งมหาวิทยาลัยฮาวาย ได้กล่าวไว้ใน
หนังสือชื่อ Siam Under Rama III และ พ.อ. (พิเศษ) นิจ ทองโสภิต ได้แปล
ไว้ตอนหนึ่งว่า

ส่วนทรศนะของชาวยุโรปเห็นกันว่า กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงแย่ง
ราชสมบัติจากเจ้าฟ้ามงกุฎ ความคิดเห็นนี้มีปรากฏชัดอยู่ในกฎหมายเทียร
บาลที่ใช้กันมาตั้งแต่ พ.ศ. 1901 (เข้าใจว่าผู้แต่งคงจะหมายถึงในกฎ
หมายพระธรรมนูญของอินเดีย สำหรับของไทยเราเริ่มใช้ในราชสำนัก
เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 20๓1 ตรงกับสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
แห่งกรุงศรีอยุธยา - ผู้เขียน) ทั้งข้อความที่ว่าพระราชโอรสที่บังเกิดแก่

⁷เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3
(เล่ม 1) หน้า 1 - 2

สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงเป็นท่ายาของราชบัลลังก์...⁸

เมื่อพิจารณาจากทัศนะดังกล่าวนี้ก็จะวิเคราะห์กันต่อไปว่า ทัศนะดังกล่าวของชาวยุโรปนี้ถูกต้องหรือผิดพลาดจากความเป็นจริงมากน้อยเพียงไร เพราะเมื่อพิจารณาจากกฎหมายสยามซึ่งเริ่มใช้กันมาตั้งแต่ พ.ศ. 2011 แล้วก็เห็นจะจริงดังคำกล่าวนี้ ถ้าจะคิดว่ามิได้มีการยกเลิกกฎหมายสยามนี้ไปแต่อย่างใด

ถ้าจะถือเป็นพระราชประเพณีแต่โบราณ แต่กรุงศรีอยุธยาได้เสียแก่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2310 ก็ดูเหมือนว่าทุกสิ่งทุกอย่างได้เสื่อมสูญไปมาก และเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนากรุงเทพฯ เป็นนครหลวงก็มีได้ปรากฏว่าได้ทรงโปรดให้ตรากฎหมายสยามหรือรื้อฟื้นปรับปรุงกฎหมายสยามสมัยกรุงเก่ามาใช้แต่อย่างใด จึงน่าจะถือได้ว่าได้สิ่งเล็กไปโดยปริยายแล้ว

ศาสตราจารย์ วอลเตอร์ เอฟ เวลลา แห่งมหาวิทยาลัยฮาวาย ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ Siam Under Rama III และ พ.อ. (พิเศษ) นิธิ ทองโสภิต ได้แปลไว้มีความตอนหนึ่งว่า....

แต่ก็มีข้อแย้งอยู่ว่า ได้มีการละเมิดไม่ปฏิบัติตามกฎหมายอยู่เสมอ ตลอดระยะเวลา 500 ปี ในประวัติศาสตร์ไทยที่ผ่านมา จนถึง พ.ศ. 2367 กฎหมายสยามข้อนี้จึงสิ้นความศักดิ์สิทธิ์ไป ตอนนั้นดูเหมือนว่ามีได้มีการบันทึกไว้เป็นหลักฐาน ต่างพากันมุ่งคำนึงถึงแต่พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่จะทรงเลือกข้าราชการ หรือการที่จะให้พระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่กับมุขอำมาตย์เลือกบุคคลที่เหมาะสมขึ้นเสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่⁹

⁸วอลเตอร์ เอฟ เวลลา เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 6 อ้างถึง John Crawford
เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 152 - 153

⁹ที่เกี่ยวข้อง

ทั่ว คำถามแล้วคลี่คลาย

เมื่อเป็นเช่นนี้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ก็น่าจะทรงพันข้อหาว่าแย่งราชสมบัติเจ้าฟ้า มงกุฎไปได้ เพราะไม่มีกฎหมายข้อใดที่กำหนดไว้มิให้ทรงกระทำเช่นนั้นก็น่าที่จะทรงรับมอบ ราชสมบัติด้วยความสนิทพระทัย แต่ก็น่าประหลาดไม่น้อยเมื่อคราวพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ขณะที่พราหมณ์มหาหราราชครูถวายพระมหามงกุฎแก่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 เมื่อทรงรับมาแล้ว ก็มีได้ทรง แต่พระราชทานไปยังจางวางมหาคเล็กผู้ใหญ่ พลางตรัสว่า "จงเก็บไว้ให้เขา"¹⁰ เพราะเหตุใดจึงทรงกระทำเช่นนั้น

ว่า - นี่แหละ!

พระองค์ทรงเกรงพระทัยเจ้าฟ้ามงกุฎ หรือว่างทรงรับเป็นพระมหากษัตริย์ด้วยความ ไม่สนิทพระทัยหรือพระองค์ทรงต้องการ เป็นกษัตริย์เพื่อรักษาแผ่นดินไว้ให้เจ้าฟ้ามงกุฎในเวลา ต่อไป หรือพระองค์สร้างทำเพื่อแสดงให้เห็นเจ้าฟ้ามงกุฎทรงทราบว่าที่ทรงยอมรับเป็นกษัตริย์ครั้งนี้ เพราะทรงชักค่อที่ประชุมขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์ไม่ได้ทั้ง ๆ ที่ความจริงแล้วพระองค์ ทรงเห็นพระทัยอยู่แล้ว - ภาณุานาเมือง

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไ้ราชสมบัติคราวนี้ เพราะบรรดา ข้าราชการขุนนางผู้ใหญ่ แลพระบรมวงศานุวงศ์พร้อมกันกราบบังคมทูลอัญเชิญให้เสด็จขึ้น ครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ไทยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แล้วเจ้าฟ้ามงกุฎเล่าใน ฐานะเป็นราชโอรสอันประสูติจากพระอัครชายาในรัชกาลที่ 2 ไม่มีผู้ใดเห็นชอบที่จะให้เป็น กษัตริย์ตามสิทธิโดยชอบธรรมเลยกระนั้นหรือ

ข้อเท็จจริงมีอยู่ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลี้ยงดูขุนนางและ พระบรมวงศานุวงศ์ที่วังของพระองค์อยู่เสมอ ตั้งแต่เมื่อครั้งทรงเป็นสมเด็จพะเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ แสดงว่าทรงมีบริวารอยู่ไม่น้อย และบริวารของพระองค์เหล่านี้จะ ต้องมีส่วนช่วย ให้พระองค์ไ้ขึ้นครองราชย์คราวนี้โดยปราศจากบุคคลคัดค้านโดยแน่แท้

เหตุผลที่สนับสนุนข้ออ้างในเรื่องนี้ ก็คือ การที่พระองค์ทรงสถาปนากรมหมื่น สักกิดพลเสฟเสกัจจา ซึ่งมีพระชนม์แก่กว่าพระองค์ 2 ปี ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรฯ (วังหน้า)

แทนที่จะทรงตั้งสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ ตำแหน่ง "วังหน้า" ถึงแม้จะมีใช้ตำแหน่ง "รัชทายาท" แต่ก็เป็นตำแหน่งที่สำคัญรองจากพระเจ้าแผ่นดิน เช่นตำแหน่ง "วังหน้า" ในรัชกาลที่ 1 เป็นต้น ถ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีน้ำพระทัยรำลึกถึงสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎบ้าง แล้วก็น่าทรงมอบตำแหน่ง "วังหน้า" ให้กับสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ หรือเป็นเพราะว่าตำแหน่ง "วังหน้า" ในสมัยของพระองค์คือ "บัวเหิน" สำหรับเจ้านายชั้นสูงที่มีส่วนสนับสุนพระองค์ อยู่เบื้องหลัง

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือ "เจ้าชีวิต" ตอนหนึ่ง ว่า

ครั้งงานพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษกเสร็จสิ้นแล้ว ก็มีการเลื่อนและ แต่งตั้งกรม ถ้าจะนับตำแหน่งกรมพระราชวังบวรฯ นั้นควรเป็นตำแหน่ง รัชทายาทโดยสมบูรณ์ ถ้าเช่นนั้นพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ก็ควรจะ มีพระราชประสงค์คนข้างแปลก คือพระองค์ไม่ทรงมีพระอนุชารวมพระ มารดา เพราะฉะนั้นแทนที่จะทรงตั้งพระอนุชาพระองค์อื่น กลับทรง สถาปนาเสด็จอา คือกรมหมื่นศักดิ์พลเสพ ผู้ทรงเป็นองค์ที่ 17 ในหมู่ พระราชโอรสธิดาของพระพุทธรักษาฟ้า ซึ่งมีพระชนม์มากกว่าพระเจ้า อยู่หัว 2 ปี... อาจจะเป็นเพราะเจ้ากรมหมื่นศักดิ์พลเสพ ทรงเคยกำกับ ราชการกรมพระกลาโหม และสนิทสนมกันมากกับพระเจ้าอยู่หัวจึงทรง แต่งตั้งพระองค์เป็นพระองค์เจ้าพระองค์แรกที่ไ้เป็น "วังหน้า" ในพระ บรมราชวงศ์จักรี และทรงดำรงตำแหน่งอยู่ 8 ปี เสกขิสมรภคใน พ.ศ. 2375 ก่อนนั้นมารัชกาลที่ 3 ก็มีไ้ตั้งเจ้านายพระองค์ใดเป็น "วังหน้า" อีกจนตลอดรัชกาล¹¹

ถ้าข้อสันนิษฐานของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ในข้อที่ว่าอาจจะ เป็นด้วยกรมหมื่นศักดิ์พลเสพ ทรงเคยกำกับราชการกรมพระกลาโหม และสนิทสนมกันมาก

¹¹ เล่มเดียวกัน หน้า 276 - 277

กับพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงแต่งตั้งพระองค์ ซึ่งเป็นพระองค์เจ้าขึ้นเป็น "วังหน้า" เป็นความจริงแล้ว ก็เป็นที่เชื่อได้ว่ากรมหมื่นศักดิ์พลเสพพระองค์นี้ทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งจะต้องเป็นผู้มีส่วนสนับสนุนพระนั่งเกล้าฯ ให้ไ้ราชสมบัติแน่นอน และเป็นบุคคลสำคัญที่ทรงไว้วางพระทัยมาก จึงบำเหน็จตำแหน่ง "วังหน้า" ให้เป็นรางวัล แทนที่จะทรงมอบให้กับสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งต้องทรงลี้ภัยการเมืองอยู่ในเพศบรรพชิตตลอดรัชกาล

อีกกรณีหนึ่งที่น่าประหลาดใจก็คือ กรณีกรมหลวงรักษมรเศรษฐกรถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏ กรมหลวงรักษมรเศรษฐกรนี้แต่เดิมทรงเป็นกรมหมื่นรักษมรเศรษฐกร ทรงเป็นโอรสของรัชกาลที่ 1 และไ้ทรงรับเลื่อนขึ้นเป็นกรมหลวงรักษมรเศรษฐกรในรัชกาลที่ 3 เป็นเจ้านายผู้ทรงอาวุโสที่สุดในพระราชวงศ์ เมื่อกรมหมื่นศักดิ์พลเสพ "วังหน้า" ของรัชกาลที่ 3 สวรรคตแล้วมีข่าวลือว่าเชื้อพระวงศ์พระองค์นี้จะได้รับตำแหน่ง "วังหน้า" สืบแทนต่อไป แต่ก็มีไ้เป็นเช่นนั้น

กรมหลวงรักษมรเศรษฐกร ถูกกล่าวหาว่าคบคิดจะเป็นกบฏ ทั้ง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงชุบเลี้ยงให้เป็นใหญ่ในรัชกาลของพระองค์ยิ่งกว่าสมัยใด เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ไ้ทรงนิพนธ์ ไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 มีข้อความตอนหนึ่งที่ชวนให้น่าสนใจว่า

ครั้นมาถึงวันศุกร์ เดือน 1 ขึ้น 3 ค่ำ โปรกเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตระลาการทำการทูลซักถามกรมหลวงรักษมรเศรษฐกรว่าที่ตัวไ้เป็นใหญ่มาขึ้นกว่าแต่ก่อนก็ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนี้ยิ่งกว่าเจ้านายทุก ๆ พระองค์ จึงไ้คิดกำเริบใจขึ้น แต่ก่อนนั้นยังกำเริบน้อย ๆ เกียวน้ำมากขึ้น ๆ จนกระทั่งทุกวันนี้ไ้ 25 ปีแล้ว บัดนี้ก็ถึงบรรดาจะเป้นพระเจ้าแผ่นดินให้ตัวระลึกถึงความหลังกู แต่ก่อนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและกรมหมื่นสุรินทรรักษ์กับตัวไ้ทำราชการมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ จนถูกหนังสือทั้งท่วยกัน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสำคัญพระทัยว่าไ้เป็นเพื่อนยากกันมา ฝ่ายกรมหมื่นสุรินทรรักษ์สิ้นพระชนม์

ไปแล้ว ยังอยู่แต่ตัว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงไว้วางพระทัยให้ช่วยราชการ
แผ่นดินต่อมา...¹²

เมื่อพิจารณาจะเห็น ได้ว่ากรมหลวงรักษาราชการนี้เคยใกล้ชิดสนิทสนมกับรัชกาล
ที่ 3 มาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้ว และมาได้เป็นใหญ่รับใช้ใกล้ชิดจนคิด
กันว่าจะได้เป็น "วังหน้า" สืบต่อจากกรมหมื่นสัทธิศุภเสพ ในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่นนี้ถ้า
จะต้องมีความชอบเป็นการส่วนพระองค์กับรัชกาลที่ 3 มาก่อนไ้ราชสมบัติ และความชอบ
ทั้งกล่าวก็คือการสนับสนุนอยู่เบื้องหลังให้รัชกาลที่ 3 ไ้ราชสมบัติทั้งสิ้น

หากสังเกตดูท่าทีของกรมหลวงรักษาราชการแล้ว ก็จะเห็นได้ว่าทรงถือข้างสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าอย่างออกหน้าออกตา กล่าวอย่างตรงไปตรงมาก็คือ ทั้งคนเป็นปฏิปักษ์ต่อสมเด็จพระ
เจ้าฟ้ามงกุฎอย่างเต็มที่ และกล่าวหาความนัยออกมาเช่นนั้นจริง ๆ ทั้งที่เจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์ได้บันทึกไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เกี่ยวกับเหตุการณ์
ตอนสอบสวนกรมหลวงรักษาราชการเป็นกบฏ ความตอนหนึ่งว่า

RRRK

RR

ถามอีกข้อ 1 ว่า เกลี้ยกล่อมเจ้านายขุนนางไว้เป็นพรรคพวกมากจะคิด
กบฏหรือ กรมหลวงให้การว่าไม่ได้คิดกบฏ (ตรงนี้ส่วนหนึ่งให้เห็นว่าคงจะมี
คำถามอีกว่า 1 ว่า ถ้าไม่คิดกบฏก็เกลี้ยกล่อมหาพรรคพวกไว้ทำไม จึงตอบว่า)
คืออยู่ว่าถ้าสิ้นแผ่นดินไปก็ไม่ยอมเป็นข้าใคร ถามอีกข้อ 1 ว่า ถ้าไ้ค้อย่างนั้น
แล้วจะเอาผู้ใดเป็นวังหน้า ให้การว่าคิดไว้จะเอากรมขุนพิริยภุเนนทร์...¹³

ถ้าศึกษาตามสามัญสำนึกแล้ว กรมหลวงรักษาราชการมิได้ทรงเกรงพระทัยสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเลย เพราะการที่ทรงกราบทูลรัชกาลที่ 3 เช่นนั้น เท่ากับว่าไม่ทรง
นับถือในตัวสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งทรงเป็นพระอนุชาต่างมารดาของรัชกาลที่ 3 และคิดจะเป็น
กษัตริย์เสียเอง เมื่อสิ้นรัชกาลที่ 3 แล้ว จนถึงกับคิดจะเอากรมขุนพิริยภุเนนทร์เป็น "วังหน้า"

¹²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (เล่ม 2)

หน้า 134 - 135

¹³เล่มเดียวกัน หน้า 133

การที่กราบทูลเช่นนี้อาจจะคิดว่าถูกพระทัยรัชกาลที่ 3 กรมวัง โทษอาจจะลดหย่อนลงบ้าง เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เท่ากับว่ากรมหลวงรักษมรรควรทรงรู้ความนัยบางอย่างตรงกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ และคงจะมีความชอบพิเศษจึงได้รับการชุบเลี้ยงให้เป็นใหญ่กว่าผู้ใดอีกหลายคนในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่เมื่อกรมหลวงรักษมรรควรทรงคิดการเกินกว่าที่ควรจะเป็นเช่นนี้ก็เกรงว่าจะเลี้ยงต่อไปไม่ได้ จึงต้องกำรัสสั่งให้สำเร็จโทษวายทอนจันทร์เสียตามประเพณี

"ความนัย" ที่กล่าวถึงนี้ก็คือ กรมหลวงรักษมรรควรรู้กันกับสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในอันที่จะใช้อิทธิพลของเชื้อพระวงศ์ผู้ขึ้นตรงให้ที่ประชุมขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์กราบบังคมทูลถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นเดียวกับที่ทรงใช้อิทธิพลของกรมหมื่นศักดิ์ศิลปเสพ ในหมู่พระราชวงศ์เหมือนกัน

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วข้างต้นทั้งหมด ทำให้เราจะสันนิษฐานได้ว่า สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินนโยบายทางการเมืองอย่างเจียมเจียมด้วยการสร้างบารมีครอบคลุมไปทั่วทั้งบรรดาขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์ ตั้งแต่ครั้งยังทรงกรมเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เรียกว่าเป็นการ "หาเสียง" ไว้ล่วงหน้า จนเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคต พระองค์จึงทรงมี "เสียง" ในที่ประชุมขุนนางและบรมวงศานุวงศ์ดีกว่าเจ้าฟ้ามงกุฎมากนัก และสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎก็ต้องผนวชเพื่อสืบทอดเมืองต่อไปจนสิ้นรัชกาล

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงมีสิทธิ ในราชสมบัติอย่างเต็มที่ตามขัดติยประเพณี กลับต้องมาตกอยู่ในฐานะเช่นนี้แล้ว ถ้าไม่ให้อภัยพระองค์ทรงถูกระหวด "รูปประหาร" เจียมแล้วละก็จะต้องให้อภัยอย่างไรกันเล่า

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 20 องค์การคำคุณุสสา 2510
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1
องค์การคำคุณุสสา 2504
_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2
องค์การคำคุณุสสา 2504
พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต คลังวิทยา 2505
เวอลเตอร์ เอฟ เวลลา แผ่นดินพระนั่งเกล้า (นิจ ทองโสภิต แปล)
สำนักพิมพ์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2514

บทบาทของคนจีนในการประมูลภาษีอากร

การประมูลภาษีอากรก็คือการแข่งขันกับรับเหมาผูกขาดการจัดเก็บภาษีอากรประเภทต่าง ๆ ไปจากท้องพระคลัง โดยที่ผู้ประมูลสัญญาว่าจะแบ่งเงินผลประโยชน์ที่เก็บได้ค่อปี จำนวนหนึ่งให้กับแผ่นดิน ผู้ใดเสนอออกเงินให้สูงกว่าเพื่อนก็จะได้เป็นผู้ผูกขาดการจัดเก็บภาษีอากรเรียกว่า "เจ้าภาษีนายอากร" เจ้าภาษีนายอากรมีลักษณะแตกต่างกัน เจ้าภาษีเป็นผู้เก็บภาษีจากราษฎรอย่างสรรพากรในเวลานี้ ไม่ว่าภาษีอะไร สักแต่จะคิดประคิษฐานขึ้น ส่วนนายอากรเป็นผู้ผูกขาดเก็บภาษีอย่างสรรพสามิตในปัจจุบัน เช่นผูกขาดทำรังนก ผูกขาดเก็บฟองไข่เต่า ผูกขาดทำนาเกลือ ในบางแห่งผูกขาดเก็บรังผึ้งในป่า ตั้งโรงการพนัน และต้มกลั่นสุราเป็นต้น¹ เจ้าภาษีอากรเหล่านี้โดยมากแล้วจะเป็นคนจีนแทบทั้งสิ้น ที่เป็นคนไทยรับทำภาษีอากรก็มีบ้างแต่มีน้อย²

การผูกขาดการจัดเก็บภาษีอากรดังกล่าวมานี้ ปรากฏหลักฐานว่าเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แล้ว เพราะในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1171 ซึ่งตรงกับ พ.ศ.2352 อันเป็นปีแรกของการเสด็จขึ้นครองราชย์ไ้ระบุนิติการผูกขาดประมูลการทำอากรประจำปี ซึ่งต่อเนื่องมาจากปี พ.ศ.2251 อันเป็นรัชสมัยของรัชกาลที่ 1 โดยได้กล่าวถึงอากรบ่อนเบี้ยเมืองพิจิตร ซึ่งจีนเดียวเป็นหมื่นพันน์ ทำปีละ 3 ชั่ง และอากรสุราเมืองจันทบูรณ พระยาจันทบูรณ์ รับทำปีละ 200 ชั่ง ทั้งแต่ก่อนหน้ารัชกาลที่ 1 จะเสด็จสวรรคต และจะครบปีในตอนที่รัชกาลที่ 2 เสด็จขึ้นครองราชย์อันเป็นเวลาที่จะต้องส่งเงินให้กับเจ้าจำนวนแล้ว³ จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่า อาจจะมีสืบเนื่องมาแต่ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี หรือตอนปลายกรุงศรีอยุธยา แต่ยังไม่แพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวางเหมือนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เท่านั้น

¹ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ "ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย" วิจิตรวาทการอนุสรณ์ (โรงพิมพ์รัชการมฤการพิมพ์ 2515) หน้า 133

² พระยาอนุমানราชชน ตำนานศาลาการ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาเสวตวรายุคต์ ณ ฌาปนสถานกองทัพบก พ.ศ.2506 หน้า 30

³ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1161 เลขที่ 6 บัญชีเงินอากรสุรา บ่อนเบี้ย สมภักสร

ดูอ่าน การประมูลผูกขาดการจักเก็บภาษีอากรส่วนใหญ่แล้วตกอยู่ในกำมือของคนจีนและมาเลิกการผูกขาดโดยเก็บค่าเช่าในปี พ.ศ. 2456 ⁴ เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติขอมบังคับการสรรพากรทั่วถึงกันทั้งประเทศ ปัญหาที่น่าจะคิดกันก็คือ เพราะเหตุใดภาษีอากรเป็นเจ้าภาษีนายอากรจึงตกอยู่กับคนจีนเป็นส่วนใหญ่ ท่านผู้รู้บางท่านก็กล่าวว่าเพราะเนื่องมาจากคนจีนเป็นผู้มาขอรับทำภาษีสิ่งของบางอย่างในครั้งแรก เมื่อมาขอรับรัฐบาลเห็นว่าเส้นทางจะไถ่เงินเป็นรายได้ของแผ่นดินแน่นอนดีกว่าวิธีอื่นในสมัยนั้นก็ได้ไป⁵ บางท่านก็กล่าวว่า ⁶ เพราะไทยรับเอาแบบอย่างการผูกขาดจากจีนมาใช้ ชาวจีนจึงคุ้นเคยกับวิธีการดังกล่าวมาแล้วเป็นอย่างดี⁷ ซึ่งล้วนแต่มีเหตุผลที่น่ารับฟังและเป็นไปได้ทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตามน่าจะมีเหตุผลประการอื่น ๆ อีกบ้าง กล่าวคือในประการแรก คนจีนที่อพยพเข้ามาสู่ประเทศไทยมีอาชีพในทางกุลี รับจ้าง และค้าขาย การประกอบอาชีพเกษตรกรรมอย่างคนไทยซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินฐานมีน้อยมาก⁷ เพราะเป็นคนต่างถิ่นมาจากที่อื่น เมื่อเข้ามาเป็นกุลีกรรมกรพอสะสมได้ทุนรอนก็เปลี่ยนอาชีพเป็นการค้าขาย ก็ทำให้มีการสะสมทุนมากขึ้น เมื่อทางฝ่ายบ้านเมืองเปิดโอกาสให้มีการประมูลผูกขาดภาษีอากร พวกจีนเหล่านี้เห็นเป็นประโยชน์ที่จะหมุนเงินต่อไป ก็พร้อมจะลงทุนประมูลแข่งขันกับคนอื่น ๆ ผู้ผูกขาดการประมูลภาษีอากรในท้องที่ต่าง ๆ ยกตัวอย่าง เช่น จีน คอซู่เจียง เป็นจีนฮกเกี้ยน เกิดที่เมืองเจียงจิ่ว ประเทศจีน ไถ่อพยพจากประเทศจีนมาเป็นกรรมกรที่เกาะหมาก (ปีนัง) เมื่อสะสมทุนได้แล้วก็เข้ามาตั้งค้าขายอยู่ในเขตเมืองตะกั่วป่า แล้วไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่พังงาได้เห็นว่าเมืองระนองมีผู้คนมาก

⁴ กรมสรรพากร รายงานฉบับที่ 3 ของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยะศิริ) ผู้แทนเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยกราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2457 (ไม่ปรากฏสำนักพิมพ์)

⁵ พระยาอนุมานราชชน เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 30

⁶ วอลเตอร์ เอฟ ไวลลา (พ.อ. พินิจ ทองโสภิต แปล) แผ่นดินพระนั่งเกล้า สำนักพิมพ์สมาคมสังคมนักคิดแห่งประเทศไทย 2514 หน้า 43 - 44

⁷ อัมมาร์ สยามวาลา ความบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยก่อนพื้นฐานทางวิศวกรรมกิจ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2516 หน้า 23 - 24

จึงได้เข้ามาขอผูกขาดอากรที่มุกเมืองระนอง และได้เป็นที่หลวงรัตนเศรษฐี ตำแหน่งนายอากรที่มุกเมืองตระ และเมืองระนอง⁸ เป็นต้น ประการที่สองคนไทยที่มีฐานะพอจะเป็นนายอากร เจ้าภาษีได้จะต้องเป็นพวกขุนนาง เจ้านาย เพราะพวกนี้เป็นคนมีเงินพอจะแข่งขันประมูลผูกขาดการเก็บภาษีอากรกับผู้อื่นได้ แต่เมื่อประมูลได้แล้ว ก็กลับไปมอบให้คนจีนทำอีกต่อหนึ่ง⁹ เท่ากับว่าขุนนางไทยผู้นั้นเป็นเพียงตัวกลาง หรือ "สื่อตอนดิน"^{๑๐} โดยมิต้องลงทุนแต่ประการใดเลย ก็สามารถได้รับส่วนแบ่งผลประโยชน์เช่นกัน (ยกเว้นในกรณีที่พอจะมีทางได้รับผลประโยชน์มากๆ เป็นกอบเป็นกำ และไม่เสี่ยงต่อการขาดทุน ก็อาจจะรับทำภาษีเสียเอง เช่นพระยาอาหารบริรักษ์ รับผูกขาดภาษีขึ้นหัวเมืองขึ้นกรมพระกลาโหม เมื่อ พ.ศ. 2425 เป็นเงินถึง 1516 ชั่ง 13 ตำลึง 1 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง เป็นต้น¹¹ ในกรณีที่ขุนนางไทยไม่ยอมลงมือทำภาษีเสียเอง อาจเป็นเพราะอุปนิสัยที่ขาดความกระตือรือร้นในเรื่องทำมาหากิน มุ่งแต่จะวางเกียรติยศให้สมกับเป็นขุนนางมากกว่าก็เป็นได้ ประการที่สาม หัวคิกในทางค้าขายลงทุนหมุนเงินนั้นคนไทยสู้คนจีนไม่ได้เลย ในที่สุดคนจีนก็รวบ อาชีพการผูกขาดเก็บภาษีอากรไว้ในกำมือเสียเกือบจะทั้งหมด

การประมูลผูกขาดการเก็บภาษีอากรในสมัยนั้นจะต้องไปทำการประมูลกับกรมพระคลัง ซึ่งจะแบ่งแยกหน้าที่ให้กับหน่วยงานย่อยต่าง ๆ แบ่งปันกันควบคุมภาษีอากร เจ้าหน้าที่ ควบคุมภาษีในหน่วยย่อยแต่ละหน่วยนี้เรียกว่า "เจ้าจวนวน"¹¹ ในการประมูลภาษีอากรก็จะต้องมี

⁸ กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารภาคที่ 50 (ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์) พ.ศ. 2511 หน้า 228 - 229.

⁹ หอสมุดแห่งชาติ กฎหมายเทศรัษฎการที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 58 สารจากเจ้าพระยาจักรีตั้งเงินโพเป็นหมื่นศรีอากร นายอากรสมภักสร นครชัยศรี

¹⁰ กฎหมายเทศรัษฎการที่ 5 เลขที่ 1612 เล่มที่ 3 บัญชีเรื่องเงินภาษีอากรพระคลังข้างที่ ปิรอก จิตวาศก จ.ศ. 1244

¹¹ กฎหมายเทศรัษฎการที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 46/4 ร่างสารตราถึงกรุงเก่าตั้งเจ้าภาษีด่านไม้ไผ่

นายประกันรับรองผู้ประมุขว่าเป็นผู้มีชื่อเสียงและฐานะการเงินพอจะไว้นับถือได้¹²
 "นายประกัน" นี้โดยทั่วไปแล้วจะเป็นประชาชนคนไทย¹³ หรือจะเป็นคนจีนด้วยกันที่มีฐานะดีก็ได้¹⁴
 แต่หาที่ปรากฏตามจดหมายเหตุนายประกันส่วนมากมักเป็นขุนนางข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เช่นหลวง
 บาลเบิกบุรีรัตน์ เป็นนายประกันให้กับเงินทุนนายอากร¹⁵ เป็นต้น การเป็นนายประกันนั้นเสี่ยงต่อ
 การสูญเสียอยู่บ้าง เพราะถ้าผู้เป็นเจ้าภาษีนายอากรหลักเล็งบิณฑล ไม่สามารถจะส่งเงิน
 ให้ครบตามสัญญาและตรงตามกำหนดเวลาที่ให้ไว้ นายประกันจะต้องรับผิดชอบ ผู้ประกันจะต้อง
 ถูกจับมาจองจำตัวจนกว่าเจ้าภาษีนายอากรจะปฏิบัติตามสัญญา หรือถ้าตัวนายประกันหลบหนีไปด้วย
 บุตร ภรรยา ข้าทาส บริวาร ของนายประกันจะต้องถูกจองจำจนกว่าจะได้ตัวนายประกันมา¹⁶
 ด้วยเหตุนี้จึงน่าจะเข้าใจได้ว่าขุนนางไทยคงจะต้องมีอาชีพอีกอย่างหนึ่งคือ ทำมาหากินกับชาวจีน
 ควบคู่กันเป็นนายประกันเจ้าภาษีนายอากร และคงจะต้องไต่รับผลประโยชน์ตอบแทนเป็นค่า
 ปล่อยตัวจากคนจีนที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรอย่างแน่นอน ประกอบกับคนจีนคุ้นเคยกับธรรมเนียม
 "ระบบจับจอง" จากประเทศจีนมาแล้ว ข้าราชการไทยกับนายอากรเจ้าภาษีจึงน่าจะร่วมมือ
 กันได้เป็นอย่างดีในเรื่องนี้

¹² หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1220 เลขที่ 49 สารตราถึง 24 เมือง
 ตั้งเจ้าภาษีสมุท กินสอ ของ 22 สิ่ง

¹³ _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1197 เลขที่ 41 หนังสือรับประกันตัวนายอากร
 นำนันยาง

¹⁴ _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1220 เลขที่ 40 ตั้งเจ้าภาษีสมุทกินสอ และ
 ของ 22 สิ่ง

¹⁵ _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1220 เลขที่ 49 สารตราถึง 24 เมืองตั้ง
 เจ้าภาษีสมุทกินสอ ของ 22 สิ่ง

¹⁶ _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1197 เลขที่ 51 หนังสือรับประกันตัว
 นายอากรนำนันยาง

นอกจากนี้เจ้าภานายอากรจะต้องมีผู้เข้าส่วนในการประมูลด้วย¹⁷ เมื่อฐานะของ
ผู้ประมูลไม่สามารถจะรับท้าวคนเคียวได้ เพราะว่าเกิดพลาทลงชาคนจะได้อำนาจกันไว้ให้
กรมพระคลังเป็นผู้เป็นเจ้าจำนวนได้ ผู้เข้าส่วนในการผูกขาดมีทั้งคนไทยและคนจีน แต่ผู้เข้าส่วน
ไม่อยู่ในฐานะที่จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นขุนนางนายอากรดังเช่นผู้ประมูลได้แต่อย่างใด

เจ้าภานายอากร ที่เป็นผู้ประมูลผูกขาดการเก็บภาษีอากรได้นั้น โดยมากจะได้รับแต่งตั้ง
เป็นข้าราชการมีราชทินนามเป็นหมื่น เป็นขุน หรือเป็นอื่นสูงขึ้นไปกว่านั้น เช่น หมื่นมธุรสวานิช
ว่าภานายศาลกรวด ขุนศรีสมบัติว่าภานายเบ็กละเรจ หลวงพิทักษ์หศกร ว่าภานายศาลทราย ชื่อ
บรรดาศักดิ์เหล่านี้ บางทีก็มีคำว่าจันทนา เช่น จันทพระศรีรัตนโกศา จันทพระศักดาพานิช จันท
หลวงเจริญสมบัติ¹⁸ เป็นต้น

มีข้อที่น่าสังเกตอยู่ประการหนึ่งก็คือ เพราะเหตุที่ผู้ประมูลผูกขาดภาษีอากรได้จึงได้รับ
บรรดาศักดิ์เป็นขุนนางทั้ง ๆ ที่ส่วนใหญ่แล้วเจ้าภานายอากรเหล่านี้ก็คือพ่อค้าทนายเงินประเภทหนึ่ง
นั่นเอง อาจจะเพราะว่าแต่เดิมเจ้าหน้าที่ยังมีเมืองก็ได้รับแต่งตั้งเป็นขุนนางให้อยู่ตาม
ตำแหน่งหน้าที่ ต่อมาเมื่อเจ้าภานายอากรเหล่านี้เป็นผู้เก็บภาษีส่งแก่ท้องพระคลังโดยชักส่วนกำไร
ที่นอกเหนือจากจำนวนประมูลไว้เป็นผลประโยชน์ของตนเอง ก็นับได้ว่าทำหน้าที่คล้ายกับคนของ
หลวง ประเภทหนึ่ง และนอกจากนี้ก็มีสิทธิพิเศษหลายอย่างดังจะได้อีกกล่าวต่อไป จึงได้รับการ
แต่งตั้งให้เป็นนายอากรมีตำแหน่งเป็นขุนนางโดยเฉพาะก็อาจเป็นไปได้

¹⁷ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 เลขที่ 85/3 ตั้งเงินอีกเป่า
เป็นเจ้าภานายไค้ขันนํ้ามันยาง

¹⁸ พระยาอนุমানราชชน เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 31

เนื่องด้วยคนจีนมีนิสัยทางค้าขายลงทุนหมุนเงินตัวไหนก็กลัวแล้ว เมื่อประมูลผูกขาดภาษี
อากรมาได้เป็นจำนวนมาก ก็จัดแบ่งให้กับผู้อื่นรับช่วงต่อไปจากตัวเองบ้าง¹⁹ การแบ่งให้ผู้อื่น
รับช่วงไปก็ย่อมจะต้องหยิบกำไรเอาไว้ก่อนชั้นหนึ่ง แล้วผู้รับช่วงจึงค่อยไปเรียกเก็บภาษีจากราษฎร
อีกต่อหนึ่งในภายหลัง เมื่อการเก็บภาษีมีการเดินตราไปดังสองทอดสามทอดเช่นนี้ ก็เหมือนกับการค้าขาย
ซึ่งมีพ่อค้าคนกลางหลายทอด ผู้บริโภคก็ต้องซื้อสินค้าแพง โดยนับเกี่ยวกันนี้ราษฎรที่ต้องเสียภาษี
ก็ต้องเดือดร้อนที่สุด ทั้งนี้เพราะเจ้าภาษีนายอากรทั้งหลายก็ต้องตั้งหน้าตั้งตาเก็บภาษีเพื่อหา
เงินส่งพระคลังและกันส่วนหนึ่งไว้เป็นกำไรของตนเองให้มากที่สุด

อนึ่งการเก็บภาษีอากรประเภทต่าง ๆ นั้น เจ้าภาษีนายอากรอีกนั้นแหละที่เป็นฝ่ายเสนอ
ทองพระคลังว่าจะเก็บภาษีอะไรได้บ้าง²⁰ โดยจะออกไปสำรวจดูตามท้องถื่นต่าง ๆ เสียก่อนว่า
ราษฎรประกอบอาชีพอะไรที่พอจะเรียกผูกขาดภาษีอากรได้แล้ว ก็มาทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา เสนอ
ให้มีการผูกขาดเก็บภาษีสิ่งนั้น ๆ และพร้อมกันนั้นก็เสนอตัวเองเป็นเจ้าภาษี รัฐเห็นว่าเป็นหนทาง
จะได้เงินก็อนุญาตให้ไปค้าขายเหตุนี้ราษฎรย่อมได้รับความเดือดร้อน เพราะไม่ว่าจะประกอบอาชีพ
อะไรจะต้องถูกเรียกเก็บภาษีทั้งสิ้น จนกระทั่งในบางครั้งทางบ้านเมืองเห็นว่าจะก่อให้เกิดความ
เดือดร้อนแก่ราษฎร ก็ไม่อนุญาตให้เจ้าภาษีนายอากรผูกขาดการเก็บภาษีประเภทนั้น ๆ เช่น พศ.²¹ 2451 เป็นต้น

¹⁹ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 56 ร่างสารตรา
เจ้าพระยาจักรี ถึงพระยาสุนทรบุรี เมืองนครชัยศรี ให้นำตั้งเงินผูกเป็นหมื่นพัสดุสมบัติ
นายอากรปอนเบี้ยเงิน

²⁰ _____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 48 ตั้งเจ้าภาษีสมุกกินสอ
และของ 22 สิ่ง

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 13/6 นำตั้งนายอากรนุ่นลพบุรี

_____ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 79/1 นำตั้งสินน้อยเป็น
ขุนเทพอากร นายอากรสมภักสร กำแพงเพชร.

²¹ _____ ประกาศรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 132 เรื่องภาษีพศ.

กล่าวคือ รัชกาลที่ 4 ทรงเห็นว่าพลูเป็นของกินในหมู่ชาวไทยและเมืองขึ้นต่าง ๆ ส่วนพวกฝรั่ง
อินทียและชาวจีน กินกันไม่เป็น จึงไม่จำเป็นจะต้องส่งเป็นสินค้าออกนอกประเทศ เมื่อเป็น
เช่นนี้การเก็บภาษีพลูก็จะทำให้พลูแพงขึ้นไทยไม่จำเป็น จึงไม่อนุญาตให้พวกเจ้าภาษีนายอากรทำการ
ผูกขาดการเก็บภาษีพลู

การที่คนจีนได้เข้ามามีบทบาทในการประมวลผูกขาดภาษีอากรดังกล่าวข้างต้นนี้เองนับได้ว่า
เป็นสาเหตุในการตกขบวนเสรีภาพของราษฎรที่ทำการค้าขายเพาะปลูกหรือประกอบสินค้าขึ้น เพราะ
เกี่ยวกับข้อสัญญาผูกขาดเช่นราษฎรจะทำการค้าขายสินค้า ก็ต้องไปรับสินค้าจากเจ้าภาษีผูกขาด
แล้วแต่เจ้าภาษีจะตั้งราคาจะไปหาซื้อมาจากเมืองอื่นหรือที่อื่น ๆ ก็ไม่ได้ หรือจะประกอบขึ้นเอง
ก็ไม่ได้ เพราะเกี่ยวกับภาษีผูกขาด เช่นราษฎรจะปลูกยาสูบหรือไม้ที่เกิผล หรือประกอบการ
อุตสาหกรรม ซึ่งระบุเป็นสินค้าผูกขาดแล้วจะนำเข้ามานำหรือส่งออกไป หรือนำขึ้น หรือจะเพาะ
ปลูกไม้ไผ่ทั้งสิ้น มีความผิดต้องโทษทั้งปรับและริบภัย เหตุนี้เองกระทำให้ชาวเมืองขาดความ
กระตือรือร้นในทางการค้าและการประภัสร์อุตสาหกรรมการเพาะปลูก และหนักไปในทางเล่น
การพนัน จนเป็นเหตุให้พลเมืองเหล่านี้ต้องถูกตำหนิว่าเป็นคนเกียจคร้าน²² ความเดือดร้อน
ก็ย่อมมวอยู่กับราษฎรส่วนใหญ่

ถึงแม้ว่าทางเจ้าจำนวนห้องพระคลังจะได้กำหนดพิทักษ์ตราการเก็บภาษีแต่ละประเภท
เอาไว้อย่างแน่นนอนแล้วก็ตาม เจ้าภาษีนายอากรก็สามารถใช้เล่ห์เหลี่ยมของตนพยายามที่จะเก็บ
ภาษีให้เกิดอัตราที่กำหนดไว้อยู่เสมอเมื่อมีโอกาส ราษฎรที่ไม่รู้ก็ยอมให้เก็บไม่มีใครฟ้องร้อง
กล่าวได้²³ จนกระทั่งรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ตีพิมพ์พิทักษ์ตราภาษีแจกไปให้ทั่วจนทุกตำบล
เพื่อเป็นหลักฐานตรวจสอบกับพิทักษ์ตราที่เจ้าภาษีจะมาเรียกเก็บว่าจะตรงกันหรือไม่ ถ้าเจ้าภาษี
เก็บเกินพิทักษ์ก็ให้ฟ้องร้องต่อเจ้ากระทรวงที่ภาษีอากรขึ้นอยู่ในพระคลังนั้น ๆ ได้²⁴

²² ขุนเสนานวงศ์ภักดิ์ ประวัติและผลงานของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (ไทยวัฒนาพานิช
2503) หน้า 72 - 73.

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 47 เรื่องตั้งเงินกัก
เป็นนายอากร สุราเมืองพิษัย

²³ กรมศิลปากร ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2404 พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ ณ วัดเทพศิรินทราวาส 2511 หน้า 95

²⁴ ที่เกี่ยวข้อง

นอกจากจะเก็บภาษีเงินพิศักแล้ว พวกเจ้าภาษีนายอากรคนจีนเหล่านี้ยังมีวิธีการขูดรีด
ภาษีด้วยวิธีอื่น ๆ อีกเป็นต้นว่า ถ้ามีผู้ใดต้มเหล้าเถื่อนแม้เล็กน้อยถ้ามีผู้ไปแจ้งกล่าวหาแก่
อากรสุราพวกจีนจะพากันแห่มากันเป็นหมู่ บุกรุกเขาไปในบ้านเรือนผู้กระทำผิด ล่ามโซ่ชายหญิง
และเด็กที่อยู่ในบ้าน แล้วรีบมาเรือน เรือสวนจนหมดสิ้น และยังไม่หนำใจแค่นั้น ยังพาလာไว้
ไปถึงบ้านใกล้เคียง เป็นท่านองเพียงว่าผิดครั้งเกี่ยวกับปรับเอาผู้คนสามสี่ครัวเรือนลงเป็นซี่ขาไก่
แทนที่จะจัดการกับผู้กระทำผิดแต่เพียงผู้เดียว²⁵

ในการเก็บภาษีของเจ้าภาษีนายอากรนี้ พวกเจ้าภาษีนายอากรมักตั้งสำนักงานที่เรียกว่า
โรงภาษีไว้ตามปากแม่น้ำและแควร่วม มีฉาบเป็นอาวุธติดอาวุธเรียกเรือทุกลำมาตรวจค้น ถ้าพบ
ของเถื่อนบ้างเล็กน้อยก็จะรีบเรือแพหีบรทุกของทั้งหมดหรือบางทีก็เรียกค่าไถ่อย่างรุนแรงอีกด้วย²⁶
โดยทั่วไปแล้วโรงภาษีกังกล่าวมีอยู่ทุกตำบล เพราะนายภาษีอากรแบ่งเขตให้ผู้อื่นประมูลช่วงทอด
จากตนไปอีกทอดหนึ่ง²⁷ โรงภาษีเหล่านี้มีชื่อเสียงในทางข่มขู่ เรียกเก็บภาษีเงินอัตราและ
ปรับปรับทรัพย์สินของผู้มีหน้าที่เสียภาษีอยู่เป็นประจำ โดยที่ราษฎรเหล่านั้นไม่มีโอกาสจะฟ้องร้อง
เพราะขาดพยานหลักฐานรู้เห็น รัชกาลที่ 4 จึงมีพระบรมราชโองการกำรัสสั่งให้เจ้าภาษีนาย
ภาษีที่ตั้งเรียกเก็บอยู่ ณ แขวงหัวเมืองต่าง ๆ ให้มาตั้งตึกอยู่กับคานของหลวง ซึ่งมาตั้งคราวจับ
สิ่งของต้องห้ามผ่านไปมาอยู่ เพื่อประโยชน์ของราษฎรที่ถูกเจ้าภาษีเอารัดเอาเปรียบ จะได้
อ้างชาวคานเป็นพยานได้เมื่อมีคดีความฟ้องร้องเกิดขึ้น

²⁵ ปาลเลกซ์ (สันต์ ท. โกมลบุตร แปล) เล่าเรื่องเมืองสยาม (สำนักพิมพ์ก้าวหน้า
2506) หน้า 136 - 287

²⁶ ที่เดียวกัน

²⁷ พระยาอนุমানราชชน เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 31

ทั้งๆ ที่โอกาสในการแสวงหากำไรจากการประมูลผูกขาดภาษีอากรจะมีอยู่ทุกประการก็ตาม แต่เจ้าภาษีนายอากรก็พยายามหาทางหลีกเลี่ยงการชำระเงินภาษีให้ครบถ้วนตามยอดเงินที่ตนประมูลได้อยู่เสมอ เป็นอันว่าการชดเชยเงินประมูลของเจ้าภาษีนายอากรที่เรียกกันว่า "ฟองซาก" บ้าง²⁸ กล่าวคือ เมื่อเวลาประมูล ประมูลได้จำนวนเงินที่สูงกว่าคนอื่น ต่อมาก็อาจจะร้องเรียนว่าขาดทุน เก็บภาษีไม่ได้ พืชผลไม่อุดมสมบูรณ์ เก็บเงินภาษีได้ขาดจำนวนไป จะขอส่งยอดต่ำกว่าที่เคยประมูลเอาไว้ เช่นประมูลปีละ 3 ชั่ง 15 ตำลึง ครั้นนำไปเก็บเงินอากรซาก 1 ชั่ง จะขอรับทำอากรได้ 2 ชั่ง 15 ตำลึง เท่านั้น นอกจากนี้ก็ยังมีกรณีการติดค้างเงินงวดปีซึ่งตามปกติเจ้าภาษีนายอากรจะต้องนำส่งตามกำหนดเวลาบ้าง²⁹ การติดค้างเงินประจำปีของเจ้าภาษีนายอากรนั้นมีมากที่เกี่ยว ยกตัวอย่างเช่นใน พ.ศ.2494 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4 มีนายอากรสุราและนายอากรสมภักสรค้างเงินประจำปีรวมทั้งสิ้น 102,116 บาท³⁰ นี่คิดเฉพาะอากรสุราและอากรสมภักสรเท่านั้น ยังมีภาษีอากรอีกหลายประเภทที่ติดค้าง ถ้ารวมทั้งหมดก็คงเป็นเงินปีหนึ่งไม่น้อยเลย

มีปัญหานี้ว่าเป็นเพราะเหตุใดเจ้าภาษีนายอากรเหล่านี้จึงฟองซากชดเชยเงินประมูลบ้างหรือติดค้างเงินงวดปีบ้าง ทั้งๆ ก็ทราบกันอยู่ว่าเป็นนักโกงฉ้อโกงประโยชน์จากการเก็บภาษีทั่วฉกฉวย ในเรื่องเกี่ยวกับการฟองซากชดเชยเงินประมูลนั้นน่าจะสืบเนื่องมาจากการเก็บเงินภาษีจากราษฎรไม่ได้ เพราะพืชผลเก็บเกี่ยวไม่ได้ผลบริบูรณ์อันสืบเนื่องมาจากภัยธรรมชาติ³¹ อีกประการหนึ่ง

²⁸ หอสมุดแห่งชาติ ประกาศรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1227 เลขที่ 269 ประกาศให้ตั้งที่เก็บภาษีอยู่กับท่าน

²⁹ _____ จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1208 เลขที่ 54 สารตราถึงเมืองพิจิตรตั้งเงินน้อยเป็นหมื่นเทพอากรนายอากรสมภักสร

³⁰ _____ จกหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1213 เลขที่ 143 บัญชีรายชื่อผู้ค้าอากรสุราสมภักสรประจำปี

³¹ _____ จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1208 สารตราตั้งเมืองพิจิตรตั้งเงินน้อยเป็นหมื่นเทพอากรนายอากรสมภักสร

ก็สืบเนื่องมาจากกิจที่ราษฎรไม่ยอมเสียเงินอากร ทั้งนี้เพราะบางทีเจ้าเมืองกรมการเมืองให้ท้ายราษฎรเหล่านั้น เนื่องจากตนเองมีผลประโยชน์ร่วมกันกับราษฎรอยู่ ทั้งเช่นกรณีขุนวิเศษ นายอากรสมภักสรเมืองอ่างทองไต่กล่าวโทษผู้รักษาเมืองกรมการเมืองและกำหนดว่า ชักขวางมิให้เก็บเงินอากรแขวงกรุงเก่า อ่างทอง ซึ่งคนประมุขผูกขาดมีละ 52 ชั่ง 10 ตำลึง เมื่อไปเก็บภาษีอากรกำหนดบ้านต่าง ๆ ไม่ยอมพาไปเรียกอากรจากราษฎร ครั้นเมื่อมาร้องเรียนเจ้าเมืองอ่างทองให้เอาตัวกำนันมาชำระว่ากล่าว แต่เจ้าเมืองกลับบอกว่าที่เมืองอ่างทองนั้นจะมาเรียกอากรสมภักสรอย่างหัวเมืองไม่ได้ เป็นการให้ท้ายราษฎร ขุนวิเศษก็ไม่กล้าไปเก็บอากรตามลำพัง ต้องมาร้องเรียนต่อสมุหนายกให้ช่วยคัดลिनความให้เช่นนั้นก็มี³² ส่วนที่เกี่ยวกับการคิกค้างเงินวอกปีนั้นอาจจะเป็นเพราะเจ้าภาษีนายอากรนำเงินที่เก็บได้จากราษฎรไปใช้เป็นประโยชน์ส่วนตัว เช่นนำไปลงทุนในการค้าขายอย่างอื่น เพราะเงินจำนวนนี้ตนเป็นผู้เก็บอยู่ไม่ต้องเสียคอกเบี้ยในการกู้ยืม ปรากฏว่าเจ้าภาษีนายอากรจำนวนมากเป็นหนี้รัฐบาล เงินของรัฐค้างสะสมอยู่ที่เจ้าภาษีนายอากรเป็นจำนวนหลายร้อยหลายพันชั่ง³³ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัชกาลที่ 5 เองถึงกับทรงมีกระแสพระราชดำริเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า "...เพราะเจ้าภาษีได้เงินมาแล้วก็เอาเงินไปทำการค้าขายต่าง ๆ เงินหลวงก็ไม่ส่ง ถ้าเร่งเงินหลวงหนักเข้า การค้าก็ร่วงโรยไป เพราะฉะนั้นการค้าขายที่กรุงเทพฯ นี้จึงไม่เจริญ..."³⁴ นี่ก็แสดงให้เห็นว่าเจ้าภาษีนายอากรมิได้เอาเปรียบต่อราษฎรผู้เสียภาษีอย่างเกี่ยว แต่ยังเอาเปรียบต่อรัฐบาลไทยอีกด้วย

ทั้งที่ได้เคยกล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า คนจีนที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนางไปตาม ๆ กัน เท่านั้นยังไม่พอ เจ้าภาษีนายอากรกับบุคคลในครอบครัวและวงงานของตน

³² หอสมุทแห่งชาติ จกหมายเลขรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1204 เลขที่ 35 เรื่องราวขุนวิเศษ นายอากรกล่าวโทษผู้รักษาเมืองกรมการเมืองและกำหนดชักขวางมิให้เก็บอากร

³³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ รัชกาลที่ 5 (องค์การคำคุณสา 2504) หน้า 267

³⁴ หอสมุทแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 14/3 เรื่องเงินภาษีอากรต่าง ๆ

ก็ยังได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงานและสิ่งของไปใช้ในราชการอีกด้วย³⁵ สิทธิพิเศษ
ดังกล่าวนี้ ถ้าพิจารณาเหตุผลของทางฝ่ายบ้านเมืองก็เพื่อให้เจ้าภาษีนายอากรได้ทำการ
เก็บภาษีอากรตามหน้าที่ของตนอย่างเต็มที่ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานและสิ่งของไปใช้ในราชการให้เป็น
การเสียเวลาปฏิบัติงานของเจ้าภาษีนายอากร แต่ประการใด แต่ในทางปฏิบัติกลับเป็นการ
สร้างอิทธิพลความยิ่งใหญ่ให้แก่เจ้าภาษีนายอากร เพราะทำให้ผู้คนที่ต้องเข้ามาอาศัยพึ่งบารมี
เพื่อให้พ้นการถูกเกณฑ์ดังกล่าว นอกจากตัวบุคคลจะไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานแล้ว เรือแพ สัตว์
พาหนะของบุคคลเหล่านี้ก็รอดพ้นจากการถูกเกณฑ์ไปใช้ทางราชการด้วย

นอกจากนี้เจ้าภาษีนายอากรยังมีอำนาจที่จะชำระคดีข้อพิพาทต่างๆ ที่เกิดขึ้นแก่
บุคคลในครอบครัวและวงงานของเขาอีกด้วย³⁶ ถิ่นนี้ถือว่ามีความอำนาจพอที่จะสร้างอิทธิพลคุ้มครอง
การประกอบอาชีพของตนเองได้ เจ้าภาษีนายอากรเองก็ได้รับสิทธิพิเศษเป็นเจ้าของที่ดินใน
บริเวณกว้างขวางที่ตนไปผูกขาดทำอากรชนิดนั้น ๆ อยู่³⁷ จนกว่าจะเลิกผูกขาดภาษีอากรในท้องที่
นั้น ๆ ไปแล้ว ดังนั้นเจ้าภาษีอากรบางพวกจึงมีอิทธิพลมากบดบังเจ้าเมืองย่อย ๆ ที่เกี่ยว

โดยความเป็นจริงแล้วการเอารัดเอาเปรียบของเจ้าภาษีนายอากรที่มีต่อราษฎรไทย
ผู้เสียภาษีนั้น น่าจะได้รับการตรวจสอบและลงโทษอย่างจริงจัง จากเจ้าหน้าที่ของบ้านเมือง
ผู้มีส่วนรับผิดชอบและเกี่ยวข้องอยู่ แต่ก็มีได้เป็นเช่นนั้น โดยเฉพาะเจ้าจำนวนแล้ว อาจจะ
กล่าวได้ว่าท้าวหน้าทากินและรู้เห็นเป็นใจกับคนจีนที่เป็นเจ้าภาษีนายอากรด้วยการเปิดโอกาส
ให้คนจีนเจ้าภาษีนายอากรอยู่เสมอ จนในที่สุดราษฎรก็เบียดเบียนที่จะคงทุกข์ ยอมทนเสียภาษี
นายอากรด้วยความเสียเปรียบ ถือว่ามีแต่ไปนั่งร้องทุกข์ถวายฎีกาให้เสียเวลาท้าวหน้าทากิน

³⁵ หอสมุดแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1207 เลขที่ 275 เรื่องตั้งนายยังเป็น
หมื่นศรีสำรวจนายอากร

³⁶ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ธิเบตตำนานภาษีอากรและตำนานภาษีบางอย่าง
(โรงพิมพ์อักษรสาสน์ 2512) หน้า 42

³⁷ เล่มเดียวกัน หน้า 41

โดยไม่เกิดผลแต่อย่างใด ทั้งนี้เพราะเจ้าจำนวนกับเจ้าภานายอากรรู้จักกันเนื่องจากเจ้าจำนวน
ก็มีส่วนได้รับผลประโยชน์จากการเอาเปรียบของเจ้าภาษีเหล่านี้ด้วย พระเจ้าแผ่นดินเองก็ไม่มี
โอกาสจะทรงทราบถึงการทุจริตดังกล่าว ก็เชื่อพระทัยว่าราษฎรมิได้เดือดร้อนแต่ประการใด³⁸
จึงนับได้ว่าเป็นความบกพร่องของระบบการเก็บภาษีของไทยในขณะนั้นเป็นอย่างมาก

การประมุขภาษีอากรของคนจีนนี้เองที่นอกจากจะสร้างความเดือดร้อนในเรื่องการประกอบ
อาชีพของราษฎรไทยแล้ว ยังมีผลต่อความสงบสุขในสังคมไทยอีกด้วย ทั้งนี้เป็นเพราะเกิดจากการ
แก่งแย่งในการแสวงหาผลประโยชน์เกี่ยวกับเรื่องการเก็บภาษีอากรเป็นสำคัญ กล่าวคือ เมื่อมี
การประมุขภาษีอากรก็ย่อมจะต้องแข่งขันกันตั้งราคาประมูลให้สูงไว้เพื่อจะได้รับสิทธิเป็นผู้ผูกขาด
การเก็บภาษีอากร เมื่อถึงเวลาไปเก็บภาษีจากราษฎรก็เลยต้องใช้กลอุบายทุกอย่างเพื่อจะได้
รับสิทธิเป็นผู้ผูกขาดการเก็บภาษีอากร เมื่อถึงเวลาไปเก็บภาษีจากราษฎรก็เลยต้องใช้กลอุบาย
ทุกอย่างเพื่อจะได้เงินจากราษฎรแม้แต่จะด้วยวิธีการที่ไม่เป็นธรรมก็ตาม คนไทยเองโดยมาก
มักจะท้อมาหากินแต่พอเลี้ยงชีพ แต่พวกคนจีนที่มาตั้งรกรากหาทำกินอยู่ในเมืองไทยมุ่งหมายจะ
สะสมทรัพย์สินเอาไว้ประกอบอาชีพลงทุนการค้าต่อไปจึงมีตัวเงินมากกว่าราษฎรไทยและได้รับ
การข่มขู่บีบคั้นจากเจ้าภานายอากรมากกว่าคนไทย พวกจีนเหล่านี้จึงหันมาใช้วิธีการจัดตั้งเงิน
ตัวเฉียไว้เป็นกำลังชักชวนการข่มเหงรังแกของเจ้าภานายอากร³⁹

เงินตัวเฉียเหล่านี้ถ้าจะเปรียบเทียบกับสังคมไทยสมัยนี้ ก็อาจจะกล่าวได้ว่าคล้าย ๆ
กับกลุ่มมือปืนซึ่งผู้มีอิทธิพลได้ว่าจ้างเอาไว้คุ้มครองผลประโยชน์ของคนนั่นเอง ขบวนการเงิน
ตัวเฉียนี่กระทำการลับเป็นสมาคมลับยังมี บางคณะหัวหน้าจีนตัวเฉียก็กลับกลายเป็นผู้เข้าแบ่งปัน
ประมุขผูกขาดภาษีอากรเสียเอง⁴⁰ ในกรณีเช่นนี้ย่อมจะทำให้ผู้เข้าร่วมแบ่งปันในการเพาะปลูก
รายอื่น ๆ ไม่กล้าทำการประมูลแข่งด้วย เพราะเกรงอิทธิพลของพวกจีนตัวเฉียทั้งหลายในท้องถิ่นนั้น

³⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
องค์การคำคุณศัพท์ 2504 หน้า 269

³⁹ เล่มเดียวกัน หน้า 350

⁴⁰ เล่มเดียวกัน หน้า 354 - 355

จะรังแกเอา หัวหน้าจันท์เอี้ย ผู้ประมุขผูกขาดภาษีอากรก็จะไม่มีสิทธิรับทำภาษีอากรในราคาต่ำ ทำให้เจ้าภาษีอากรมีกำไรสูง แต่ของพระคลังหลวงต้องสูญเสียผลประโยชน์ไปอย่างน่าเสียดาย ถ้าประมุขกันไทยยุติธรรมแล้วก็เชื่อแน่ว่ารายได้ของแผ่นดินจะเพิ่มสูงขึ้นอย่างมากายที่เกี่ยว การที่ชาวจีนในประเทศไทยรวมกลุ่มกันเป็นสมาคมลับฮั้งฮี้หรือหัวเอี้ยก้อการกำเริบวุ่นวาย เพราะ สืบเนื่องมาจากการประมุขภาษีอากรของชาวจีนนี้เอง ทำให้เกิดความไม่สงบสุขในสังคมไทย เป็นผลเสียทางด้านการศึกษาของรัฐบาลต้องดำเนินการปราบปราม เช่นการเกิดหัวเอี้ยครั้งใหญ่ ที่ภูเก็ต เมื่อ พ.ศ.2410 เป็นต้น⁴¹

ยังมีที่แปลกออกไปเกี่ยวกับการประมุขภาษีอากรของคนจีน กล่าวคือการอนุญาตให้ ผู้สำเร็จราชการเมืองระนองเป็นผู้รับผูกขาดเก็บภาษีผลประโยชน์⁴² ที่เมืองระนองเป็นครั้งแรก ในสมัยรัชกาลที่ 4 และในขณะนั้นผู้สำเร็จราชการเมืองระนองก็เป็นคนจีนฮกเกี้ยนชื่อคอซู้เจียง ได้รับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองระนองที่พระยารัตนเศรษฐี เนื่องด้วยอำนาจเหนือราษฎร ตามหัวเมืองในขณะนั้นได้แก่อำนาจเจ้าเมืองและกรรมการเมืองอย่างหนึ่ง และอำนาจของ เจ้าภาษีนายอากรในการเรียกเก็บภาษีอย่างหนึ่ง พระยารัตนเศรษฐีจึงเห็นว่าจำต้องรวมอำนาจ ทั้งสองอย่างนั้นไว้ด้วยกันจึงจะปกครองหัวบ้านขุนบ้านเมืองได้สะดวก จึงขอรับผูกขาดเก็บภาษี อากรเมืองระนองด้วยก็ได้รับอนุญาตจากกรุงเทพฯ ตามประสงค์ เพราะในสมัยนั้นเมืองระนอง อยู่ไกลมาก พวกกรุงเทพฯ ที่รับทำภาษีอากรเป็นอาชีพไม่มีใครกล้าไปรับทำ และพวกที่อยู่ใน ทองถิ่นก็ไม่มีทุนและกำลังพอจะประมูลสู้พระยารัตนเศรษฐีได้⁴³ ลักษณะการให้ผู้ว่าราชการเมือง รับผูกขาดเก็บภาษีผลประโยชน์ทั้งเช่นที่เมืองระนองนี้ ต่อมาได้ขยายต่อไปถึงเมืองที่ใกล้เคียง คือเมืองตะกั่วป่า พังงา ภูเก็ต⁴⁴ แสดงว่าไ้ประโยชน์

⁴¹ เล่มเดียวกัน หน้า 352 - 353

⁴² "ภาษีผลประโยชน์" เมืองระนองในสมัยนั้นมี 5 อย่าง คือ เก็บภาษีที่ผูกที่ออกจาก เมืองอย่างหนึ่ง ภาษีสินค้าเข้าเมือง 100 ชัก 3 ตามราคาอย่างหนึ่ง อากรดินอย่างหนึ่ง อากรสุร่าอย่างหนึ่งและอากรบ่อนเบี้ยอย่างหนึ่ง

⁴³ กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารภาคที่ 50 (ศึกษาภัณฑ์พานิช พ.ศ.2511) หน้า 243

⁴⁴ เล่มเดียวกัน หน้า 244

การตั้งคนจีนเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองและแต่งตั้งให้เป็นเจ้าภาษีนายอากรอีกด้วย เช่นนั้นน่าจะเป็นหนทางให้ราษฎรเดือดร้อนมากยิ่งขึ้นก็ได้ ถ้าพิจารณากันแต่เพียงผิวเผิน เพราะโดยปกติเมื่อราษฎรถูกเจ้าภาษีนายอากรข่มเหงเบียดเบียน ก็ยังมีผู้ว่าราชการเมืองและกรรมการเมืองเป็นที่พึ่งและคอยช่วยเหลือให้เกิดความเป็นธรรมได้ แต่เมื่อผู้ว่าราชการเมืองกับเจ้าภาษีนายอากรเป็นบุคคลคนเดียวกันเช่นนี้ ราษฎรจะร้องเรียนขอความเป็นธรรมต่อใคร เจ้าเมืองมีอำนาจบังคับบัญชาราษฎรได้ก็น่าจะเรียกเร่งเอาเงินภาษีอากรให้เกิดพิภักดิ์ตราเพื่อหาทำไรเป็นประโยชน์ส่วนตนได้ แต่ความจริงแล้ว สภาพของเมืองระนองและเมืองต่าง ๆ ทั้งกล่าวมาแล้วบังคับมิให้เจ้าเมืองทำเช่นนั้นได้ กล่าวคือหัวเมืองเหล่านั้นมีผู้คนพลเมืองน้อย มีแต่แร่กบฏซึ่งเป็นของมีราคาอยู่ในแผ่นดินมาก จำต้องมีคนมากสำหรับเป็นแรงงานขุดกบฏขึ้นจำหน่ายจึงจะเกิดผลประโยชน์มาก เจ้าเมืองที่รับทำภาษีผลประโยชน์ไม่ใช่แต่จำเป็นต้องปกครองเอาใจมิให้ราษฎรในท้องที่ทั้งถิ่นฐานไปอยู่ที่อื่นเท่านั้น ยังต้องพยายามชวนชวนหาคนจากที่อื่นเข้ามาอยู่ในเมืองมากขึ้นเพียงใด ถ้าไรของเจ้าเมืองที่จะพึงได้ในภาษีอากรทั้ง 5 อย่าง ซึ่งรวมเรียกว่าภาษีผลประโยชน์ก็ยิ่งจะมากขึ้นเท่านั้น จึงเป็นเครื่องบ่อนกั้นมิให้เจ้าเมืองกดขี่ราษฎรในเมืองของตนอยู่ในตัว⁴⁵

การที่ได้เปิดโอกาสให้บรรดาเจ้าเมืองในแถบหัวเมืองฝ่ายใต้ทางคันตะวันตกแข่งขันการประมูลผูกขาดภาษีอากรในเมืองต่าง ๆ ทั้งกล่าวมาแล้วข้างต้นนี้เอง ก่อให้เกิดผล 2 ประการด้วยกัน กล่าวคือ ในประการแรก จำนวนเงินหลวงที่จะต้องส่งจากหัวเมืองฝ่ายตะวันตกมายังพระคลังมหาสมบัติมากขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า ประการที่สอง เมื่อเจ้าเมืองต้องส่งเงินหลวงมากขึ้นกว่าแต่ก่อนต่างก็ต้องชวนชวนที่จะเก็บภาษีอากรให้ไ้มากขึ้น พวกเจ้าเมืองจึงชักชวนจีนต่าง้าวเข้ามาทำเหมืองกบฏให้มากขึ้น ทั้งที่เป็นเจ้าแก่นายเหมืองและกุลจิณกรรมกร เจ้าเมืองไปกู้ยืมเงินพวกพ่อค้าที่เกาะหมากมาหาทุนทรงให้พวกจีนทำเหมือง แล้วรับซื้อกบฏส่งไปขายพวกพ่อค้าที่เกาะหมากด้วย ในสมัยนั้นยังไม่มีพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ เจ้าเมืองจะให้ใครทำหาเหมืองกบฏในอาณาเขตปกครองของตนสักกี่แห่งก็ได้⁴⁶

⁴⁵ เล่มเดียวกัน หน้า 244 - 245

⁴⁶ เล่มเดียวกัน

ด้วยวิธีการดังกล่าวนี้เองได้ก่อให้เกิดผลประโยชน์ 2 ประการ กล่าวคือในประการแรก ได้มีการเปิดเหมืองแร่ที่อุดมมากขึ้น เงินอากรที่ผูกก็ย่อมเพิ่มมากขึ้นด้วย ในประการที่สอง เมื่อมีคนจีนเข้ามาอยู่ในเมืองมากขึ้น, ฝิ่น สุรา ก็จำหน่ายได้มากขึ้น คนเล่นเบี้ยในบ่อนก็มากขึ้น สินค้าเข้าเมืองซึ่งต้องเสียภาษีร้อยละสามก็มากขึ้น เงินได้จากภาษีอากรเหล่านี้ซึ่งเจ้าเมืองเป็นผู้ผูกขาดรัฐบาลก็ได้มากขึ้นตามกัน และทำให้เกิดกิจกรรมบ้านช่อง ตลาดการค้ามั่งคั่งขึ้นในบ้านเมือง การค้าขายขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง ผู้คนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่มากมาย⁴⁷

อย่างไรก็ตาม ผลเสียก็มีอยู่ไม่น้อย เพราะแต่เดิมการปกครองหัวเมืองนั้นทางกรุงเทพฯ ปล่อยให้เจ้าเมืองจัดการบริหารหาผลประโยชน์โดยอำเภอใจ ดังนั้นจึงเกิดผลเสียขึ้นแต่แรก ด้วยผลประโยชน์ซึ่งเกิดจากการประมุลผูกขาดภาษีหัวเมืองฝ่ายใต้กันตะวันตก ได้ตกเป็นกำไรของบุคคลบางประเภท กล่าวคือประการแรก พวกเจ้าเมืองทั้งหลายมีสภาพเหมือนกับนายธนาคาร เป็นเจ้าภาษีและเป็นพ่อค้ารับสินค้าเข้าออก กำไรที่ได้ทั้งหมดตกอยู่แก่เจ้าเมือง ^{หรือพ่อค้า} ~~ประเภทที่สอง~~ พวกเจ้า ^{ได้แก่} ~~ประเภทที่สอง~~ เกษนายเมืองรับผูกขาดอากร สุรา ฝิ่น และบ่อนเบี้ยสำหรับบริเวณหนึ่งของตน ชุกหาแร่ที่อุดมมาขายแก่เจ้าเมือง รับซื้อสินค้าจากเจ้าเมืองไม่จำหน่ายเป็นรายย่อยแก่พวกกุลิที่ท่าเหมือง กำไรส่วนนี้ตกอยู่กับพวกนายเหมือง ประเภทที่สาม พวกจีนกุลิที่มาจากเมืองจีน เพราะเห็นแก่ค่าจ้างอัตราสูงยอมทาสัญญากับเจ้าเกศนายเมืองว่าจะรับจ้างอยู่ตลอดเวลาเท่านั้น ๆ ซึ่งเป็นกำหนดแต่ปรากฏว่านายเหมืองกลับตั้งโรงสุรา โรงสูบฝิ่น และบ่อนเบี้ย ตลอดจนร้านขายของต่าง ๆ ที่จำเป็น เช่น เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น เพื่อหากำไรส่วนตัวในบริเวณเหมือง พวกกุลิที่ท่าเหมืองก็เลยต้องเป็นหนี้สินนายเหมืองจนคืนไม่หลุด ประสบกับความยากจนข้นแค้นมีแต่ตัวกับแรงงานที่ทำอยู่เท่านั้น⁴⁸

เท่าที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ก็พอจะเห็นแล้วว่า การที่ชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทในการประมุลผูกขาดนั้นจะก่อให้เกิดผลเสียและผลดีต่อภาวะเศรษฐกิจและการคลังของแผ่นดินอย่างไรบ้าง โดยข้อเท็จจริงแล้วจะต้องยอมรับว่าในขณะนั้นระบบการประมุลผูกขาดภาษีอากรของแผ่นดิน

⁴⁷ เล่มเดียวกัน หน้า 255 - 256

⁴⁸ เล่มเดียวกัน หน้า 247 - 248

เป็นระบบการหารายได้ของแผ่นดินที่หละหลวมไม่รัดกุมพอ ยังมีข้อบกพร่องอยู่มาก แต่จะหาวิธีใด
ที่ดีกว่านี้ได้เล่า เมื่อสภาพของบ้านเมืองและลักษณะของสังคมไทยยังคงพัฒนาอยู่ มันอาจจะเป็น
ระบบที่เลวร้ายที่สุดในบรรดาระบบการหารายได้แบบต่าง ๆ ซึ่งก็เลวเหมือนกัน และเนื่องด้วย
เหตุนี้รัชกาลที่ 5 จึงทรงจัดการปฏิรูปการภาษีอากรขึ้นในสมัยที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ และจน
กระทั่งในที่สุดก็คึกคักอาชีพการประมุลผูกขาดภาษีอากรของพวกคนจีน (และไทย) ที่เป็นเจ้าภาษี
นายอากรออกไปได้สำเร็จในเวลาต่อมา

เนื่องด้วยระบบการเก็บภาษีของไทยยังล้าสมัยไม่รัดกุม จึงเปิดโอกาสให้ขุนนางข้าราชการ
ไทยกระทำการซื้อขายบงกชหลวงได้ง่าย การสมรู้ร่วมคิดกับเจ้าภาษีนายอากรของขุนนางข้าราชการ
ผู้รับผิดชอบก็มีใ้หมายข้อความว่าพระมหากษัตริย์ทรงใช้ให้ทำเช่นนั้น - แต่เป็นเพราะระบบการเก็บ
ภาษีที่หละหลวม เสนอกิจการที่เกี่ยวข้องกับภาษีอากรทั้งหมดได้ไปกระทำกันที่บ้านของเจ้าพนักงาน
และเจ้าจำนวนตามลำพัง แทนที่จะเป็นสำนักงานกลางของทางราชการดังเช่นหลังจากการปฏิรูป
ภาษีอากรในสมัยรัชกาลที่ 5⁴⁹ ไม่มีระเบียบแบบแผนที่รัดกุมเกี่ยวกับการตรวจสอบรายได้จากภาษี
อากร ไม่มีระเบียบแบบแผนที่จะต้องส่งรายงานการรับเงินภาษีโดยละเอียดดีถ้วนของเจ้าหน้าที่ยุ
รับผิดชอบแต่ประการใด กล่าวโดยสรุปก็คือ ไม่มีพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการภาษีอากรไทย
เฉพาะอันจะมีบทลงโทษผู้ฝ่าฝืนกฎหมายโดยเฉียบขาดด้วย ทั้งนี้ขุนนางราชการจึงยอมรับต่อ
ประโยชน์คนจีนเป็นสินบนว่าปึกปาก เพื่อให้คนจีนเจ้าภาษีนายอากรแสวงหาผลประโยชน์จากรัฐ
ได้มากขึ้นและสะดวกขึ้น และเมื่อเจ้าหน้าที่เหล่านั้นไม่มีรายได้ประจำเป็นเงินเดือนเพื่อยังชีพมันค้
เงินเบี้ยหวัดเป็นรายปีแล้ว ก็ย่อมจะแสวงหารายได้พิเศษดังกล่าวเมื่อมีโอกาส

ด้วยเหตุนี้ รัชกาลที่ 5 จึงต้องทรงดำเนินนโยบายปฏิรูปการภาษีอากรในสมัยที่
พระองค์ขึ้นครองราชย์ การที่พระองค์ทรงจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์และพระราชบัญญัติ
สำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์ เมื่อ พ.ศ. 2416⁵⁰ ก็คือ การตราพระราชบัญญัติการภาษี
อากร พ.ศ. 2475⁵¹ ก็คือ ตลอดจนการตราพระราชบัญญัติเพิ่มเติมการภาษีอากร

⁴⁹ กองจกหมายเทศแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.1/5 เรื่องการจัดราชการกระทรวง
พระคลัง พระราชบัญญัติหอรัษฎากรพิพัฒน์

⁵⁰ ที่เดียวกัน

⁵¹ หอสมุดแห่งชาติ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 10 หน้า 36 - 42

พ.ศ. 2448⁵² ล้วนแต่เป็นการปรับปรุงวิธีการเก็บภาษีอากรให้รัดกุมทั้งสิ้น เริ่มต้นด้วยการควบคุมเจ้าหน้าที่ผู้รับฉ้อโกงให้ปฏิบัติงานด้วยความยุติธรรมและซื้อตรงค่อน้ำที่ควบคุมเจ้าภาษีนายอากรมิให้เอาเปรียบต่อราษฎรและเอาเปรียบต่อแผ่นดินอีกต่อไป จนกระทั่งค่อย ๆ ยกเลิกการประมูลผูกขาดการเก็บภาษีอากรโดยเจ้าภาษีนายอากรไปทีละน้อย ๆ และในที่สุดก็ยกเลิกโดยเด็ดขาดในปี พ.ศ. 2456 เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติข้อบังคับการสรรพากรทั่วถึงกันทั้งประเทศ⁵³

จากการปฏิรูปภาษีอากรของรัชกาลที่ 5 นี้เอง ทำให้เงินรายได้ของแผ่นดินไม่รั่วไหลไปตกอยู่กับขุนนางที่ทุจริตและคนจีนเจ้าภาษีนายอากรที่ฉ้อโกงราษฎรจนปรากฏว่ารายได้เพิ่มสูงขึ้นเป็นจำนวนมาก การปรับปรุงการจัดเก็บภาษีอากรในครั้งนั้น ทำให้รายได้เพิ่มขึ้นจาก 15 ล้านบาท เป็น 40 ล้านบาท ระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2445 โดยมีได้เพิ่มพิภคอัตราภาษีอากรแต่อย่างใด ซึ่งความจริงแล้วยังได้มีการยกเลิกภาษีอากรเก่า ๆ เลิกด้วยซ้ำไป⁵⁴ เช่น ยกเลิกการเก็บภาษีภายในบางมณฑล นอกจากนี้ยังทรงพยายามยกเลิกอากรบ่อนเบี้ยในที่ต่าง ๆ ให้มีการผูกขาดจัดเก็บให้น้อยลง ทั้งนี้ทรงให้เหตุผลว่า การเล่นถั่วโป ซึ่งเป็นวิชาด้นคของคณจีนนั้นชักชวนคนไทยให้หลงเล่นไปคั่ว ทำให้เป็นการเสียทรัพย์ เสียเวลา เสียประโยชน์การค้าขาย และทำให้สิ้นคานหมกหมุ่นไปในสิ่งซึ่งหาประโยชน์มิได้ เป็นการร้ายแรงยิ่งกว่าการเล่นซึ่งคนไทยเคยเล่นกันมาก่อน⁵⁵

⁵² กองกฎหมายแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 14/27 เรื่องพระราชบัญญัติเพิ่มเติม

⁵³ กรมสรรพากร รายงานฉบับที่ 3 ของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส่ง วิริยศิริ) ผู้แทนเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยกราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2457

⁵⁴ James C. Ingram, Economic Change in Thailand since 1850-1970 (Oxford University Press, 1971) p. 175.

⁵⁵ หอสมุดแห่งชาติ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 8 หน้า 295

การค่อย ๆ ยกเลิกการประมูลภาษีอากรในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้เอง ทำให้แผ่นดินมีรายได้สูงขึ้นจากการเก็บภาษีทั้งกล่าวแล้ว และเมื่อบ้านเมืองต้องปรับปรุงครั้งใหญ่ทั้งในด้านการปกครอง การศึกษา การสาธารณสุข การคมนาคม ฯลฯ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งจำเป็นต้องใช้เงินทั้งสิ้น ถ้าจะยังมีผู้ใดคิดว่าพระองค์ทรงร่วมมือกับคนจีนเพื่อชดเชยภาษีอากรมาบำรุงความสุขส่วนพระองค์โดยพยายามมองข้ามความสำคัญของการปรับปรุงประเทศที่ต้องใช้เงินภาษีอากรที่เก็บจากราษฎรแล้ว กู้ออกจะเป็นการมองประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ระหว่างชนชั้นตามทฤษฎีของคาร์ล มาร์กซ มากเกินไป จนลืมนึกถึงลักษณะนิสัยและจิตใจของคนไทยซึ่งบางทีก็เข้ากับกฎเกณฑ์ดังกล่าวไม่ได้เลย X

กล่าวโดยสรุปแล้ว การประมูลภาษีอากรของคนจีน (และไทย) ในประเทศไทยนั้น เป็นระบบการหารายได้ของแผ่นดินแบบหนึ่งและในสมัยหนึ่งของคนไทย ซึ่งเหมาะสมที่สุดสำหรับคนจีนที่จะมาประกอบอาชีพเป็นเจ้าของภาษีนายอากรของไทย เพราะคนไทยไม่คุ้นเคยกับการประกอบอาชีพทั้งกล่าวนอกจากคนจีน คนจีนผู้เข้ามาประกอบอาชีพเป็นผู้ผูกขาดการเก็บภาษี จึงอยู่ในฐานะผู้แสวงหาผลประโยชน์จากธุรกิจการลงทุนหมุนเงินต่อเงินบนความทุกข์และความเดือดร้อนของราษฎรไทยเท่าที่โอกาสจำอวดยให้กอบโกยผลประโยชน์เป็นส่วนตน ประกอบกับการขาดความรับผิดชอบต่อหน้าที่และการขาดความซื่อสัตย์ของขุนนางข้าราชการไทยผู้เกี่ยวข้องกับการผูกขาดควบคุมการเก็บภาษีอากรทางพระเนตรพระกรรมาพระมหากษัตริย์ ตลอดจนระเบียบแบบแผนในการเก็บภาษียังไม่รัดกุมพอ และแม้กระทั่งตัวพระราชบัญญัติควบคุมเกี่ยวกับการภาษีของแผ่นดินก็ยังไม่ มี จึงเปิดโอกาสให้คนจีนเล่นบทบาทของตนเองแสวงหาผลประโยชน์จากการเป็นนายภาษีอากรทั้งทางค้าเสรีธุรกิจ สังคม และการปกครองมากยิ่งขึ้น โดยอาศัยขุนนางข้าราชการไทยเป็นเครื่องมืออีกทอดหนึ่ง จนในที่สุดเมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้น รัชกาลที่ 5 จึงได้ค่อยพยายามขจัดอิทธิพลของเจ้าภาษีนายอากรให้ค่อย ๆ หดหายไปทีละน้อย จนกระทั่งรัฐบาลได้เข้าควบคุมการเก็บภาษีอากรทั้งหมดจึงได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

เบื้องหลังคดีการเมืองเรื่อง "พระยอกเมืองขวาง"

เมื่อครั้งที่เกิดกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาสมัย ร.ศ. 112 นั้น ปรากฏว่าฝ่ายไทยไม่สามารถจะต่อสู้กับกองทัพของฝรั่งเศสซึ่งเป็นมหาอำนาจที่เข้มแข็งกว่าได้ รัฐบาลไทยในขณะนั้นจึงต้องตกลงเซ็นสัญญาสงบศึกกับรัฐบาลฝรั่งเศสเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 โดยมีพระเจ้าอนงยา เฮอร์zog หลวงเทววงศ์โรปการ เสนาบดีว่าการกระทรวงการต่างประเทศไทยเป็นปลายนามฝ่ายไทย และมองสิเออร์เลอมิรั เคอ วิลเลส์ อัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มประจำสถานกงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ เป็นผู้ลงนามฝ่ายฝรั่งเศส จากสัญญาสงบศึกฉบับนี้เองทำให้ประเทศไทยต้องสูญเสียดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสไปจนถึงที่เราได้ทราบกันคืออยู่แล้ว

ในสัญญาสงบศึกระหว่างไทยกับฝรั่งเศสฉบับดังกล่าวแล้ว ได้มีอนุสัญญาสงบศึกต่อท้ายอยู่ด้วยฉบับหนึ่งมีข้อความทั้งหมดด้วยกันรวม 6 ข้อ มีข้อความที่เกี่ยวข้องกับคดีการเมือง เรื่อง "พระยอกเมืองขวาง" อยู่เพียงข้อเดียว คือข้อ 3 ซึ่งได้ระบุไว้ว่า

ผู้ที่เป็นการก่อเหตุออกจากรั้วที่ทุ่งเชียงคำและที่คำวนั้น เจ้าพนักงานฝ่ายสยามจะต้อนนำตัวมาพิพากษาลงโทษ ผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศสคนหนึ่งจะมาประจำการพิจารณาคดีนี้ และจะไต่พิเคราะห์ถึงอาชญาที่ลงแก่ผู้กระทำผิด แต่รัฐบาลฝรั่งเศสคงสงวนไว้ซึ่งสิทธิที่จะเห็นชอบด้วยว่า อาชญาอันจะสมควรแก่รูปคดีหรือไม่ ถ้าเห็นว่ายังไม่สมควรแล้วไซ้ จะไต่ร้องขอให้พิจารณาคดีนี้ใหม่ โดยศาลผสม และตุลาการนั้นรัฐบาลฝรั่งเศสจะไต่จัดตั้งขึ้นเอง...²

จากข้อความในข้อ 3 แห่งอนุสัญญาสงบศึกที่ลงนามกันเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเป็นอันเห็นได้ชัดว่า ฝรั่งเศสต้องการให้รู้พื้นคดีที่เกิดขึ้นที่ทุ่งเชียงคำ

¹ สวัสดิ์ จันทน์, น.อ. กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยา สมัย ร.ศ. 112

² เล่มเดียวกัน หน้า 161

และคำชวน ขึ้นมาพิจารณาถึงโทษผู้กระทำผิดให้ไว้ ด้วยความเห็นชอบของรัฐบาลฝรั่งเศส และจำเลยคนสำคัญในคดีนี้ก็คือ "พระยอกะเมืองขวาง" นั่นเอง

ก่อนที่จะกล่าวถึงคดีการเมืองเรื่องพระยอกะเมืองขวางต่อไป เห็นสมควรจะให้ความความเกิถึงสาเหตุก่อนหน้าอันเป็นที่มาของคดีนี้สักเล็กน้อย กล่าวคือ ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2434 รัฐบาลฝรั่งเศสได้มีคำสั่งให้มองสิเออร์มาสซี³ (M. Massie) ไปรับหน้าที่เป็นรองกงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองหลวงพระบางแทนมองสิเออร์ปาวิ (M. Pavl) ซึ่งมีงานเร่งด่วนเกี่ยวกับการสำรวจแนวเขตแดนระหว่างไทยกับอินโดจีนของฝรั่งเศส ปรากฏว่าในระหว่างทางที่มองสิเออร์มาสซี กับกองทหารที่ติดตามจะไปยังหลวงพระบาง กองทหารของฝ่ายไทยได้เข้าโจมตีกองทหารฝรั่งเศสเหล่านั้นในบริเวณทุ่งเชียงคำ โดยฝ่ายไทยกล่าวหาว่าฝรั่งเศสรุกล้ำเขตปกครองของไทย อันเป็นการละเมิดข้อตกลงที่ไว้ทำกันไว้ คือมาสามารถปรับความเข้าใจกันได้ มองสิเออร์มาสซี ก็เดินทางต่อไปยังหลวงพระบาง แต่พอมาถึงเมืองจำปาศักดิ์ มองสิเออร์มาสซี เกิดมีอาการป่วยหนัก วิกฤต และล้มลง ถึงกระทำการฉีควินาศกรรม⁴ เมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2435

ในกรณีของมองสิเออร์มาสซี ได้ถึงแก่กรรมลงนี้ เป็นเหตุให้มองสิเออร์ เดอ ธองคล (M. Deloncle) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรนำปัญหาพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเสนอขอรับพิจารณา เมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2435 ในที่สุดรัฐสภาของฝรั่งเศสก็แสดงความเห็นชอบกับรัฐบาลฝรั่งเศสในอันที่จะขับไล่ไทยให้พ้นจากเขตแดนที่กำลังพิพาทกันอยู่นี้ รัฐบาลฝรั่งเศสได้มีคำสั่งแต่งตั้งให้มองสิเออร์ เดอ ลานเนสซัง (M. de Lanessan) ผู้สำเร็จราชการอินโดจีนในขณะนั้นเป็นผู้อำนวยความสะดวกขับไล่ไทยในครั้งนี้

เคยเป็นเลขาธิการในสังกัดกองทัพบกฝรั่งเศส เคยร่วมไปกับคณะสำรวจแผนที่ฝ่ายฝรั่งเศส ซึ่งมีมองสิเออร์ปาวิ เป็นหัวหน้า เคยไปสำรวจทางแคว้นเมืองญวน ลัวตังตั้งทางฝั่งทิศตะวันออกของสิบสองจุไทย เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี แม่ทัพไทยที่ยกทัพไปปราบฮ่อ เคยเรียกท่านผู้ว่า "หมอ มาซิ"

⁴ เล่มเดียวกัน หน้า 25 (หนังสือประชุมพงศาวดาร ภาค 4 หน้า 197 กล่าวว่า ม.มาสซี กระทำการฉีควินาศกรรมขณะพักอยู่ที่กองเบง (สีพันกร)

การรุกเข้าไปในเขตแผนที่ไทยปกครองของทหารฝรั่งเศสครั้งนี้ฝรั่งเศสได้จัดแบ่ง
 ราชอาณาจักรเป็น 3 กอง ให้อาณาประชาราษฎร์และเขมรเป็นส่วนใหญ่ โดยมีนายทหาร
 ฝรั่งเศสและเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองเป็นผู้บังคับบัญชาทั้ง 3 กอง โดยเฉพาะกองที่ 3 ซึ่งเป็น
 กองที่จะครองเมืองพระยอกเมืองขวาง ให้อยู่ในบังคับบัญชาของมองสิเออร์ลูซ (M. Luce)
 มองสิเออร์โกรสกูร์ (M. Groscurin) และมองสิเออร์โซลเลอร์ (M. Soler) มุ่ง
 เข้ายึดบริเวณเมืองคำเกิด (Kham Keut) เมืองคำมวน (Kham Mon) ตลอดจนถึง
 เมืองบ้านนาโงครังตามแผนที่⁵

ทางฝ่ายไทยก็สืบข่าวเรื่องความเคลื่อนไหวของกองทหารฝรั่งเศสกองที่ 3 ใ้รู้
 ล่วงหน้าเหมือนกัน ทหารมลายูชาวนโยคข้าหลวงเมืองเชียงรม เมืองนาบง เมืองวังคำ
 เมืองวัง ได้มีหนังสือกราบทูลมายังพระเจ้าบรมโกศขอทราบพระวินิจฉัยคดีปากม ข้าหลวง
 ใหญ่เมืองลาวพวนว่าฝรั่งเศสจะยกทัพมายึดเมืองคำเกิด เมืองคำมวน และฝ่ายหลวงมลายูชา
 นโยคเห็นเป็นการคับขัน และไม่แน่ใจ ไ้ทำการกระเตรียมไพร่พลเสบียงอาหารไว้พร้อมกัน
 คำนึงพระเจ้าบรมโกศขอทราบพระวินิจฉัยคดีปากมจึงมีรับสั่งให้หลวงวิจิตรศาสตร์ข้าหลวง
 เมืองลาวพวนมีหนังสือแจ้งไปยังพระยอกเมืองขวางข้าหลวงเมืองคำเกิด คำมวน ให้
 ทราบว่า ถ้าฝรั่งเศสจะยกทหารมาหมายประการใดก็ตาม เพื่อจะขับไล่พระยอกเมืองขวาง
 ออกจากเมืองคำเกิด เมืองคำมวน หรือค่านและเส้นทางที่ฝ่ายไทยได้เคยรักษามาแต่เดิม
 แล้ว ก็ขอให้พระยอกเมืองขวางอย่าใจหุนหาวหันยกถอยหลังเข้ามาเป็นอันขาด ให้ตั้งมั่น
 อยู่ตามหน้าที่ ๆ เคยได้รักษามา ถึงแม้ว่าฝรั่งเศสจะมาทำอันตรายเอาปืนมายิงสู้ประการใด
 ก็อย่าให้หวนกลัว ให้ตั้งมั่นคอยอยู่ที่อยู่ ถ้าฝรั่งเศสจะก่อการรุกรบใหญ่ทางค่านหลวง
 มลายูชาวนโยค พระยอกเมืองขวางจะโดยยกกำลังไปช่วยหรือจะไ้ถอยถักเสบียงอาหารฝรั่งเศส
 อยู่ทางนี้ หรือถ้าหากเกิดเหตุการณ์คับขันขึ้นทางพระยอกเมืองขวางหลวงมลายูชาวนโยคจะไ้
 คอยคักเสบียงอยู่ทางค่านโน้น และนอกจากนี้ยังไ้สั่งกำชับให้พระยอกเมืองขวางเตรียมเสบียง
 อาหารไว้ให้พร้อม ถ้าหากไ้ทำการใหญ่อยู่ไ้ถึง ๗ ปี อีกด้วย⁶

⁵ แผนที่แนบมา หน้า 34

⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 พ.30.9/1

หมายเลข 2/13 ปีที่ 2 หนังสือ (สำเนา) ที่ 4/112 ลงวันที่ 14 พฤษภาคม ร.ศ.112

ของหลวงวิจิตรศาสตร์ข้าหลวงเมืองลาวพวนมีไปถึงพระยอกเมืองขวางข้าหลวงเมืองคำเกิด คำมวน

อย่างไรก็ดีปรากฏว่ากองทหารฝรั่งเศสก็ไ้บุกเข้ายึดค่ายของหลวงมลอโยชานุโยค
ที่เมืองเชียงร่มไ้ และจัดการควบคุมตัวหลวงมลา ไว้ที่เรือนในค่ายของหลวงมลา เพื่อส่งตัว
ไปไว้ที่เมืองวังคำต่อไป นอกจากนั้นกองทหารฝรั่งเศสก็ยึดเมืองผามังไ้ไ้แล้วด้วย⁷ จึง
เห็นไ้ว่าเมืองคำเป็กและเมืองคำมวนที่พระยอกเมืองขวางกำลังรับฝึชชอบอยู่ต้องปะทะกับ
กองทหารฝรั่งเศสแน่นอน หลวงวิจิตตศาสดร์จึงตระเตรียมควบคุมกำลังทหารจากเมืองหนองคาย
มาช่วยเหลือพระยอกเมืองขวาง โดยตั้งมั่นที่ทุ่งหืออยู่ที่เมืองท่าอุเทน

เมื่อหลวงวิจิตตศาสดร์ยกมาถึงท่าอุเทนแล้ว ไ้ทราบวาทหารฝรั่งเศสไ้ยกทัพมา
ขับไล่พระยอกเมืองขวางแล้ว จึงไ้สั่งให้นายหุ้ย นายแปลก นายเวก คุมกำลังทหารจาก
เมืองหนองคาย กรุงเทพฯ และทหารเกณฑ์เมืองไชยบุรี รวม 144 คน ยกไปช่วยพระยอก
เมืองขวางตามที่พระยอกเมืองขวางมีหนังสือขอรับมา และได้มีคำสั่งให้นายหุ้ย นายแปลก
นายเวก ไ้รีบเร่งออกเดินทางไปทั้งกลางวันและกลางคืน เมื่อพบทหารฝรั่งเศสจะควบคุม
ตัวพระยอกก็ไ้ขับไล่ฝรั่งเศสไปเสียเพื่อให้ปล่อยตัวพระยอกแต่โดยดี ถ้าฝรั่งเศสไม่ปล่อยก็
ไ้ทำการสู้รบเพื่อแย่งตัวพระยอกและฆ่าพวกฝรั่งเศสให้หมดสิ้น แล้วไ้รีบเร่งไปตั้งค่ายมั่น
ที่ท่าแก่งเจ๊ก และไ้แบ่งอีกกองหนึ่งยกไปตั้งละกัไว้ที่เขากุไฮ ซึ่งใกล้กับเมืองคำเป็ก
คำมวน เป็นเวลาเดินทาง 1 วัน⁸ อีกด้วย

เป็นที่น่าสังเกตุว่า หลวงวิจิตตศาสดร์ไ้มีคำสั่งให้นายหุ้ย นายแปลก และนายเวก
กระทำการขึ้นแตกหักกับฝรั่งเศสโดยปราศจากความเห็นเกรงถึงการบีบคั้นทางการเมืองที่
ฝรั่งเศสจะพึงกระทำต่อประเทศไทยในภายหลังไ้ กองทหารที่นายหุ้ย นายแปลก และ
นายเวกคุมไปนั้นไม่ทันจะถึงเมืองคำเป็ก คำมวน ปรากฏว่า มองสิเออร์ลูช ไ้นำทหาร
ญวนจำนวนหนึ่งเข้าไปล้อมค่ายที่พระยอกเมืองขวางท่าเอาไ้ แล้วจัดการปลกอาวุธของทหาร
ไทยพร้อมทั้งเข้าควบคุมตัวพระยอกเมืองขวางเอาไ้ โดยที่พระยอกเมืองขวางมิไ้ทำการต่อสู้
ขัดขวางแต่ประการใด

⁷ เอกสารเกี่ยวกัน หนังสือลงวันที่ 20 พฤษภาคม ร.ศ. 112 ของหลวงวิจิตตศาสดร์
ชาหลวงเมืองลาวพวนมีไปถึงพระยอกเมืองขวางชาหลวงเมืองคำเป็ก คำมวน

⁸ เอกสารเกี่ยวกัน หนังสือที่ 1/112 ลงวันที่ 31 พฤษภาคม ร.ศ. 112 ของหลวง
วิจิตตศาสดร์ ชาหลวงเมืองลาวพวน ที่มีไปกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม

มองซิเออร์ลูซได้ให้มองซิเออร์โกรสซูแรง พร้อมด้วยทหารพวน 25 คน ควบคุม
ตัวพระยอกกับพวกพระยอก 60 คนนำไปลงที่ปากน้ำหินบุลย์ (หรือปากพิบูลย์ใกล้กับท่าอุเทน)
โดยอ้างว่าเพื่อคุ้มกันให้ความปลอดภัยในระหว่างเดินทาง ในวันที่ 25 พฤษภาคม ร.ศ.112
มองซิเออร์โกรสซูแรงได้นำพระยอกกับพวกออกเดินทางจากเมืองคำมวน ในวันที่ 30 พฤษภาคม
ก็มาถึงแก่งเกียก (Kong Kiet) ไทยเรียกว่า แก่งเจ๊ก) เพื่อจะลงเรือไปยังปากน้ำ
หินบุลย์⁹ ในระหว่างที่รอคอยหาเรืออยู่นี้เองก็เกิดเรื่องขึ้นระหว่างทหารฝรั่งเศสกับคนของฝ่าย
ไทย จนกลายเป็นการสู้รบขึ้น และผลปรากฏว่ามองซิเออร์โกรสซูแรงได้เสียชีวิตในการสู้รบ
ครั้งนี้ และบ้านพักของมองซิเออร์โกรสซูแรงก็ถูกไฟเผาด้วย ทหารพวนของฝรั่งเศสบุกเข้า
ล้อมตายมากกว่าทางฝ่ายไทย การสู้รบกันที่แก่งเจ๊กจนมองซิเออร์โกรสซูแรงถึงแก่กรรมนี้เอง
ฝรั่งเศสได้ถือเป็นเรื่องสำคัญทางการเมืองอย่างมาก ส่วนทางฝ่ายไทยก็ได้ลาลดยอพบผู้คน
มาทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง เตรียมการตั้งรับต่อไปอีก ทางบริเวณเมืองคำมวนที่ฝรั่งเศส
ยึดไว้ได้ตั้งให้มองซิเออร์โซเล่จัดการปกครองและรักษาความสงบเรียบร้อยต่อไป

เหตุการณ์ที่แก่งเจ๊กในครั้งนี้ฝรั่งเศสได้ระบุว่าพระยอกเมืองขวางเป็นเหตุการณ์สำคัญ
ที่ทำให้มองซิเออร์โกรสซูแรงถึงแก่ความตายในการสู้รบ เป็นการทำให้มหาอำนาจฝรั่งเศส
เสียเกียรติภูมิเป็นอย่างมากในการที่นายทหารคนสำคัญต้องเสียชีวิตลงเพราะน้ำมือของทหารไทย
โดยที่ฝรั่งเศสไม่เคยคาดคิดมาก่อน ดังนั้นเมื่อประเทศไทยต้องทำสัญญาสงบศึกกับฝรั่งเศส
ในวันที่ 3 ตุลาคม 2436 (ร.ศ.112) ฝรั่งเศสจึงต้องระบุงไปอย่างฉกฉวยในอนุสัญญาต่อ
ท้ายว่า รัฐบาลไทยจะต้องนำตัวพระยอกเมืองขวางขึ้นพิจารณาคดีพิพาทชาวไทยภายใต้ความ
เห็นชอบรัฐบาลฝรั่งเศส ทั้งได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น

เมื่อเหตุการณ์ได้ดำเนินไปถึงขั้นนี้แล้ว รัฐบาลไทยในขณะนั้นจำต้องปฏิบัติตามข้อ
ตกลงในอนุสัญญาสงบศึกที่ทำไว้กับฝรั่งเศสด้วยความจำใจ กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะต้องมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ จัดตั้งศาลรับสั่งพิเศษ
ชั้นข้าราชการพระยอกเมืองขวางตามที่ฝรั่งเศสกล่าวหา แต่ในการที่จะตั้งศาลรับสั่งครั้งนี้
ในตอนแรกกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น ทรงเห็นว่า
คณะผู้พิพากษาควรจะได้คิดตั้งจากคนต่างประเทศขึ้นทำหน้าที่เป็นผู้พิจารณาคดี ซึ่งจะดีกว่า

การตั้งผู้พิพากษาไทยขึ้นชำระความกันเอง อันจะทำให้ฝรั่งเศษเคลือบแคลงใจในความไม่ยุติธรรม
ของผู้พิพากษาไทยได้ เพราะจำเลยเป็นคนไทยด้วยกันเอง อาจเกิดการช่วยเหลือกันได้ และ
พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการก็ทรงปรึกษากับมิลเคอร์โรลิ่ง ยักมินส์
ที่ปรึกษากฎหมายของกระทรวงยุติธรรมเกี่ยวกับความข้อนี้ต่างก็เห็นพ้องกันทั้งสองคน¹⁰

การที่ฝ่ายไทยคิดจะตั้งชาวต่างประเทศเป็นผู้พิพากษาในศาลรับสั่งพิเศษครั้งนั้นนับว่า
เป็นความบริสุทธิ์ใจของรัฐบาลไทยอยู่มาก เพราะเมื่อผู้พิพากษาศักดินาคิโปแล้วฝรั่งเศษจะ
มาอ้างว่าไม่ยุติธรรมยอมไม่สู้จะสมเหตุผลผลนัก เพราะชาวต่างประเทศที่คิดว่าจะเชิญมาให้
เป็นผู้พิพากษาในศาลรับสั่งพิเศษล้วนเป็นฝรั่งชาติยุโรปและอเมริกาทั้งสิ้น เท่าที่กระทรวง
ต่างประเทศหมายเอาไว้ก็คือ กงสุลเยเนรอลอเมริกันที่เชียงใหม่ (หรืออาจจะเป็นผู้แทน
กงสุลเยเนรอลที่กรุงเทพฯ) เจ้าพนักงานอังกฤษฎ์กฎหมายที่สิงคโปร์ (หรือกงสุลต่างประเทศ
อื่น ๆ ที่อยู่ในกรุงเทพฯ) กับกงสุลเยเนรอลฮอลันดาในกรุงเทพฯ และนอกจากนี้จะมีนายทหาร
ผู้ใหญ่ของไทยกับตุลาการในศาลราชทัณฑ์ อีกหลายคนเป็นตุลาการด้วย¹¹

อย่างไรก็ตาม เจตนาของรัฐบาลไทยเกี่ยวกับเรื่องนี้ไม่บรรลุผลสำเร็จตามที่
ตั้งเอาไว้ เพราะเมื่อพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการได้ทรงทำเรื่องนี้ทุกจา
หารหรือมองสิเออร์ปาวีกงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ขณะนั้นแล้ว ปรากฏว่ามองสิเออร์ปาวี
ไม่เห็นด้วย โดยอ้างเหตุผลว่า ตามสัญญาที่ตกลงกันไว้นั้นเป็นเรื่องของศาลไทย รัฐบาลไทย
ไม่ควรจะเปลี่ยนแปลงประการใด ถึงแม้ว่าทางฝ่ายไทยจะอ้างว่า อย่างจะให้กงสุลต่างประเทศ

¹⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ. 30.9/2
หมายเลข 2/13 ปีก 2 หนังสือลงวันที่ 22 มกราคม ร.ศ. 112 ของพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหลวงเทววงศ์วโรปการเสนาบดี กระทรวงต่างประเทศ มีไปถึงกรมหมื่นสมมติอมรพันธุ์
ราชเลขาธิการในพระองค์รัชกาลที่ 5

¹¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ. 30.9/2
หมายเลข 2/13 ปีก 1 หนังสือ (สำเนา) ที่ 141/18771 ลงวันที่ 23 มกราคม ร.ศ. 112
ของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ แจ้งไปยังมองสิเออร์ปาวี กงสุลฝรั่งเศส

เป็นตุลาการพิพากษาคดีให้เสร็จสิ้นไปโดยที่เกี่ยว จะไต่ไม่ต้องมีศาลฝรั่งเศสตั้งขึ้นพิจารณาคดีใหม่อีกก็ตาม¹²

เมื่อพิจารณาพิพากษาของรัฐบาลฝรั่งเศสในเรื่องนี้ จะเห็นได้ว่ามีเล่ห์เหลี่ยมแอบแฝงอยู่อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ ถ้าฝรั่งเศสยินยอมให้ฝ่ายไทยตั้งศาลต่างประเทศเป็นผู้พิพากษาในศาลดังกล่าวแล้ว ถ้าหากดำเนินการพิจารณาคดีด้วยความยุติธรรม พระยอกเมืองขวางยอมจะต้องพินิจและฝรั่งเศสก็จะหักทวงไม่ได้ เพราะรัฐบาลต่าง ๆ ในบรรดาประเทศในยุโรปและอเมริกาก็จะต้องคำหนิรัฐบาลฝรั่งเศสได้ และมติมหาชนทั่วโลกอาจประณามฝรั่งเศสได้ แต่ถ้าให้รัฐบาลไทยตั้งศาลรับสั่งพิเศษซึ่งประกอบด้วยผู้พิพากษาที่เป็นคนไทย ถึงแม้ว่าศาลจะพิพากษาโทษให้พระยอกเมืองขวางพินิจในคดีนี้ ฝรั่งเศสก็สามารถหักทวงได้ และฝรั่งเศสก็สามารถตั้งศาลผสมอันประกอบด้วยตุลาการฝ่ายฝรั่งเศสและฝ่ายไทยร่วมกันพิจารณาคดีใหม่เพื่อให้เป็นไปตามความต้องการของรัฐบาลฝรั่งเศส ทั้งเราจะไต่เห็นบทบาทของฝรั่งเศสเกี่ยวกับเรื่องนี้ต่อไป

ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชดำริเห็นว่า เมื่อจำเป็นจะต้องใช้ผู้พิพากษาไทยแน่แล้ว ก็ควรจะให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรเป็นอธิบดีผู้พิพากษาในคดีความพระยอกเมืองขวางในครั้งนี้ เพราะทรงรอบรู้ในเรื่องกติกาคดีและกฎหมายดีกว่าผู้ใดในขณะนั้น แม้กระทั่งกรมหลวงดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยก็ทรงเห็นด้วย¹³ แต่ปรากฏว่าในครั้งแรกที่มีการทูลทูลให้ทรงรับหน้าที่ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงปฏิเสธเพราะทรงเกรงว่าจะนำความเคียดแค้นและเสียหายมาถึงราชการของบ้านเมืองได้

¹² เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ 23 มกราคม ร.ศ. 112 ของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ กราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹³ เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ 7 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112 ของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ มีใบบูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการในพระองค์
รัชกาลที่ 5

ทรงอ้างเหตุผลว่า พระองค์เองก็ทรงเป็นเหมือนพวกเดียวกันกับพระยอกเมืองขวาง และ
พระองค์เองก็ทรงเป็นที่เคียดแค้นชิงชังของพวกฝรั่งเศษอยู่แล้ว¹⁴ เกรงว่าการดักสินของ
พระองค์ครั้งนี้อาจถูกฝรั่งเศษกล่าวหาในภายหลังได้ว่าทรงเป็นพวกพระยอกเมืองขวาง และ
การที่มองสิเออร์ปาวีมีไคซิกขวางในการที่จะแต่งตั้งพระองค์ให้ทรงเป็นอธิบดีผู้พิพากษาในการ
พิจารณาคดีความครั้งนี้ ก็อาจจะเป็นเพราะมองสิเออร์ปาวีแลเห็นช่องทางที่จะหาโอกาสเอา
เปรียบไทยต่อไปข้างหน้าได้ กล่าวคือคำพิพากษาของพระเจ้านองยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร
ทำให้พระยอกเมืองขวางได้เปรียบ ฝรั่งเศษก็จะอ้างว่าเพราะกรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงเคยกระทำ
การคล้ายกันกับพระยอกมาแล้วจึงเห็นใจกัน แค่นี้ทรงพิพากษาว่าพระยอกเมืองขวางมีความผิด
จริง ผู้ที่ร่วมกระทำการทั้งหมดภายใต้บังคับบัญชาของพระเจ้านองยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม
ก็จะได้รับความเดือดร้อนมากกว่าผู้อื่นใด สรุปแล้วทรงเห็นว่าพระองค์ทรงมีคดีเรื่องเดียวกันกับ
จำเลย นั่นก็คือคดีทำร้ายคนของฝรั่งเศษ จึงไม่สมควรจะมาเป็นผู้พิพากษาในคดีพระยอกเมือง
ขวาง แค่นี้ในที่สุดเมื่อไม่สามารถจะหาใครมาแทนได้ กรมหลวงพิชิตปรีชากรจึงต้องทรง
ยอมรับเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลรับสั่งพิเศษตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว

คณะผู้พิพากษาในศาลรับสั่งพิเศษครั้งนี้ประกอบด้วย พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิต
ปรีชากรเป็นอธิบดีผู้พิพากษา พระยาสิทธิราชเคหะชัย พระยาอภัยรณฤทธิ์ พระยาเทเวศร์วงศ์
วิวัฒน์ พระยาธรรมสารนิติ พระยาธรรมสารเนติ พระยาฤทธิรงค์ธเนศ เป็นผู้พิพากษา
โดยมีหลวงรักษานูบดี เป็นจำว่าศาล¹⁵ ผู้ฟังความฝ่ายฝรั่งเศษได้แก่มองสิเออร์กูโคล¹⁶

¹⁴ เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ 27 มกราคม ร.ศ. 112 ของพระเจ้านองยาเธอ
กรมหลวงพิชิตปรีชากร ทรงมีไปกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ.309/6 หมายเลข
2/13 ปีก 4 คำพิพากษาแย้งของกรมหลวงพิชิตปรีชากร ในคดีเรื่องพระยอกเมืองขวาง

¹⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ.30.9/2 หมายเลข 2/13
ปีก 1 หนังสือลงวันที่ 22 มกราคม ร.ศ. 112 ของพระเจ้านองยาเธอกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ
มีไปทูลกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์ ราชเลขาธุการในพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว

ในการพิพากษาคดีพระยอกเมืองขวางของศาลรับสั่งพิเศษในครั้งนี้ทางฝ่ายไทยได้วางหลักเกณฑ์ในการพิจารณาไว้ดังนี้คือ ประการแรก ถ้าผู้แทนของรัฐบาลฝรั่งเศสกล่าวโทษใครก็ตามที่อยู่
ในบังคับสยามว่าได้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่ทุ่งเชียงคำ จะต้องนำตัวมาพิจารณา ณ
ศาลรับสั่งทั้งสิ้น ประการที่สอง ถ้าผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศสเห็นสมควรนำใครคนใดคนหนึ่งที่เป็น
พยานมายังศาลเพื่อประกอบการพิจารณาความ จะได้รับการพิจารณาด้วย ประการที่สาม
ผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศสจะได้รับอนุญาตให้ช่วยในการชำระความ และจะได้เสนอต่อศาลพิจารณา
คำถามหรือความเห็นใด ๆ อันเป็นข้อเท็จจริง ประการที่สี่ ผู้แทนฝ่ายไทยมีสิทธิในการช่วย
ชำระความ และกระทำการเหมือนอย่างเช่นผู้แทนฝรั่งเศส ประการที่ห้า ศาลนี้จะไต่ชำระ
ความโดยเปิดเผย และประการสุดท้าย ผู้ต้องหาทุกคนจะได้รับอนุญาตให้แก้ทนายช่วยว่าความได้¹⁷

ในศาลรับสั่งพิเศษที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งขึ้นมาเพื่อไต่ระคดีความพระยอกเมือง
ขวางในครั้งนี้ พ.ร.บ.ประกาศจัดตั้งศาลรับสั่งพิเศษ ลงวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112 ได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้หลวงสุนทรโกษา กับ นายหัสบำเรอ หุ้มแพร เป็นทนาย
แผ่นดินสำหรับพิจารณาคนในบังคับสยาม ผู้ต้องหาว่ากระทำความผิดอันร้ายแก่คนในบังคับฝ่ายฝรั่งเศส
ที่แก่งเจ๊กเมื่อวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ. 112¹⁸ ดังนั้นหลวงสุนทรโกษา กับ นายหัสบำเรอ หุ้มแพร
จึงไต่ยื่นแจ้งความต่อศาลรับสั่งพิเศษ ณ วันที่ 19 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112 ความที่บุคคลทั้งสองได้รับ
มอบหมาย

ในคำแจ้งความซึ่งยื่นต่อศาลไต่ระบุว่า พระยอกเมืองขวาง ข้าหลวงเมืองคำเกิด
คำมวน ไต่กระทำการร้ายที่แก่งเจ๊กเมื่อวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ. 112 กล่าวคือ ในประการแรก
ไต่จงใจและตั้งใจที่จะฆ่าไว้ก่อน ไต่ฆ่าเองหรือสั่งให้คนอื่นฆ่า นายทหารฝรั่งเศสที่มีชื่อว่า
มองสิเออร์โกรสกุแรงคาย ประการที่สอง ไต่จงใจและตั้งใจที่จะฆ่าไว้ก่อนแล้ว ไต่ฆ่าเองหรือ

¹⁷ เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ 23 มกราคม ร.ศ. 112 จากกรมหลวงเทเวศร์
วโรปการทรงมีไปถึงมองสิเออร์ปาวิ กงสุลเยเนรอลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ

¹⁸ เอกสารเดียวกัน คำร้องของทนายฝ่ายไทยต่อศาลรับสั่งพิเศษในคดีพระยอกเมืองขวาง
วันที่ 19 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112

สั่งให้คนอื่นฆ่า พลทหารพวนที่กำหนดครุแนไม้ไค้ ประมาณอยู่ในระหว่าง 16 กับ 24 คน ซึ่งเป็นพลทหารแต่ละส่วนหนึ่งในกองทหารที่มองสิเออร์โกรสกุแรงไค้บังคับบัญชา ประการที่สาม ไค้จงใจทำเองหรือสั่งให้คนอื่นกระทำอันตรายมีปากเจ็บสาหัสแก่บุญจันลัมเขมร กับ จูเบน วัน คัน ทหารพวนนั้น ประการที่สี่ ไค้ปล้นหรือสั่งให้คนอื่นปล้นเอาเครื่องศาสตราวุธและ กระสุนดินค้ำกับทั้งสิ่งของเครื่องใช้สำหรับตัวของมองสิเออร์โกรสกุแรงและของลัมเขมรชื่อ บุญจัน กับ เงิน 82 เหรียญ ซึ่งอยู่ในหีบของลัมนี้ด้วย และประการสุดท้าย ไค้จงใจถั่งทิ้งไฟหรือสั่งให้เผาไฟเผาเรือนโรงซึ่งมองสิเออร์โกรสกุแรงและพลทหารของเขายู่นนั้นไหม้เสีย การกระทำทั้งกล่าวนี้นี้ ย่อมอาจก่อให้เกิดสงครามระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศสได้¹⁹

ในตอนท้ายของคำแจ้งความต่อศาลไค้ขอให้ศาลพิจารณาชำระพระยอกเมืองขวาง และเมื่อไค้พิสูจน์ว่ามีความผิดในข้อใด ขอให้ศาลตัดสินลงโทษทั้งข้อนี้ คือ สำหรับโทษใน สามประการแรก เป็นการกระทำร้ายต่อตัวบุคคล ในมาตรา 10 ลักษณะโทษแปดสถานที่ 1 ในอาญาหลวง ผู้กระทำความผิดดังกล่าวจะต้องถูกลงโทษ 8 สถาน คือจะต้องถูกฆ่าให้ตายออกไป ตามกันสถานหนึ่ง ตัดเท้าแล้วประจานสถานหนึ่ง โขยด้วยลวดหนั่งไม้หวาย 50 หีสถานหนึ่ง ให้จำไว้แล้วเอาตัวไปตะพุนพญาช้างสถานหนึ่ง ให้ปรับไหมสี่เท่าแล้วเอาตัวลงเป็นไฟ สถานหนึ่ง ให้ปรับไหมสามเท่าสถานหนึ่ง ให้ปรับไหมสองเท่าสถานหนึ่ง และให้ปรับไหม โขยปรตีสถานหนึ่ง ซึ่งโทษทั้งแปดสถานนี้จะได้รับสถานใดเป็นหน้าที่ของศาลที่จะพิจารณา โทษในประการที่สี่ที่ว่าด้วยปล้นนั้น มาตรา 108 ให้ลงโทษด้วยลวดหนั่ง และสักร้อยสักประจาน ไว้ที่หน้าอก รวมทั้งปรับไหมตามบทพระอัยการ ส่วนโทษในประการที่ 5 ว่าด้วยการทิ้งไฟนั้น มี พ.ร.บ. ในรัชกาลที่ 5 ได้ประกาศว่า ความผิดทิ้งไฟนั้นให้ลงโทษถึงตายได้²⁰

การพิจารณาคดีพระยอกเมืองขวางในครั้งนี้ศาลรับสั่งพิเศษไค้ทำการสืบพยานไค้ความว่า พระยอกเมืองขวาง มีตำแหน่งเป็นผู้นำราชการจังหวัดคำเก็ก คำมวน ซึ่งเป็นที่ใกล้พรมแดน ฝรั่งเศสมา 8 ปีแล้ว ในวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2436 (ร.ศ. 112) นายทหารฝรั่งเศส ผู้หนึ่งมีนามว่า ลูซ ไค้นำทหารพวนกองหนึ่งมาล้อมค่ายซึ่งจำเลยทำไว้ แล้วไค้จับตัวจำเลย กับเจ้าพนักงานรอง ๆ และคนอื่น ๆ ในบังคับบัญชาจำเลยไป และไค้ริบอาวุธและสิ่งของของ

¹⁹ที่เดียวกัน

²⁰ที่เดียวกัน

และพวกไปสิ้น ในขณะนั้นจำเลยมิได้ต่อสู้หรือขัดขวางประการใด เพราะดูเหมือนว่าจะเข้าใจว่ารัฐบาลสยามและรัฐบาลฝรั่งเศสยังมีไมตรีต่อกันเป็นอันดี จำเลยจึงลงจดหมายฉบับหนึ่งแก่นายลูซ (ลงวันที่ 25 พฤษภาคม ร.ศ.112)²¹ เล่าถึงเรื่องเจ้าพนักงานฝรั่งเศสทำการรุนแรงต่าง ๆ และขอมอบหมายกิจการปกครองบ้านเมืองแถบนั้นแก่นายลูซ (โดยจำเลยเข้าใจว่ากิจการที่นายลูซกระทำไปนั้น นายลูซได้รับคำสั่งจากรัฐบาลฝรั่งเศสทั้งสิ้น) จนกว่าจำเลยจะได้รับคำสั่งจากผู้มีอำนาจเหนือ หรือรัฐบาลฝรั่งเศสและรัฐบาลสยามจะได้ตกลงกันประการใด เมื่อนายลูซได้รับคำบอกกล่าวจากจำเลยแล้วก็ไล่จำเลยและคนใต้บังคับบัญชาออกไปเสีย แต่จำเลยไม่ยอมทำตาม โดยอ้างเหตุผลว่าจำเลยจะออกจากเขตซึ่งรัฐบาลสยามตั้งจำเลยเป็นผู้ปกครองรับผิดชอบไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น นายลูซจึงส่งนายโกรสกุแรงและนายทหารชวน 20 คน ให้พาจำเลยไปส่งที่ท่าอุเทน โดยกล่าวว่าราษฎรแถบนั้นมีความเกลียดชังจำเลยจึงต้องให้ควบคุมจำเลยไปเพื่อช่วยป้องกันอันตราย และในขณะนี้ออกคำสั่งนี้ นายลูซได้บังคับให้จำเลยและคนใต้บังคับบัญชาส่งสิ่งของที่ติดตัวอยู่แก่เจ้าพนักงานฝรั่งเศสต่อหน้าเขา โดยนายลูซจะให้เอาไปรวมกับของที่เขาริบไปจากจำเลยคราวแรก เมื่อไปถึงท่าอุเทนแล้วจะคืนให้ทั้งสิ้น ที่ต้องทำดังนี้เพื่อจะป้องกันมิให้พวกจำเลยต้องมาร้องกล่าวโทษทหารของฝรั่งเศสภายหลังว่าได้ลักของ ๆ พวกจำเลยไป

นายโกรสกุแรงและทหารของเขาได้คุมจำเลยออกเดินทางจากคำมวนเมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม ร.ศ.112 เมื่อ^{ขึ้น (ขึ้นเรือ)}เดินทางไปได้สองสามวันก็ถึงหน้าหลักหิน (Na Lak Hin) ซึ่งเป็นที่แห่งหนึ่งระหว่างท่าอุเทนและคำมวน จากนั้นไปนายโกรสกุแรงได้ออกเดินทางไปก่อนสั่งให้จำเลยและพวกตามไปภายหลัง แต่จำเลยกับพวกได้พากันไปในที่นั้นแห่งหนึ่งเป็นของมีมาแต่เดิมและได้มีคนไปรายงานแก่นายโกรสกุแรงว่า จำเลยจะต่อสู้และกำลังให้คนหาไม้มาตั้งค่ายต่อจากนั้นมาอีก 2 วัน นายโกรสกุแรงพร้อมด้วยลำม 1 คนและทหาร 10 คนได้มากันมา ณ ที่นั้นของจำเลย โดยอ้างว่าจะมาเอาตัวหลวงอนุรักษ เจ้าพนักงานที่ 2 ของจำเลยไปกับเขา เพราะหลวงอนุรักษได้เคยทำท่วงที่ซึ่งฝรั่งเศสและไปเที่ยวประกาศแก่ราษฎรที่คำมวนว่าทหารไทยจะยกมาที่ฝรั่งเศสกลับไปเป็นแน่ หลวงอนุรักษไม่ยอมไปกับฝรั่งเศส นายโกรสกุแรงจึงให้

²¹ เอกสารเกี่ยวกับ หนังสือ (สำเนา) ที่ 148/20041 ลงวันที่ 12 กุมภาพันธ์

ร.ศ.112 จากพระเจ้าอนงยาเชกกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ ทรงมีไปถึงมองสิเออร์ ปาวิ
กงสุลเบเนรวอฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ

ทหารจับตัวหลวงอนุรักษ์โยธินำมาจมน้ำ และได้นำไปขังไว้ในห้องในเรือนซึ่งนายโกรสเกร็ง และทหารพักอยู่ตลอดเวลาจำเลยมีได้โต้เถียงแม้เพียงเล็กน้อย จนตกเย็นจึงใช้คนให้ไปร้องขอให้นายโกรสเกร็งปล่อยหลวงอนุรักษ์กลับมาหาจำเลย และคนของจำเลยได้บอกให้นายโกรสเกร็งทราบด้วยว่าเขาไม่ทำตามทีฆารมณ์นี้จะต้องชดเชยไม่ตรีกันเป็นแน่แท้ นายโกรสเกร็งก็หาได้ทำตามคำขอของจำเลยไม่

ในเย็นวันเดียวกันนั้นมิใช่มาแจ้งแก่จำเลยว่า นายโกรสเกร็งจะมาจับตัวจำเลยและพวกด้วย จำเลยเห็นว่าหลวงอนุรักษ์ถูกฝ่ายฝรั่ง^{พม่า}แกล้งมากเกินไปแล้ว ถ้าจำเลยขึ้นอยู่ที่นั่นต่อไปก็คงจะต้องลำบากด้วย จึงได้พาพรรคพวกลงเรือไปเวียงกระแสนซึ่งอยู่ไกล ระยะเกินทาง 4 - 5 ชั่วโมง ขณะที่เดินทางไปจำเลยได้พบกับกองลำเลียง 50 คนเดินทางจากท่าอุเทนจะไปหาจำเลย จำเลยจึงชวนพวกนี้กลับไปยังเวียงกระแสนด้วย ที่เวียงกระแสนจำเลยพบนายทหารไทยสองคน คือ นายห้วยกับนายแปลกกับพวกทหารไทยประมาณ 50 คน นายทหารทั้งสองนี้แจ้งกับจำเลยว่า หลวงวิจิตรศาสตร์ผู้ว่าราชการจังหวัดท่าอุเทนได้ข่าวว่าฝรั่ง^{พม่า}คุมกำลังเข้ามายึดเมืองคำม่วน และจับจำเลยกับพวกเป็นเชลย จึงสั่งให้บุคคลทั้งสองและพลทหาร 50 คนเดินทางมาช่วยแก่จำเลย และบังคับพวกฝรั่ง^{พม่า}ให้ยกกำลังออกจากพระราชอาณาเขต ให้เป็นผลสำเร็จ จำเลยและนายทหารจึงเห็นพร้อมกันว่า สิ่งที่จะต้องทำนั้นก็คือ ต้องเอาหลวงอนุรักษ์ซึ่งฝรั่ง^{พม่า}ยังคุมตัวไว้พร้อมด้วยสิ่งของที่รีบไปนั้นคืนมาให้ได้เสียก่อน ดังนั้นจำเลยจึงคุมคน 18 หรือ 19 คน ซึ่งไม่โกสุมเครื่องแบบ และมีอาวุธ^{อาวุธ}เพียง 6 คนเท่านั้น ออกเดินทางกองทหารไปยังที่หลวงอนุรักษ์ถูกขังอยู่ ครั้นแล้วจำเลยและนายทหารทั้งสองก็สั่งให้ขุนวังเจ้าพนักงานคนหนึ่งที่ทำอุเทน ไปเจรจาขอให้นายโกรสเกร็งปล่อยหลวงอนุรักษ์คืนมา ส่วนจำเลยและคนอื่น ๆ ได้ไปยืนฟังเหตุการณ์อยู่ห่างที่ ๆ หลวงอนุรักษ์ถูกขังประมาณ 7 วา

เมื่อจำเลยตะโกนเรียกหลวงอนุรักษ์ ลามได้ร้องตะโกนเป็นภาษาต่างประเทศ และนายโกรสเกร็งได้จับข้อมือหลวงอนุรักษ์โยธินำเข้าไปในห้อง แล้วลามและทหารญวนคนหนึ่งได้ขึ้นบันไดเข้าไปถึงข้างในเรือนบ้าง อีกสักครู่ต่อมาได้เห็นหลวงอนุรักษ์สลัดมือหลุดจากนายโกรสเกร็งวิ่งออกมาจากเรือนมารวมกับจำเลยได้ ทันทีนั้นมีเสียงปืนดังขึ้น 1 นัด แล้วทหารไทยที่ยืนอยู่ข้างหน้าจำเลยล้มตายลง แล้วปืนได้ดังจากบ้านนั้นอีก 2 - 3 นัด และคนไทยล้มตายลงอีกหลายคน เมื่อเป็นเช่นนั้น นายแปลกกับนายห้วยจึงรายงานแก่จำเลยว่าถึงเวลาที่ฝ่ายไทย

จะกองยิงคอมแล้ว และพวกเราก็ดูยิงตายหลายคน จำเลยกับนายทหารทั้งสองจึงออกคำสั่งแก้ทหารให้ระดมยิง ทหารฉวยซึ่งเข้าแถวอยู่หน้าบ้านและหลังบ้านจึงได้ยิงโต้ตอบไทยเรื่อยไป

ในระหว่างที่สู้รบกันอยู่นี้ พยานจำเลยอ้างเห็นไฟลุกขึ้นข้างหลังบ้านพัก เมื่อไฟลามไปครึ่งบ้านไปแล้ว พยานเห็นนายบุญจันวิ่งออกจากบ้านมาหาหลวงอนุรักษอ่อนวอนขอให้ไว้ชีวิตและหลวงอนุรักษก็ป้องกันนายบุญจันไว้ ถึงตอนนั้นการสู้รบก็สงบลงแล้ว และพยานได้ยินจำเลยออกคำสั่งให้คนไปเก็บศพขุนวัง ซึ่งเป็นผู้ไปเจรจากับฝรั่งเศสก่อนหน้าคนไทยอื่น ๆ และถูกปืนตายในที่รบกับให้รวบรวมศพทหารฉวยที่ตาย และเก็บปืนมา 5 กระบอก เมื่อนับทั้งสิ้นแล้วฝ่ายไทยตาย 6 คน คือขุนวังและทหารอีก 5 คน และทหารบาดเจ็บอีก 5 คน ฝ่ายฝรั่งเศสมีตาย 13 คน คือ นายโกรสสุแรง กับทหารฉวยอีก 12 คน นอกจากนั้นจำเลยและพรรคพวกรวมทั้งนายบุญจันก็กลับลงเรือไปเรียงกระแสน้ำยังค่ายที่ท่าไผ่

จากการพิจารณาพิพากษาของศาล เพื่อพิจารณาคำขอของฝ่ายจำเลยเทียบเคียงกับคำพยานทั้งสองฝ่าย คือทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลยแล้ว ศาลไต่ถามคดีเป็นเอกฉันท์พิพากษาให้จำเลยพ้นผิดจากข้อกล่าวหาของโจทก์ทั้ง 5 ประการที่กล่าวมาแล้วข้างต้น²² และมีคำสั่งให้หลวงรัตนานุปัติ จำศาลรับสั่งพิเศษ ให้จัดการปล่อยตัวจำเลยพ้นโทษไป ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่ 17 มีนาคม ร.ศ. 112 เป็นต้นไป

การพิพากษาคดีสินยกโทษพระยอกเมืองขวางในครั้งนี้จะเป็นเรื่องที่เล่ามากใจอยู่ไม่น้อยสำหรับคณะผู้พิพากษาศาลรับสั่งพิเศษ ทั้งที่กรมหลวงพิชิตปรีชากรได้ทรงแสดงความวิตกไว้แต่เบื้องแรกแล้วว่าฝรั่งเศสย่อมจะไม่ยอมรับการตัดสินในครั้งนี้เป็นแน่นอน หนังสือพิมพ์ Bangkok Times ได้ตีพิมพ์รายงานข่าวจากสำนักข่าวรอยเตอร์ ซึ่งออกข่าวที่กรุงลอนดอน เมื่อวันที่ 20 มีนาคม ร.ศ. 112 ว่า รัฐบาลฝรั่งเศสได้เข้าถึงหนังสือสัญญาที่ฝรั่งเศสทำกับไทยนั้นจะต้องมีศาลอุทธรณ์ตรวจคดีเรื่องพระยอกเมืองขวางที่เพิ่งชำระเสร็จไปไม่นานอีกชั้นหนึ่ง และในระหว่างนี้ฝรั่งเศส

²² กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ.30.9/6 หมายเลข 2/13

ปึก 4 คำพิพากษาแย้งของกรมหลวงพิชิตปรีชากร ในคดีเรื่องพระยอกเมืองขวาง (มีรายละเอียดอยู่ในเอกสารฉบับนี้ซึ่งผู้สนใจจะอ่านได้)

จะต้องบิ๊คเอาเมืองจันทร์ไว้ก่อน²³

ในที่สุดการคาดคะเนของฝ่ายไทยและกระแสข่าวจากสำนักข่าวรอยเตอร์ เมื่อวันที่ 20 มีนาคม ร.ศ.112 ก็เป็นความจริง เมื่อสถานกงสุลฝรั่งเศสได้มีหนังสือมาหารือกับกระทรวงต่างประเทศไทยเกี่ยวกับเรื่องการจัดตั้งศาลผสมชั้นพิจารณาคดีพระยอกเมืองขวางใหม่อีก และให้ฝ่ายไทยตั้งตุลาการ 2 นาย ร่วมกับตุลาการของฝรั่งเศส²⁴ โดยรัฐบาลฝรั่งเศสตั้งให้มองสิเออร์มอนโด้ อธิบดีศาลอุทธรณ์เมืองซานออบเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลผสม มองสิเออร์คามัคต์ ที่ปรึกษาศาลอุทธรณ์เมืองไซ่ง่อน และมองสิเออร์ฟูเยเนล ทนายของฝรั่งเศสที่เมืองสมิถอ เป็นผู้พิพากษารวม 2 นาย สำหรับทนายแผ่นดินของฝรั่งเศสได้แก่มองสิเออร์คูว์เวล ทนายของฝรั่งเศสที่ประจำอยู่เมืองไซ่ง่อน²⁵

กระทรวงการต่างประเทศไทยมีความรู้สึกหนักใจอยู่มากในการเลือกเห็นด้วยผู้พิพากษาที่จะไปนั่งพิจารณาคดีร่วมกับผู้พิพากษาของฝรั่งเศส ในที่สุด กรมหลวงเทววงศ์วโรปการ เสนอแนะให้กระทรวงการต่างประเทศ ก็ทรงมีหนังสือแจ้งไปยังสถานกงสุลฝรั่งเศสว่ารัฐบาลไทยได้แต่งตั้งให้พระยามหาอำมาตยาธิบดี และพระเกษมสุขการีย์ เป็นผู้พิพากษฝ่ายไทย 2 นาย ร่วมในศาลผสม²⁶ การที่ฝรั่งเศสมีผู้พิพากษาดัง 3 คนในศาล และอธิบดีผู้พิพากษาเองก็เป็นชาวฝรั่งเศสด้วย แต่ฝ่าย

²³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ.30.9/2 หมายเลข 2/13
ปีก 1 ข่าวโทรเลขจากสำนักงานข่าวรอยเตอร์ ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ Bangkok Times

²⁴ เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ 2 เมษายน ร.ศ.113 ของกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ
ทรงมีไปทูลกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์

²⁵ เอกสารเดียวกัน คำแปลโทรเลขที่ 15/116 ลงวันที่ 1 เมษายน ร.ศ.113 จากพระองค์
สวัสดิ์โสภณ. สถานทูตไทย ณ กรุงปารีส กราบทูลกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ

²⁶ เอกสารเดียวกัน หนังสือ (สำเนา) ที่ 1/272 ลงวันที่ 6 เมษายน ร.ศ.113 จาก
กรมหลวงเทววงศ์วโรปการ ถึง ม.โยเซฟ ปีเลงสะกี อุปทูตสถานกงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ

ไทยกับญีปุ่นหากมาร่วมอยู่ด้วยเพียง 2 คนเท่านั้น แสดงถึงการใช้อำนาจและการเอารัดเอาเปรียบของฝรั่งเศสอย่างเห็นได้ชัด จนถึงกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่า **จักรวรรดิไทย พระองค์เจ้าทิพ รังษี จงว่า หารัดตัว**

และไม่เห็นเลยว่าจะจบลงเพียงใด กว่าจะได้ตัดหัวพระยอก สงสัยว่าเพราะเหตุใด

จึงมีแค่ฝรั่งเศสเป็นอริก็ เราเป็นแต่ลูกขุนพลอยหยัก 2 คน ผลมจะเป็นอย่างไร

พระเกษมณเรายังใหม่ วิกตอเรียแต่พระยามหาอำมาตย์เต็มที กลัวจะผูกมัด

ไม่ทันเข้าใจว่ากระไรแล้วเสียแล้ว และหมูนี้นักหายไป นึกหน้าใครอื่นก็ไม่ออก

มีแค่เจ้าขาว²⁷ ก็จะขึ้นชื่อว่าเป็นเจ้าไป ไหนๆ จะให้คิดให้ได้แล้วก็ตามเถิด²⁸

เมื่อพิจารณาจากพระราชกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว จะเห็นได้ว่า การเตรียมการต่อสู้คดีการเมืองที่สำคัญของฝ่ายไทยครั้งนี้ถูกออกจะกระต่อนกระแท่นเต็มที่ แม้จะแค่จำนวนผู้พิพากษาในศาลผสมก็น้อยกว่าฝรั่งเศส ไปจนกระทั่งความไม่พร้อมของบุคลากรฝ่ายไทย แต่ถึงอย่างไรก็ต้องสู้กันไปเท่าที่โอกาสจะอำนวยให้ สำหรับหนายความที่จะหาความได้กับพระยอกนั้นเป็นสาวต่างประเทศทั้ง 2 คน คือ มองสิเออร์เตเลที กับ มองสิเออร์ชูล ชาวฝรั่งเศสทั้งคู่

การพิจารณาในศาลผสมครั้งนี้ อธิบดีศาลผสมได้ออกหมายสั่งให้เปิดศาลชำระคดีความเรื่องอภิปเจกต์กักขังที่ถูกรื้อถอนราชทูตฝรั่งเศส ในวันจันทร์ที่ 4 มิถุนายน ร.ศ.113²⁹ แต่ก่อน

²⁷ ดูเรียบเรียงฉบับไม่พบหลักฐานว่า "เจ้าขาว" ในที่นี้ ร.5 ทรงหมายความว่าถึงพระญาติพระองค์ใด

²⁸ กองทนายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ๒.30.9/2 หมายเลข 2/13 ปีก 1 ตามพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงไว้ในหนังสือ ลงวันที่ 2 เมษายน ร.ศ.113 ของกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ ซึ่งมีไปทูล กรมพระสมุหเทศาภิบาล

²⁹ กิจารทนายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ๒.30.9/1 หมายเลข 2/13 ปีก 2 หมายเลขคำสั่งของศาลผสมที่กรุงเทพฯ ลงวันที่ 31 พฤษภาคม ร.ศ.113

ที่จะเปิดการพิจารณาพิพากษาคดีพระยอบกเมืองขวางกันครั้งนี้ก็มีเรื่องยุ่งยากหลายประการ กล่าวคือ
ประการแรก ทางฝ่ายฝรั่งเศสเสนอว่า ถ้าศาลผสมยืนยันเห็นด้วยกับคำตัดสินของศาลรับสั่งพิเศษ
ที่ตัดสินให้พระยอบกเมืองขวางพ้นผิด ก็ให้ปล่อยผู้ต้องหาไปทันทีเมื่อศาลได้อ่านคำตัดสินแล้ว แต่ถ้า
ศาลตัดสินว่ามีผิดจะต้องลงโทษก็สมควรจะให้เอาตัวไปไว้ในเรือนฝรั่งเศส โดยให้ผู้นับบังคับการหรือรูป
ฝรั่งเศสควบคุมตัวจำเลยไว้พลางก่อน จนกว่ารัฐบาลไทยและฝรั่งเศสจะตกลงกันว่าจะส่งพระยอบก
เมืองขวางไปจำคุกไว้ในที่ใด ในประเทศไทยหรือฝรั่งเศส³⁰ เรื่องนี้ไทยคงจะยอมให้พระยอบกถูกขัง
นอกประเทศไทยไม่ไ้แน่นอน อีกประการหนึ่ง ทางฝ่ายฝรั่งเศสเรียบทอหนังสือหลวงวิจิตรวาทธรรม
ที่มีไปถึงพระยอบกเมืองขวางก่อนจะเกิดกรณีแก่งเจ๊กเพื่อไปประกอบการพิจารณาพิพากษาคดีด้วย เพื่อจะหา
หลักฐานมัดตัวพระยอบกเมืองขวางเกี่ยวกับเรื่องสั่งให้ฆาตกรรมลีเออร์โกรสกุแรงและทหารญวนตาย
จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่า

การที่ขอหนังสือหลวงวิจิตรวาทธรรมนี้แปลว่าจะคุยเรื่องสั่งให้ฆ่า แต่ก็มีทางแก้อยู่แล้ว
เพราะในคำสั่งทหารว่า ถ้าฝรั่งเศสยิงก็ให้ฆ่าเสีย เป็นการตอบกัน จะเป็นกันต์
หลวงวิจิตรจะใช้สำนวนไม่ตีฎาประการใด เกรงว่าจะคิดเผลอไว้เสียให้หมด อย่า
ให้มันกล้ำกลืนต่อไป มากกว่าที่คิดเห็นกันว่าฝรั่งเศสจะมาสาแวง บุติกรรมขอให้
ระวังตามกำลังเถิด³¹

กล่าวโดยสรุปจากพระราชกระแสรับสั่งตอนนี้จะเห็นได้ว่า ฝรั่งเศสจะต้องหาทางทำให้
พระยอบกเป็นผู้กระทำผิดใจจงใจ โดยไม่ต้องคำนึงถึงความยุติธรรม ฝ่ายไทยก็จะต้องต่อสู้กันไป
ตามกำลังเท่าที่จะทำได้ มีเรื่องน่าขบขันอยู่บ้างเกี่ยวกับการวางแผนสู่คดีความให้กับพระยอบกเมือง
ขวางของฝ่ายไทย กล่าวคือ ก่อนหน้าที่จะตัดสินคดีความของพระยอบกไ้มาบอกกับมิสเคอร์
โรลังยัคมินส์ ที่ปรึกษากระทรวงต่างประเทศไทยว่า ครั้นนี้พระยอบกเมืองขวางไม่มีผิดแน่ ศาลผสม

³⁰ เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ 8 พฤษภาคม ร.ศ. 113 จากมองสิเออร์โยเซฟ

ปิเลงสะกี มีไปกราบทูลกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ

³¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ปี 30/9/3 หมายเลข
2/13 ปีก 1 ลายพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 21

พฤษภาคม ร.ศ. 113

คงต้องปล่อยตัวโพชนโพชนในที่ลุด ทางบ้านไทย อันมีกรมหลวงเทววงศาโรปรการ กับ มร.โรลิ่ง
บัคมินส์ โคกกลกกันว่า จะกสิณบนหนายของพระยอกโดยไม่ให้หนายรู้ตัวว่าเป็นสินบน กล่าวคือ
ถาหนายของพระยอกคิถุคคิความโกกกลกจนพันโพชนโดยไม่ต้องรับโพชนแล้ว พวกคนไทยที่เป็นเพื่อน
ปูงะงัฟพระยอกจะหาตัวหนายโพชนมากกว่าค่าธรรมเนียมที่เรียกร่องมา เพื่อที่หนายความของพระยอก
จะได้มีความพากเพียรอุทสาณะยั้งขึ้น³² แต่แล้วในที่ลุดพระยอกแพคคิ หนายบุรีงเศสก็เลยอกได้
สินบนก่อนนั้นไป

ในคำฟ้องกล่าวหาพระยอกเมืองขวาง ซึ่งมองสิเออร์บอช คูร์เวล ผู้กระทำการ
ต่างหนายแนณคินฝรั่งเศส ยืนค่อศาลณสมเมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม ร.ศ.113 นั้นไ้ระบุว่า
พระยอกเมืองขวาง อายุประมาณ 40 ปี เป็นขุนนางไทย เคยเป็นข้าหลวง ณ เมืองค่านวน คำเกิด
เกิดที่เมืองนครสวรรค์ ในประเทศไทย ตั้งบ้านเรือนอยู่ในกรุงเทพฯ ไ้กระทำการร้ายแรง
คือไปนี้คือ ประการแรก เป็นผู้ไ้กระทำการโดยพลการตนเอง ฐเห็นเป็นโจสมรู้รวมคิกระทำ
ร้ายของสิเออร์โกรสกุแรง นายทหารฝรั่งเศสประจำเมืองวินท์ประเทศอานถึงแกชีวิต ณ ค่านล
แก้งเจ็ก แขวงเมืองหาอุเทน เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน ร.ศ.112 ประการที่สอง เป็นผู้ไ้กระทำ
การโดยพลการตนเอง ฐเห็นเป็นโจสมรู้รวมคิกระทำอันตรายแก่พวกญวนแก่งหัดถึงแกชีวิต
หลายคน รวมทั้งทำอันตรายแก่ล้ามเขมรชื่อมุ่นจันค้วย ประการที่สาม เป็นผู้ไ้กระทำการโดย
พลการตนเอง ฐเห็นเป็นโจสมรู้รวมคิกลอบลักค่อโกงสิ่งทีของทียกคักกับเสือนัว เครื่องศาสตราวุธ
และกระสุนคินค้ำหลายสิ่ง ทำโพชนของนั้นเสียวไป รวมทั้งสิ่งของของญู เยน วัน คัน ทหาวิญญานค้วย
ประการที่สี่ พระยอกเมืองขวางออกคำสั่งให้พรรคพวกของตนแก่งเฉาเรือนพักที่อยู่อาศัยของ
มองสิเออร์โกรสกุแรงไ้รับความเสียวหาย³³ รวมทั้งหมคเป็น 4 ข้อหาค้วยกัน

³² กองกฎหมายเทศแห่งชาติ กรมคิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ป.30.9/3
หนังสือลงวันที่ 25 พฤษภาคม ร.ศ.113 จากกรมหลวงเทววงศาโรปรการ ทรงมิไ้พูล ระ
กรมหมื่นสมมคิณมรพันธ์

³³ พระราชบัญญัติแห่งชาติ กรมคิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ป.30.9/1 หมายเลข
2/13 ปีก 2 คำฟ้องหาพระยอกเมืองขวาง ในศาลณสม (คำแปลเลขที่ 3007)

เมื่อถึงเวลาเปิดการพิจารณาความพระบอเมืองขวางในวันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ.113 ตกเป็นหลวงจำนงศิริการล่ายฝ่ายไทยในศาลรู้สึกท้อใจพระบอเมืองขวางมาก จึงขอร้องให้พระยาราชวรานุฎ ข้าราชการกระทรวงมหาดไทยขณะนั้น แนะนำช่องทางแก่พระบอเมืองขวาง ภาย พระยาราชวรานุฎก็พาพระบอไปปรึกษากับพระยามหาอำมาตยาธิบดีและกรมหลวงเทววงศ์-วโรปการ เป็นการส่วนตัว ก็ทราบว่าเรื่องที่พระบอเมืองขวางรู้สึกอึดใจก็คือ เมื่อครั้งศาลรับสั่งพิเคราะห์พิจารณาความพระบอคนั้น ต้นฉบับหนังสือของพระบอ ลงวันที่ 24 พฤษภาคม ร.ศ.112 มาถึงที่พิพากษาเมืองยังไม่ถึงแก่เจ็ก พระบอไ้มีหนังสือถึงร้อยโทประจำเมืองท่าอุเทน บอกเหตุเรื่องฝรั่งเศษพาตัวพระบอมา และไ้ขอทหารรวมทั้งเครื่องศาสตราวุธขึ้นไปต่อสู้กับฝรั่งเศษให้เพิ่มกำลัง หนังสือฉบับนี้แต่ก่อนไม่มีในศาล บัดนี้ทนายความฝรั่งเศษไ้มีหนังสือฉบับนี้มาอ้างเป็นพยาน ทนายความพระบอไ้กล่าวว่า เวลานั้นฝรั่งเศษไ้ไ้คุมตัวพระบอแล้ว พระบอไ้พักอยู่ทางภาค พระบอจะหนีหรือไปไหนก็ไปไ้ เพราะฉะนั้นพระบอมีอำนาจที่จะเรียกร้องขอทหารมาช่วยก็ไ้ พระบอไ้ไม่เข้าใจ คิดว่าตนเองจะต้องผิดแน่ เพราะการที่พระบอมีหนังสือไปเรียกร้องทหารมาไ้เท่ากับจงใจต่อสู้ฝรั่งเศษอยู่แล้ว ทำให้พระบอรู้สึกท้อใจเกรงอยู่ไ้ไม่ชนะจะรู้สึกความไม่ชนะ³⁴

ต่อมาในวันที่ 6 มิถุนายน ร.ศ.113 ทนายฝรั่งเศษไ้กล่าวแถลงต่อศาลมีใจความสรุปไ้ว่า พระบอไ้ยอมตกลงเขียนหนังสือลงวันที่ 23 พฤษภาคม ร.ศ.112³⁵ มอบเมืองคำเกิดคำนิ้วน ซึ่งพระบอไ้ถือว่าเป็นพระราชอาณาเขตฝ่ายไทยไ้แก่มองซิเออร์โกรสกุแรงไว้ก่อนจนกว่ารัฐบาลทั้งสองฝ่ายจะเจรจากตกลงกัน ดังนั้นมองซิเออร์โกรสกุแรงจึงคุมทหารพาตัวพระบอจะเข้มาถึงเมืองท่าอุเทน เพื่อจะมีไ้มีอันตราอย่างหนึ่งอย่างใดแก่พระบอและพรรคพวกเท่านั้น

³⁴ เอกสารเดียวกัน รายงานข่าวระความพระบอในศาลเดิมเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน ร.ศ.113 จากพระยาราชวรานุฎ กราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

³⁵ เห็นไ้ว่าแตกต่างไปจากข้อความในหนังสือที่ 148/20041 ลงวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ร.ศ.112 ของกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ ซึ่งทรงมีไปถึง ม.ปาวี เพราะหนังสือฉบับนี้ระบุว่าพระบอไ้ยอมยกหมายไ้ให้นายกูช ลงวันที่ 25 พฤษภาคม ร.ศ.112

ครั้นมาถึงกลางทางยังไม่ถึงหน้าแก่งเจ๊ก มองสิเออร์โกรสเกรงก็ป่วย พระยอบยังมีหนังสือลงวันที่ 28 พฤษภาคม ร.ศ. 112³⁶ ไปถึงข้าหลวงเมืองท่าอุเทนให้จัดทหารและเครื่องอาวุธขึ้นมากองทัพฝรั่งเศส เห็นได้ว่าพระยอบตั้งใจจะทำร้ายแก่มองสิเออร์โกรสเกรงและกองทัพฝรั่งเศสโดยแท้จริง หนังสือสำคัญของพระยอบก็กล่าวนี้ปรากฏอยู่ในศาลกบฏ ครั้นมองสิเออร์โกรสเกรงพาพระยอบมาถึงแก่งเจ๊ก มองสิเออร์โกรสเกรงจึงไต่ถามว่าพระยอบจะคิดการต่อสู้กองทหารฝรั่งเศส กล่าวคือให้หลวงอนุรักษไปเที่ยวชมชูราษฎรไทยเอามือและขวานมาฟันต้นไม้จะทำค่าย มองสิเออร์โกรสเกรงจึงไต่ไปหาพระยอบยังที่พัก ขอเอาตัวหลวงอนุรักษมัวช้าขุดมิไว้ก่อน แต่หลวงอนุรักษชักขึ้นต่อสู้ มองสิเออร์โกรสเกรงจึงให้ทหารจับกุมหลวงอนุรักษซึ่งก็จำเป็นของรุนแรงเกินเลยไปบ้าง ครั้นได้ตัวหลวงอนุรักษมาถึงที่พักมองสิเออร์โกรสเกรงก็มีไต่ลงโทษประการใด ให้อยู่บนเรือนที่ปักโดยปรกติอยู่มา 2 - 3 วัน พระยอบกับนายท่วย นายแปลกคุมทหารไปล้อมที่พักของมองสิเออร์โกรสเกรงขอเอาตัวหลวงอนุรักษกลับคืน หลวงอนุรักษจึงโคกเรือนหนีไป แล้วพลทหารพระยอบได้ยิงปืนเข้าไปในที่พักของมองสิเออร์โกรสเกรงซึ่งกำลังนอนเจ็บอยู่ กระสุนปืนถูกมองสิเออร์โกรสเกรงตาย และพลทหารญวนก็ตายหลายคน ความข้อนี้ปรากฏจากคำให้การนายบุญจันลวมเซมและงู เยน วัน คัน ชาวญวน ซึ่งอยู่ในที่เกิดเหตุเวลานั้นก็สอดคล้องต้องกัน หมายความฝรั่งเศสได้ขอร้องให้ศาลพิจารณาลงโทษพระยอบตามที่ไต่กระหาญถึงกล่าว³⁷

การพิจารณาคดีของศาลในวันที่ 6 มิถุนายน ร.ศ. 113 นั้น พระยาราชวรานุฎมีความเห็นเป็นส่วนที่ว่า ถึงแม้ว่าหมายความฝ่ายพระยอบซึ่งจะทำการแก้คดีให้พระยอบในวันที่ 7 มิถุนายนด้วยประการใด ๆ ก็ตาม ก็คงจะไม่แก้ไขให้พระยอบพ้นโทษไปได้ เพราะเห็นชัดว่าอย่างไรเสียพระยอบก็ต้องแพความแน่ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากหนังสือของพระยอบลงวันที่ 28 พฤษภาคม ร.ศ. 112 ที่เรียกทหารและเครื่องศาสตราวุธไปสู้รบกับทหารฝรั่งเศสอย่างเต็มที่

³⁶ แตกต่างไปจากรายงานของพระยาราชวรานุฎ ที่มีไปถึงกรมพระยาคำวังราชานุภาพ (ใน 34)

³⁷ เอกสารเดียวกัน รายงานข่าวระความพระยอบในศาลผสม เมื่อวันที่ 6 มิถุนายน ร.ศ. 113 รำจากพระยาราชวรานุฎ กราบทูลกรมหลวงคำวังราชานุภาพ

อันเป็นการขัดกันหนังสือของพระบอคมับลงวันที่ 23 พฤษภาคม ร.ศ.112 ซึ่งได้กล่าวมอบเมือง
คำเกิด คำวานให้กษัตริย์นายทหารฝรั่งเศสไปแล้ว³⁸

พอถึงวันที่ 7 มิถุนายน ร.ศ.113 หมายความของพระบอคมักกล่าวด้วยคำหักล้างคำให้
การของนายฝ่ายฝรั่งเศสหมดทุกข้อ แล้วศาลนัดตัดสินในวันที่ 10 มิถุนายน ร.ศ.113 แต่ครั้น
ถึงกำหนดเวลาพระบอคมหายตัวไปมิได้มาฟังคำตัดสินที่ศาล ทางศาลสมก็เลยเลื่อนเวลาตัดสินออก
ไปอีก โดยฝรั่งเศสยืนยันว่าจะต้องให้นำตัวพระบอคมมาฟังคำตัดสินที่ศาลให้ได้ เมืองหลังความ
ยุ่งยากในเรื่องนี้ก็คือฝรั่งเศสกลัวว่าเมื่อตัดสินให้พระบอคมลงโทษแล้ว พระบอคมอาจจะหลบหนี
ไปเสียก่อนก็ได้ โดยทางฝ่ายไทยอาจจะรู้เห็นเป็นใจด้วย ทางฝ่ายไทยก็เกรงว่าเมื่อตัดสินแล้ว
ฝรั่งเศสอาจจะถือโอกาสควบคุมตัวพระบอคมไปกักขังไว้ยังดินแดนของฝรั่งเศส อาจจะเป็นในอินโดจีน
ของฝรั่งเศส หรือในประเทศฝรั่งเศสเองก็ได้ จึงมิให้พระบอคมไปฟังคำพิพากษาศาลความใน
วันตัดสินที่ศาลดังกล่าวแล้ว แต่ในที่สุดก็ตกลงกันได้โดยฝรั่งเศสยินยอมว่า เมื่อศาลตัดสินว่าผู้
ต้องหามีความผิดแล้ว ก็จะต้องให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยควบคุมตัวไป โดยทางรัฐบาลไทยจะปฏิบัติ
ต่อพระบอคมในฐานะเป็นนักโทษ และกักขังตัวไว้ทันทีเมื่อศาลพิพากษาศาลตัดสินแล้ว ทั้งนี้ทางรัฐบาล
ฝรั่งเศสจะไต่ตกลงกับรัฐบาลไทยในภายหลังว่าจะให้จำขังพระบอคมไว้ ณ ที่ใด³⁹

ในที่สุดศาลสมก็ได้พิจารณาคดีพระบอคมเมืองขวางถึงที่สุด และได้ตัดสินว่าพระบอคมเมือง
ขวางมีความผิดตามข้อกล่าวหาทุกประการ ต้องถูกจำคุกมีกำหนด 20 ปี⁴⁰ นับตั้งแต่วันพิพากษา
คดีนี้ คือวันที่ 13 มิถุนายน ร.ศ.113 เป็นต้นไป ครั้นถึงวันที่ 14 มิถุนายน ทางฝ่ายฝรั่งเศส

38 ที่เดียวกัน

³⁹ เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ 12 มิถุนายน ร.ศ.113 จาก ม.โยเซฟ ปีเลงสะกี
อุปทูตสถานกงสุลฝรั่งเศส มีไปกราบทูลกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ

⁴⁰ เอกสารเดียวกัน หนังสือที่ 66 ลงวันที่ 13 มิถุนายน ร.ศ.113 จากกรมหลวงเทววงศ์
วโรปการ มีไปทูลกรมหมื่นสมมติอมรพันธ์

ก็เรือกรรเชียงให้ฝ่ายไทยส่งตัวพระยอกเมืองขวางไปกักขังไว้บนเรือรบฝรั่งเศส เพื่อที่จะไปส่งยังหัวเมืองของฝรั่งเศสแห่งใดแห่งหนึ่งโดยทันที⁴¹ ถึงแม้ว่ากรมหลวงเทววงศ์วโรปการจะทรงเห็นพระทัยในคำคัดค้านบรรทมไม่หลับก็ตาม ก็ทรงมีหนังสือไปขออนุญาตกับฝรั่งเศสพยายามพูดจาแต่โดยดีขออย่าให้ต้องส่งตัวพระยอกให้กับฝรั่งเศสเลย โดยทางฝ่ายไทยจะทำการจำคุกกักขังพระยอกเอง ทางฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงทราบเหตุการณ์จากคำกราบบังคมทูลของ กรมหลวงเทววงศ์วโรปการก็ทรงเล็งเห็นว่าจะหมดหนทางอยู่เหมือนกัน ถึงกับทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่า

เห็นว่าที่กรมหลวง (หมายถึงกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ-ผู้เขียน) ร้องออกออกไปนั้นก็เป็นมุกต๋านอยู่แล้ว ถ้าจะมีทางอย่างไรบ้างให้กรมสมมติหาหรือกรมดำรงดู ถ้าหมกทำไข่มไ้ก็ควรจะยอม ที่จะให้กรมหลวงออกไป⁴² สำหรับใครแก่นั้นไม่ว่าแล้ว ให้กรมสมมติเอาไปปรึกษาหาหรือกรมหลวงดำรงเป็นความลับ แล้วให้ลบเสีย ตอบไปตามที่ตกลงกัน⁴³

เมื่อใดที่ทรงมีกระแสพระราชดำริเช่นนั้น กรมหมื่นสมมติอมรพันธ์จึงนำความไปปรึกษากรมหลวงดำรงราชานุภาพ เมื่อกรมหลวงดำรงราชานุภาพทรงทราบเรื่อง ทรงถวายคำปรึกษาแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระองค์ทรงเห็นมีอยู่ทางเดียวคือยืนยันไม่ยอมส่งตัวพระยอกให้กับฝรั่งเศสก็คชขาด จะเป็นอย่างไรก็ให้เป็นไป เพราะการที่ฝรั่งเศสต้องการตัวพระยอกกัวยนี้ทรงแลไม่เห็นว่าเป็นประโยชน์และเกียรติยศแก่ฝรั่งเศสประการใด นอกจาก

⁴¹ เอกสารเดียวกัน หนังสือลงวันที่ 14 มิถุนายน ร.ศ. 113 จาก ม.โยเซฟ ปีเลงสเกีย อุปทูตสถานกงสุลฝรั่งเศส มีไปกราบทูลกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ

⁴² เอกสารเดียวกัน กรมหลวงเทววงศ์วโรปการได้ทรงมีโทรเลขไปทูลพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ สถานทูตไทย ณ กรุงปารีส เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน ร.ศ. 113 ทรงระบายความคับแค้นพระทัยเกี่ยวกับเรื่องพระยอกว่า พระองค์ทรงยอมสละตำแหน่ง เสนาบดีว่าถาวรต่างประเทศดีกว่าจะต้องเป็นผู้ส่งตัวพระยอกให้กับฝรั่งเศส

⁴³ เอกสารเดียวกัน พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บันทึกไว้ในคำกราบบังคมทูลของกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ

ฝรั่งเศสต้องการจะให้ฝ่ายไทยสัญญาว่าจะไม่ถอนตนลคโทษพระยอกให้หนีไปจากนักโทษสามัญ
ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งฝรั่งเศสคงจะหาเหตุก่อความวุ่นวายอีก เพื่อจะบีบจีนหนีไป
หรืออาจจะทำการรบรื้ออย่างอื่นเพื่อจะให้ชาวต่างประเทศแลเห็นถึงความวุ่นวายในประเทศไทย
กรมหลวงคำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าอะไรก็ตามต้องยืนกรานไว้ว่าส่งตัวให้ไม่ได้ เพราะถึง
ยอมเรื่องนี้แล้วฝรั่งเศสอาจขอตัวกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม และกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ
อีกก็ได้⁴⁴ ในที่สุดฝ่ายไทยก็ตกลงใจยอมปฏิเสธรั้วเศสในการที่จะส่งตัวพระยอกไปให้ฝรั่งเศส
ตามที่ฝ่ายฝรั่งเศสเรียกร้องมา

ในขณะที่เวลานี้ฝ่ายไทยก็ได้มีการเจรจากับฝรั่งเศสเกี่ยวกับเรื่องนี้ต่อไปอีก จนกระทั่ง
เสนายว่าการกระทรวงต่างประเทศฝรั่งเศสได้แจ้งให้พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ อัครราชทูตไทย
ณ กรุงปารีส ทราบว่า ฝรั่งเศสยินดีจะเลิกการร้องขอให้ไทยส่งตัวพระยอกให้กับฝรั่งเศส ผู้ที่มี
ข้อแม้ว่า ประการที่หนึ่ง ฝ่ายไทยจะต้องจัดการกำกับควบคุมนักโทษให้เหมือนกับนักโทษธรรมดา
ประการที่สอง เพื่อแสดงถึงความเป็นไมตรีของฝ่ายไทย ในการแลกเปลี่ยนกันกับการที่ฝรั่งเศส
จะล้มเลิกการขอตัวพระยอกนั้นเสีย ฝ่ายไทยจะต้องให้สิ่งหนึ่งแก่ฝรั่งเศส แต่ฝรั่งเศสยังไม่บอก
สิ่งนั้นคืออะไร เอาไว้จะได้ปรึกษากันต่อไประหว่างรัฐบาลฝรั่งเศสกับอัครราชทูตไทยประจำกรุง
ปารีส⁴⁵

เราพิจารณาเห็นได้ว่าฝรั่งเศสมีท่าทีเล่ห์เหลี่ยมพลิกแพลงอยู่มาก แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศส
จงใจที่จะใช้คักพระยอกเมืองขวางเป็นเครื่องมือในการต่อรองทางการเมืองของฝรั่งเศส ทั้ง ๆ
ที่การชำระคักพระยอกเมืองขวางของศาลรับสั่งพิเศษซึ่งได้ตัดสินให้พระยอกเมืองขวางพ้นผิดนั้นก็
นับว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้องแล้วอย่างเห็นได้ชัด การกระทำของพระยอกเป็นการกระทำเพื่อ
ป้องกันเกียรติยศของคนไทยด้วยกันทั้งหมด เป็นการกระทำที่แสดงให้ฝรั่งเศสเห็นว่า ถึงแม้ว่า

⁴⁴ เอกสารเดียวกัน ลายพระหัตถ์ของกรมหลวงคำรงราชานุภาพ กราบทูลถวายคำปรึกษา
แก่ ร.5

⁴⁵ เอกสารเดียวกัน โทรเลข 24/4637 ลงวันที่ 23 มิถุนายน ร.ศ.113 จากพระองค์เจ้า
สวัสดิโสภณ กราบทูลกรมหลวงเทววงศ์วโรปการ

ไทยจะอ่อนแอและเป็นฝ่ายเสียเปรียบแต่คนไทยทุกคนจะต่อสู้กับศัตรูที่เข้ามามีอำนาจถึงที่สุด

มีข้อที่น่าสังเกตก็คือ ฝรั่งเศสได้เจรจากับไทยในเรื่องพระยอกนี้หลังจากที่ตัดสินจำคุกพระยอกเป็นเวลา 20 ปี ตั้งแต่วันที่ 13 มิถุนายน ร.ศ. 113 เป็นต้นไป แล้วปรากฏว่าในปีต่อมาฝรั่งเศสก็มีใ้เรียกร้องให้ฝ่ายไทยส่งตัวพระยอกกลับไปให้ฝรั่งเศสอีก และเมื่อกลับไปพบทวนดูข้อความเจรจากันระหว่างพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ อัครราชทูตไทย ณ กรุงปารีส กับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสแล้ว รู้สึกชอบกลอยู่ มีปัญหาว่าไทยต้องเสียอะไรให้กับฝรั่งเศสบ้างหรือเปล่าในเรื่องนี้ หรือหาอ่านาอื่น ๆ เช่น อังกฤษ และรัสเซีย จะเข้าแทรกแซงยับยั้งคับฝรั่งเศสให้ยุติคดีนี้ไ้แล้ว หรือเป็นเพราะฝรั่งเศสเต็มใจจะเลิกเรียกร้องให้ไทยส่งตัวพระยอกเอง ทั้งนี้เพราะตั้งแต่วันที่พิพากษาคดีตัดสินจำคุกพระยอกแล้ว และฝรั่งเศสได้เรียกร้องให้ฝ่ายไทยส่งตัวพระยอกให้อยู่ในความควบคุมของฝรั่งเศสเพื่อส่งไปกักขังไว้ในดินแดนของฝรั่งเศส แต่ฝ่ายไทยก็มีใ้ปฏิบัติตาม พระยอกเมืองขวางยังคงถูกจำคุกอยู่ในเรือนจำกองมหันต์โทษเรื่อยมาจนถึงวันที่ 6 พฤศจิกายน ร.ศ. 117 จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ปล่อยตัวพระยอกเมืองขวางออกจากกองมหันต์โทษ⁴⁶ รวมเวลาที่พระยอกเมืองขวางต้องโทษอยู่ในคุกเป็นเวลา 4 ปี 4 เดือน 23 วัน การมีกระแสพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ปล่อยตัวพระยอกครั้งนั้นนับว่าเป็นการตกลงกันระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลฝรั่งเศส⁴⁷ และเวลาปล่อยตัวพระยอกก็กระทำกันอย่างเงียบเชียบไม่เอิกเกริกคึกโครมแต่ประการใด พระยอกเองขณะที่ได้อ่านกระแสพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ อยู่ก็นั่งนิ่งรับประทานอาหาร⁴⁸ อยู่กับภรรยาและบุตรอยู่พอดี ถึงก็มีความยินดีจนไม่ได้รับประทานอาหารต่อไปอีก ได้ลุกออกไปจากกรมมหันต์โทษโดยนุ่งโจงกระเบนออกไปเฉย ๆ ไม่ได้แต่งตัวใหม่แต่อย่างใด⁴⁹

⁴⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ผ. 30.9/3 หนังสือของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ที่มีไปกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลงวันที่ 7 พฤศจิกายน ร.ศ. 117

⁴⁷ ที่เดียวกัน

⁴⁸ ที่เดียวกัน

⁴⁹ ที่เดียวกัน

จากการที่พระยอบอกเมืองขวางนุ่งโจงรับประทานอาหารกับบุตรและภรรยาอยู่ในกรุงซึ่ง
มหันตโทษโดยปราศจากเครื่องพันธนาการอยู่ที่ การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้กรมหมื่นสมมิตอมรพันธุ์ทรงนำความไปปรึกษารับหลวงดำรงราชานุภาพ
ถึงเรื่องจะส่งตัวพระยอบอกเมืองขวางให้กับฝรั่งเศสไปควบคุมตัวไว้หรือไม่ก็ . หรือการที่พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภเกี่ยวกับความเอาเปรียบที่ฝรั่งเศสมีต่อฝ่ายไทยใน
การตั้งศาลสมศักดิ์ สิ่งเหล่านี้ย่อมจะสะท้อนให้เห็นเบื้องหลัง คดีการเมืองครั้งนี้ได้อย่างชัดเจน
ยิ่งขึ้นกล่าวคือ

ประการแรก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความห่วงใยในตัวพระยอบอก
เมืองขวางอยู่มาก คนที่รักษาศินานเมืองอย่างพระยอบอกเช่นนี้ย่อมหาได้ยากนักในแผ่นดิน ถึงกับ
ทรงมีความห่วงใยในตัวพระยอบอกเป็นอย่างมากถึงจะเห็นได้จากพระราชกระแสรับสั่งของพระองค์
ท่านที่เกี่ยวกับพระยอบอก และการคุมขังพระยอบอกก็อยู่อย่างสะดวกสบายไม่ต้องจองจำด้วยเครื่อง
พันธนาการแต่อย่างใด ประกอบกับการที่ฝ่ายไทยยินยอมไม่ยอมส่งตัวพระยอบอกให้ฝรั่งเศสไปควบคุม
โดยขอความควบคุมเองเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า ฝ่ายไทยคงทำทุกอย่างเพื่อปกป้องพระยอบอก
เอาไว้ให้ไต่ถามที่สุดเท่าที่โอกาสจะอำนวยให้ ครั้นฝ่ายไทยจะแข่งกร้าวมากนักก็ไม่ได้ เพราะว่า
สัญญาสงบศึกที่ไทยลงนามกับฝรั่งเศสนั้น ก็เท่ากับไทยยอมรับวิธีการปฏิบัติของฝรั่งเศสเกี่ยวกับ
เรื่องนี้อยู่แล้ว ถ้ามิฉะนั้นฝรั่งเศสอาจกล่าวหาว่าไทยไม่ปฏิบัติตามสัญญาที่ให้ไว้ อาจถือโอกาส
คุกคามไทยอีกได้ ไทยจึงต้องระมัดระวังอย่างที่สุด เพราะถึงอย่างไรเอกราชและสันติสุขของชน
ในชาติย่อมจะต้องสำคัญกว่าตัวพระยอบอก พระยอบอกจึงเปรียบเสมือนสิ่งที่จะต้องแลกเปลี่ยนกับเสรีภาพ
และสันติภาพของคนทั้งชาติ เรื่องนี้ฝ่ายรัฐบาลไทยขณะนั้นก็ทราบดี

ประการที่สอง ฝรั่งเศสมิได้ถือว่าคดีพระยอบอกเมืองขวางนั้นจะอำนวยประโยชน์อันใด
แก่ฝรั่งเศสเท่าใดนัก จะเห็นได้จากที่ฝรั่งเศสมิได้ถือเป็นจริงจังก่ออย่างใดในเรื่องที่จะเอาตัว
พระยอบอกไปควบคุมในดินแดนของฝรั่งเศสเอง คงปล่อยให้อยู่ภายใต้การควบคุมของฝ่ายไทยตลอดมา
จนไทยได้เจรจากับฝรั่งเศสบรรลุข้อตกลงในอันที่จะปล่อยพระยอบอกเมืองขวางให้เป็นอิสระหลังจาก
ถูกจำคุกมาได้ 4 ปีเศษ การที่พันคดีพระยอบอกเมืองขวางของฝรั่งเศสนี้เป็นการให้เห็นถึงการที่
ฝรั่งเศสต้องการจะสร้างพฤติกรรมที่จะช่วยกู้หน้าของฝรั่งเศสด้วย เพราะการที่ทหารฝรั่งเศส

โดยเฉพาะทหารคนสำคัญถูกคนไทยฆ่าตายนั่นเป็นเรื่องที่เลวร้ายมาก และการถูกฆ่าตายก็สืบเนื่องมาจากทางฝ่ายฝรั่งเศสเป็นฝ่ายผิดเองในฐานะเป็นผู้ก่อเรื่องลูล้ำเชกเถื่อนของไทยก่อน ถ้าฝรั่งเศสไม่รื้อฟื้นเรื่องนี้ขึ้นมาก็เท่ากับฝรั่งเศสยอมรับว่าคนของตัวผิดจริง และมิหามาชนในโลกอาจประณามฝรั่งเศสได้ ฝรั่งเศสจึงต้องระบุไว้ในอนุสัญญาต่อต้านสัญญาสงบศึกว่า ให้รัฐบาลไทยนำคดีพระยอบอกเมืองขวางขึ้นตัดสินลงโทษผู้กระทำความผิดภายใต้ความเห็นชอบของฝรั่งเศส และเมื่อไทยเสนอตั้งผู้พิพากษาเป็นชาวต่างประเทศทั้งหมดยกเพื่อศึกษาปัญหาในกรณีนี้ที่ฝรั่งเศสอาจกล่าวหาว่าไทยเข้าข้างจำเลยผิด ฝรั่งเศสกลับไม่ยอมรับข้อเสนอ ซึ่งผิดไปจากความจริงในข้อที่ว่า ฝรั่งเศสน่าจะยินดีเพราะไทยได้แสดงความบริสุทธิ์ออกมาให้เห็นแล้ว แสดงว่าฝรั่งเศสต้องการจะหาแง่มุมต่าง ๆ ที่จะทำให้เกิดความยุ่งยากต่าง ๆ เหล่านี้ยึดเยื้อต่อไป เพื่อจะได้เป็นข้อต่อรองทางการเมืองของฝรั่งเศสในโอกาสข้างหน้า

ประการที่สาม คติความที่แท้จริงนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เมื่อใดที่มหาอำนาจต้องการจะแสวงหาผลประโยชน์จากประเทศที่คอยความเจริญก้าวหน้า ไม่ว่ามหาอำนาจนั้นจะกระทำการผิดกฎหมายระหว่างประเทศก็ ชัดต่อมิตินาชนกก็ หรือกระทำการรุกรานอาณาเขตของชาติอื่นก็ กลับกลายเป็นว่าการกระทำของมหาอำนาจนั้นถูกต้องเสมอ ทั้ง ๆ ที่ตนเองเป็นฝ่ายผิดมาตั้งแต่แรกแล้ว จะเห็นได้จากคำฟ้องกล่าวหาพระยอบอกในศาลสมของนายฝ่ายฝรั่งเศส ซึ่งกล่าวว่า หัวเมืองลาวฝ่ายซ้ายแม่น้ำโขงเป็นส่วนหนึ่งของญวน เมื่อญวนเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสหัวเมืองลาวทั้งหลายก็ควรเป็นของฝรั่งเศสด้วย 50 นั้น เมืองคำเกิด คำมวน ซึ่งพระยอบอกเมืองขวางเป็นข้าหลวงปกครองอยู่แล้วก็ควรเป็นของฝรั่งเศสด้วย 50 นับว่าเป็นการกล่าวอ้างที่เลื่อนลอยและเจตนาร้ายของประเทศไทยอย่างชัดแจ้ง ก็แต่เดิมมาหัวเมืองลาวทั้งหมดล้วนแต่อยู่ในพระราชอาณาเขตของไทยทั้งสิ้น นับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นต้นมา จะมีเรื่องยุ่งยากอยู่บางครั้งในสมัยเจ้าอนุวงศ์แห่งนครเวียงจันทน์ ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทำให้ญวนกับไทยได้รับเรื่องราวบรรณาการจากลาวควบกันทั้งคู่

⁵⁰ กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 พ.30.9/1

หมายเลข 2/13 ปีที่ 2 คำฟ้องหาพระยอบอกเมืองขวางในศาลสม (คำแปลที่ 3007)

ครั้นเมื่อญวนเกิดความยุ่งยากภายใน ลาวก็มาขึ้นกับไทยตามเดิม จนกระทั่งมาถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 ไทยยกทัพไปปราบฮ่อแถบหัวเมืองลาวซึ่งอยู่ใกล้กับชายแดนลาวซึ่งฝรั่งเศสได้เข้ามามีครองอยู่ ฝรั่งเศสก็ส่งทหารญวนเข้ามายึดเมืองไลในแคว้นสิบสองจุไทย โดยอ้างว่ามาช่วยปราบฮ่อแล้วไม่ยอมถอยออกไป⁵¹ จนเป็นสาเหตุที่จะทำให้ไทยกับฝรั่งเศสต้องเกิดกรณีพิพาทเรื่องดินแดนทางชายแดนหัวเมืองลาวก้นในเวลาดังกล่าว พฤติการณ์ของฝรั่งเศสเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าต้องการจะล่าอาณานิคมอย่างชัดแจ้ง ไทยมีกำลังน้อยกว่าก็ต้องยอมเจรจากับฝรั่งเศส การที่ฝรั่งเศสอ้างว่าลาวเคยเป็นเมืองออกของญวน เมื่อฝรั่งเศสปกครองญวนก็ควรจะปกครองหัวเมืองลาวด้วยนั้น เป็นการกล่าวอ้างที่เลื่อนลอยไร้เหตุผล ก็เมื่อถ้าเป็นเช่นนั้นจริงแล้วฝรั่งเศสก็อาจปกครองญวนด้วยสาเหตุใดเล่า ทั้งนี้เพราะญวนก็เคยเป็นเมืองขึ้นของจีนอยู่สมัยหนึ่ง เมื่อฝรั่งเศสไม่สามารถจะยึดประเทศจีนไว้ในอำนาจได้ก็ไม่ควรจะมายึดญวนไว้ในอำนาจเสียด้วยกัน นี่แสดงว่าญวนตกเป็นของฝรั่งเศสเพราะนโยบายล่าอาณานิคมของฝรั่งเศสมากกว่า การเข้ายึดดินแดนลาวของฝรั่งเศสก็ย่อมจะสืบเนื่องมาจากเหตุผลในการล่าอาณานิคมมากกว่าที่จะอ้างเหตุผลว่าลาวเคยเป็นเมืองออกของญวนมาก่อน เพราะไทยขอเท็จจริงแล้วลาวเป็นของไทยมิใช่ของญวนทั้งที่ฝรั่งเศสแอบอ้างแต่ประการใด กรณีที่ฝรั่งเศสยกกำลังเข้ายึดเมืองคำเกิด คำม่วน ของไทย จึงถือว่าเป็นการกระทำอันไร้ความยุติธรรมและฉ้อฉลอย่างที่สุด

ประการที่สี่ คดีความพระยอบอกเมืองขวางต้องตั้งศาลพิจารณาถึง 2 ครั้ง ทั้งนี้เพื่อสนองเจตนารมณ์ของฝรั่งเศส อันแสดงให้เห็นถึงเล่ห์กลของฝรั่งเศสที่จะพลิกแพลงกับประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศเล็กกว่าคือไป การตัดสินของศาลรับสั่งพิเศษที่ไ้พระยอบอกเมืองขวางพ้นโทษนั้น โดยทั่วไปแล้วคนก็ชอบว่ายุติธรรมแล้ว แม้แต่หนังสือพิมพ์อังกฤษชื่อ ฉบับ
ประจำวัน ที่ 23 มีนาคม ร.ศ. 112 ยังได้เสนอข่าวว่า ศาลรับสั่งพิเศษในกรุงเทพฯ ไ้ชำระคดีพระยอบอกเมืองขวางผู้ต้องหาว่าไ้ฆาตของสิเออร์โกโรสกุแรงตายนั้นเสร็จแล้ว ศาลรับสั่งพิเศษ

⁵¹ สุรศักดิ์มนตรี, จอมพลเจ้าพระยา ประวัติการของจอมพลและมหาอำมาตย์เอก
เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี หน้า 473, 529

นี้ไค้พิจารณาอีกก็ไค้โดยยุติธรรมเที่ยงตรงจริงเสร็จแล้ว จึงไค้ตัดสินว่าพระยอกเมืองขวางไม่มีความ
ผิดตามคำร้องฟ้อง ให้ปล่อยตัวพระยอกเสีย ชาวยุโรปและชาวสยามในกรุงเทพฯ พวกกันเห็นว่า
ศาลตัดสินรับสั่งพิเศษนี้ถูกต้องกับความยุติธรรมทุกประการ และมหาชนทั้งหลายในกรุงเทพฯ เห็นว่า
ศาลรับสั่งพิเศษนี้เป็นยุติธรรมเที่ยงตรงไค้⁵² อันเป็นการยอมรับการตัดสินครั้งนั้น แต่ฝรั่งเศส
เอง และผู้พิพากษาฝ่ายฝรั่งเศสอีก 2 คน มีเสียงมากกว่าผู้พิพากษาไทยซึ่งมีเพียง 2 คน ถึงแม้ว่า
ผู้พิพากษาไทยสองท่านนั้นจะพิพากษาให้พระยอกเมืองขวางไม่มีความผิดเลยและขอให้ปล่อยพระยอก
เมืองขวางพ้นโทษไป แต่เมื่อผู้พิพากษาฝรั่งเศสพิพากษามีความผิดต้องรับโทษ ก็จำเป็นต้องถือเอา
คำตัดสินของผู้พิพากษาฝรั่งเศสเป็นสำคัญ ทั้ง ๆ ที่คนทั่วไปก็ไม่เห็นด้วย เมื่อเวลาที่มองสิเออร์มอนโกต์
อ่านคำตัดสินจบแล้ว ชาวยุโรปและชาวไทยที่นั่งฟังคำตัดสินอยู่ในศาลสมชมนั้นก็พากันเห็นว่า คำตัดสิน
นั้นหาถูกต้องท่านองคมนตรีกรมไม ทางพากันตำหนิติเตียนต่าง ๆ นานา และพากันแสดงความสงสาร
พระยอกอยู่ทั่วไป⁵³ แต่ฝรั่งเศสก็ไม่รู้สึกหวั่นวิตก เพราะเป็นความประสงค์ของฝรั่งเศสที่จะกระทำ
เช่นนั้นอยู่แล้ว ไค้ยอมฟังนิมิตมหาชนแต่อย่างไค้ทั้งสิ้น

ประการสุดท้าย บุคคลที่เสียสละเพื่อชาติอย่างใหญ่หลวงในครั้งนี้คือพระยอกเมืองขวาง
ข้าหลวงเมืองคำเก็ก คำวน พระยอกเมืองขวางผู้นี้เป็นข้าราชการพลเรือน แต่ไค้รับสิทธิให้แต่ง
เครื่องแบบทหารยศพันตรีไค้⁵⁴ ไค้ไค้กิจการต่อสู้ขับไล่ฝรั่งเศสออกไปจากอาณาเขต จวบจนกระทั่ง
กลายเป็นว่าตัวเองเป็นผู้ร้ายฆาตกรฝรั่งเศสตาย ถูกนำตัวขึ้นศาลชำระโทษถึง 2 ครั้ง อยู่ในคุก
มหันต์โทษถึง 4 ปีเศษกว่าจะไค้รับการปลดปล่อยเป็นอิสระ รวบรวมว่าคนทำความดีแก่แผ่นดินอย่างเช่น
พระยอกเมืองขวาง แท้กลับไม่ไค้รับการคุ้มครองจากประเทศชาติ เรื่องนี้ทั้งพระยอกเมืองขวาง
และคณะรัฐบาลไทยขณะนั้นต่างก็ทราบอยู่แก่ใจถึงนโยบายที่ฝ่ายไทยจะคงปฏิบัติลงไปในการที่
ประเทศชาติกำลังตกอยู่ภายใต้อิทธิพลแห่งการบีบคั้นของฝรั่งเศสนักล่าอาณานิคม เพื่อสงวนไว้ซึ่ง
เอกราช อธิปไตย และสันติสุข ของคนส่วนใหญ่ในชาติ พระยอกเมืองขวางซึ่งมีปณิธานของชาติ

⁵² เติม สิงหนัฐ ฝั่งขวาแม่น้ำโขง (เล่ม 2) หน้า 53

⁵³ ที่เดียวกัน หน้า 53

⁵⁴ ภูวนิด อนุเบิน พ.อ.อ. สรุปเหตุการณ์สำคัญสมัยรัชกาลที่ 4-5 พ.ศ. 2394-2453 หน้า 60

ซึ่งชาวไทยจะต้องจำไว้เป็นตัวอย่างสืบไปว่ากาลนานสำหรับความรักชาติ ความกล้าหาญ และความเสียสละอย่างใหญ่หลวงที่พระยอกเมืองขวางได้มีต่อชาติไทยอันเป็นที่รักยิ่งในครั้งนั้น สมกับชื่อที่ได้เป็นบุคคลคนสกุล "บอกระ" ⁵⁵

คดีการเมืองเรื่อง "พระยอกเมืองขวาง" เมื่อ ร.ศ. 112 บ่อจะเป็นบทเรียนชิ้นสำคัญทางประวัติศาสตร์ของชาติไทยที่แสดงให้เห็นว่า เราไม่สามารถแสวงหาความยุติธรรมใด ๆ ได้เลยในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ คราวนี้ที่ต่อสู้ทางการเมืองทั้งสองประเทศนั้นยังประกอบด้วยชาตินิยมอำนาจที่พร้อมไปกับพลังทางทหารและเศรษฐกิจกับประเทศเล็ก ๆ ซึ่งยังคงพัฒนาในทุก ๆ ด้าน ยิ่งเช่นฝรั่งเศสกับไทยในสมัยดังกล่าวแล้ว คนไทยจะต้องระมัดระวังต่อไป ถึงแม้ว่าเหตุการณ์เมื่อครั้งเกิดคดีการเมือง เรื่อง "พระยอกเมืองขวาง" จะเป็นอดีตไปแล้วก็ตาม เหตุการณ์เหล่านั้นก็ยากเกินอาจหันกลับมาอุทิศขึ้นกับประเทศไทยอีกได้ เพียงแต่เปลี่ยนชื่อประเทศมหาอำนาจและเปลี่ยนชื่อเรื่องของคดีการเมืองดังกล่าวแล้วเสียใหม่เท่านั้นเอง

บรรณานุกรม

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	<u>เอกสารรัชกาลที่ 5 ๒.30.9/1 หมายเลข 2/13 ปีก 2</u>
" "	<u>เอกสารรัชกาลที่ 5 ๒.30.9/2 หมายเลข 2/13 ปีก 1</u>
" "	<u>เอกสารรัชกาลที่ 5 ๒.30.9/3</u>
" "	<u>เอกสารรัชกาลที่ 5 ๒.30.9/6 หมายเลข 2/13 ปีก 4</u>

เดิม สิงห์บุรี ฝั่งขวาแม่น้ำโขง (เล่ม 2) สำนักพิมพ์คลังวิทยา พระนคร พ.ศ. 2499,
463 หน้า

กิตติ อยู่เย็น พ.อ. สรุปเหตุการณ์สำคัญ สมัยรัชกาลที่ 4 - 5 พ.ศ. 2394 - 2493

โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก พระนคร พ.ศ. 2511, 100 หน้า

สวัสดิ์ จันทน์ น.อ. กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและกรณีปากแม่น้ำเจ้าพระยา สมัย ร.ศ.112

โรงพิมพ์คุรุสภา พ.ศ. 2511, 264 หน้า

สุรศักดิ์มนตรี, จอมพลเจ้าพระยา ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี โรงพิมพ์ศรีหงส์

พระนคร พ.ศ. 2504, 667 หน้า

การเมืองไทยสมัยใหม่ยุคปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตก

สภาพสังคมไทยสมัยโบราณมีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยม ข้างบนส่วนยอดของรูปสามเหลี่ยมเป็นพวกชนชั้นสูง คือกษัตริย์และขุนนางเสียส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นเพียงส่วนน้อย ส่วนฐานข้างล่างส่วนใหญ่เป็นพวกไพร่พลเมืองธรรมดาซึ่งไม่มีสิทธิในสังคมที่ค้ำเทียมเท่ากับพวกแรก สังคมก็เป็นระบบศักดินาซึ่งเอื้ออำนาจประโยชน์และอำนาจให้กับบุคคลชั้นสูงในสังคมซึ่งมีเป็นส่วนน้อย พวกไพร่พลเมืองก็ต้องสังกัดขุนนาง ชีวิตของตนเองขึ้นอยู่กับขุนนางจะเป็นผู้บังคับ การครองผลประโยชน์กับรัฐ ก็ทำใ้คนอยุ่ที่สุด แม้แต่การครองผลประโยชน์กับชนชั้นขุนนาง การครองผลประโยชน์อาจทำได้มากคือเมื่อครองกับบุคคลในระดับชั้นเดียวกัน ซึ่งรัฐก็สามารถบังคับให้เป็นไปตามข้อยุติการครองนั้น ๆ ได้ และในที่สุดข้อยุติการครองใด ๆ ก็เกิดขึ้นมาโดยการบังคับของรัฐมากกว่าโดยการยินยอมพร้อมใจของแต่ละฝ่ายหรือของคนส่วนใหญ่ เมื่อการครองเหล่านั้นขึ้นอยู่กับรัฐในฐานะที่อำนาจอธิปไตยเป็นของรัฐ การครองก็ย่อมเป็นไปตามความต้องการหรือผลประโยชน์ของผู้ใช้อำนาจแทนรัฐหรือใช้อำนาจรัฐเมื่อมีโอกาส นอกจากนี้สังคมไทยในสมัยโบราณเป็นสังคมที่ล้าหลังทางด้านวิทยาศาสตร์ ความคิดในเชิงเหตุผลนิยมแบบโลกตะวันตกยังไม่เกิด เป็นสังคมที่ปิดในด้านการคิดริเริ่มและการแสวงหาเหตุผล เป็นสังคมที่เชื่องช้าในเรื่องโชคและเคราะห์เป็นผู้กำหนดชีวิตมากกว่าจะเชื่อว่าตนเองเป็นผู้กำหนด³ สังคมที่มีลักษณะดังกล่าวจึงเหมาะกับการเมืองการปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นอย่างมาก (

¹ รัฐในสมัยโบราณหมายถึงสถาบันพระมหากษัตริย์นั่นเอง

² ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ประชาชนไม่มีสิทธิในการออกกฎหมายหรือข้อบังคับของสังคมแต่อย่างใด

³ คำสอนในพระพุทธศาสนาสอนให้เชื่อในเรื่อง "กรรม" คือการกระทำของตนเอง แต่คนส่วนใหญ่ก็ยังเชื่องช้าในสิ่งที่ผิดไปจากคำสอนของพุทธองค์ เพราะการสอนที่ผิดเบี่ยงไปของอาจารย์รุ่นหลัง ๆ

ความคิดทางการเมืองของไทยแท้ ๆ ก็คือ เป็นแบบพ่อปกครองลูก ไม่ต้องมีขั้นตอน
สถาบันชนมากนัก แต่ก็เป็นไปชั่วระยะหนึ่งในสมัยแรก ๆ ดังกรุงสุโขทัย หลังจากนั้นเราก็ได้
รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาเป็นแนวความคิดทางการเมืองแบบ "ธรรมราชา"⁴ และจาก
ศาสนาพราหมณ์ก็เป็นแนวคิดแบบ "เทวราชา"⁵ ทั้งสองแนวความคิดที่รับเอามาจากภายนอก
ผสมผสานกลายเป็นแนวคิดทางการเมืองของไทยสมัยโบราณมาตั้งแต่ตอนกลางสมัยสุโขทัย เรื่อยมา
จนถึง พ.ศ. 2475 แนวคิดทางการเมืองดังกล่าวจึงได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอีกลักษณะหนึ่ง
เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดทางการเมืองจากโลกตะวันตก นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปิดประเทศคบค้ากับโลกตะวันตกเมื่อ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา
แนวความคิดทางการเมืองของโลกตะวันตกก็กลายมาเป็นแนวความคิดแบบ "ประชาธิปไตย"
ซึ่งจะต้องอาศัยรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศ และอำนาจอธิปไตยจะต้องมาจาก
ปวงชนไทยผ่านรัฐสภาเป็นหัวใจสำคัญ

๑๒ โดยความเป็นจริงแล้ว แนวความคิดทางการเมืองในลักษณะดังกล่าวนี้จะเริ่มมีอิทธิพล
โดยตรงต่อความรู้สึกนึกคิดของคนไทยส่วนหนึ่งตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แต่การที่รัชกาลที่ 4
ทรงเปิดประเทศด้วยการทำสัญญาบาวริงกับอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2398 และกับชาติอื่นในภายหลัง
ต่อมาก็ยอมเปิดโอกาสให้ความคิดแบบโลกตะวันตกเริ่มหลั่งไหลเข้าสู่สังคมไทยตั้งแต่ขณะนั้นแล้ว
ถ้าจะพิจารณาถึงสาเหตุที่กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวแนวความคิดทางการเมืองแบบตะวันตกซึ่งเริ่ม
มีมาตลอดเวลาระหว่างช่วง พ.ศ. 2398 - 2475 จนในที่สุดก็เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง
เมืองครั้งสำคัญขึ้นในประเทศไทย อันเป็นผลทำให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องสิ้นสุดลงใน
พ.ศ. 2475 นั้นอาจจะสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้คือ

ประการแรก การเปิดประเทศติดต่อค้าขายกับประเทศตะวันตกใน พ.ศ. 2398
นับเป็นการเริ่มต้นนโยบาย "Open door policy" ของไทยในสมัยใหม่ยุคแรก ๆ เลยที่
เกี่ยว ไทยไทยก็เลิกระบบผูกขาดการค้า แต่ได้เริ่มคานะบบเสมอภาคทางการค้า (ในหมู่ชาว

⁴ โปรดดูรายละเอียดใน ฉัยอนันต์ สมุทวณิช ความคิดทางการเมืองการปกครอง
ไทยโบราณ หน้า 59 - 119

⁵ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สถาบันพระมหากษัตริย์ หน้า 4

ตะวันตกด้วยกันเอง) เริ่มรู้จักเสรีภาพทางการค้า เศรษฐกิจก้าวหน้าขยายตัวมากขึ้นตามลำดับ ชาวต่างประเทศในซีกโลกตะวันตกติดต่อไปมาค้าขายมากขึ้นทุกที มีผลทำให้ไทยจะต้องปรับตัว ปรับความคิด เพื่อให้สามารถสมาคมสอคล้องเข้ากันได้กับชาวตะวันตกที่เขามาติดต่อ การปรับตัวดังกล่าวทำให้สังคมไทย เริ่มต้นเปลี่ยนแปลงหรือเอาอย่างฝรั่งทีละน้อยและมากขึ้นทุกที

ประการที่สอง | อิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่มุ่งขยายอำนาจเข้ามายังแถบเอเชีย และโดยเฉพาะในบริเวณแหลมอินโดจีนประเทศเพื่อนบ้านของไทย เช่น พม่า จีน เวียดนาม ล้วนตกเป็นเหยื่อของลัทธิจักรวรรดินิยมของอังกฤษและฝรั่งเศส สถานการณ์เช่นนี้ได้กระตุ้นเตือนให้คนไทยกลุ่มหนึ่ง เริ่มตระหนักถึงอันตรายที่ประเทศไทยกำลังเผชิญอยู่⁶ ความล้าหลังของประเทศชาติภายใต้ระบอบการปกครองแบบเก่าที่กำลังเป็นอยู่จะส่งผลให้ประเทศไทยต้องสูญเสียเอกราชในที่สุด จำเป็นจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงระเบียบประเทศต่าง ๆ ที่ล้าสมัยให้สอดคล้องกับความคิดแบบโลกตะวันตก | แนวความคิดทางการเมืองแบบสมัยใหม่ของยุโรปจึงค่อย ๆ เริ่มขยายตัวเข้ามาสู่สังคมไทยทีละน้อย ๆ และมากขึ้นทุกทีจนถึงที่สุดใน พ.ศ. 2475

ประการที่สาม | ความก้าวหน้าทางสติปัญญาในสังคมไทยเป็นแรงกระตุ้นที่สำคัญที่จะก่อให้เกิดความคิดทางการเมืองแบบสมัยใหม่ได้เช่นเดียวกัน นับตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ทรงมีนโยบายเริ่มเรียนรู้ศิลปวิทยาการแบบตะวันตก พอตกมาถึงรัชกาลที่ 5 ทรงปฏิรูปการศึกษาภายในประเทศพร้อมกับส่งคนไปศึกษาต่อยังต่างประเทศในซีกโลกตะวันตกจนกลายเป็นผู้นำสมัยใหม่ (Modern Elite)⁷ ความคิดแบบเสรีนิยม ความคิดแบบวิทยาศาสตร์ ความคิดอย่างมีเหตุผล ตลอดจนความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญก็ตกทอดมาถึงบุคคลที่ไปศึกษาต่อยังต่างประเทศกลับเข้ามาในประเทศไทยเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 กลุ่มบุคคลเหล่านี้เริ่มมีอิทธิพลต่อสังคมไทยสมัยใหม่มากขึ้นเป็นลำดับ

⁶ แอ็บบ็อท โลว มอฟเฟต แผนดินพระจอมเกล้า (นิธ ทองโสภิต แปล) หน้า 33-34

เอกมล สายจันทร์ "บทบาทปัญญาชนไทยต่อการพัฒนาการเมือง" การพัฒนาการเมืองไทย (ลิขิต ชีวเวคิน บรรณาธิการ) หน้า 256

⁷ เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 210

จาก พ.ศ. 2398 ถึง พ.ศ. 2475 ถ้าจะศึกษาถึงความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับความคิด
ทางการเมืองสมัยใหม่แล้ว อาจแบ่งกลุ่มความเคลื่อนไหวออกได้เป็น 3 กลุ่มด้วยกัน กล่าวคือ
กลุ่มแรกได้แก่กลุ่มเจ้านายซึ่งประกอบด้วยพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ กลุ่มที่สองเป็นกลุ่ม
ขุนนางและข้าราชการ และกลุ่มสุดท้ายคือกลุ่มราษฎรสามัญชนธรรมดา

ความเคลื่อนไหวของกลุ่มเจ้านายอาจจะพิจารณาย้อนหลังไปถึงรัชกาลที่ 4 ก็ได้
แต่ไม่สู้เห็นเด่นชัดนัก เพราะความคิดของพระองค์เพิ่งจะเริ่มต้นในเรื่องการปฏิรูปชนบทรรมนิยม
ประเพณีบางอย่างที่ล้าสมัย แต่การปฏิรูปการเมืองการปกครองก็ยังไม่ได้เริ่มต้นจนกระทั่งถึงสมัย
รัชกาลที่ 5 ก็ยังมีกลุ่มเจ้านายพวกหนึ่งที่เรียกว่า "สยามหนุ่ม" (Young Siam)⁸
ซึ่งประกอบด้วยพระเจ้าบรมวงศ์เธอเป็นจำนวนมาก เป็นกลุ่มคนหนุ่มที่ได้รับการศึกษาอย่างดีตาม
แบบตะวันตกโดยพวกษัตริย์นาบี และกลุ่มนี้เป็นคนหนุ่มหัวรุนแรงที่ต้องการเปลี่ยนแปลงประเทศ
อย่างรวดเร็ว ก็จะเห็นได้จากความคิดอันที่กลุ่มนี้แสดงออกมาในหนังสือ "กรุโฆวาท"
และที่เห็นได้ชัดคือการปฏิรูปการคลังและการศาลในช่วงแรก⁹ กลุ่มสยามหนุ่มนี้ ถ้าจะกล่าวให้ชัด
ลงไปแล้ว รัชกาลที่ 5 ทรงเป็นหัวหน้ากลุ่มด้วยพระองค์เอง

กลุ่มเจ้านายอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความเคลื่อนไหวทางการเมืองสมัยใหม่ได้แก่กลุ่มเจ้านายที่
เสนอคำกราบบังคมทูลความเห็นจักรการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103
(พ.ศ. 2427) รวมกับข้าราชการอีก 7 คน เจ้านายดังกล่าวมีอยู่ด้วยกัน 4 พระองค์ คือ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์¹⁰ (พระองค์เจ้าชายกฤษฎากินหาร พระโอรสของ
รัชกาลที่ 4 กับเจ้าจอมมารคากลิ่น ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของแพมแอนนา เลียวโนเวนส์
กรมพระนเรศวรฤทธิ์ คงได้มีโอกาสในทางความคิดไปจากเจ้าจอมมารคากลิ่นมาก เจ้าจอมมารคา
กลิ่นเป็นผู้ปล่อยพาสีในวังเป็นครั้งแรก¹¹) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์¹²

⁸ เอกมส สายจันทร์ "บทบาทปัญญาชนไทยต่อการพัฒนาการเมือง" เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 256

⁹ ที่เกี่ยวกับ

¹⁰ ทรงเสนอขณะเป็นทูตประจำอังกฤษ พระชนมายุ 30 ปี

¹¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช แผนพัฒนาการเมืองสมัยแรกของไทย หน้า 102

¹² คือพระองค์เจ้าชายโสภณพิพิติ ทรงเสนอความเห็นเมื่อพระชนมายุ 22 พรรษา

ขณะเป็นที่ปรึกษาสถานทูตไทยประจำอังกฤษ

(พระโอรสของรัชกาลที่ 4 กับเจ้าจอมมารคาวาก) สมเด็จเจ้า กรมพระสวัสดิ์ทิวาศิษณุ¹³
 (พระองค์เจ้าชายสวัสดิ์โสภณ พระโอรสรัชกาลที่ 4 กับเจ้าจอมมารคาเปี่ยม) และพระองค์
 เจ้าปฤษฎางค์¹⁴ (หม่อมเจ้าชายปฤษฎางค์ ชุมสาย) เจ้านายทั้ง 4 พระองค์จัดเป็นเชื้อสาย
 ของราชวงศ์จักรี ซึ่งได้รับการศึกษาตามแนวคิดแบบตะวันตก ได้รวมกับข้าราชการอีก 7 คน
 เสนอคำกราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดินต่อรัชกาลที่ 5 เมื่อ
 พ.ศ. 103 เหตุผลที่เสนอคือเพราะได้สังเกตเห็นถึงอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับประเทศไทยโดยการ
 กระทำของชาติมหาอำนาจของยุโรปในสมัยนั้น ถ้าประเทศไทยมีการปกครองแบบเดิมอยู่จะสูญ
 เสียเอกราชของชาติได้ จึงมีความเห็นว่า รัชกาลที่ 5 ควรจะต้องทรงปฏิรูปการเมืองเสียใหม่
 จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญโดยเร็วที่สุด¹⁵
 กลุ่มที่สองคือกลุ่มขุนนางและข้าราชการที่มีความเคลื่อนไหวมาเป็นลำดับ นับตั้งแต่กลุ่ม
 ข้าราชการ 7 คน¹⁶ ที่รวมกับเจ้านายอีก 4 พระองค์ เสนอคำกราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการ
 เปลี่ยนแปลงระเบียบราชการบริหารแผ่นดิน ร.ศ. 103 ต่อมาจนถึงกลุ่มผู้ก่อการ ร.ศ. 130¹⁷
 ในสมัยรัชกาลที่ 6 กลุ่มนี้มีอุดมคติที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองให้เป็นระบอบประชาธิปไตย

¹³ ทรงสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ทรงเสนอความเห็นเมื่อพระชนมายุ
 21 พรรษา

¹⁴ ทรงสำเร็จการศึกษาจากสิงคโปร์และอังกฤษ ทรงเสนอความคิดเห็นเมื่อพระชนมายุ
 34 พรรษา ขณะเป็นทูตไทยประจำฝรั่งเศส

¹⁵ จัยอนันต์ สมุทวณิช แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย หน้า 53-57 อ้างถึง
 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.2/16 (เจ้านายและข้าราชการ
 ถวายบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103)

¹⁶ ได้แก่พระยาศรีธรรมาธิราชพลชั้นฉิม หลวงเกษมายุเวร หลวงวิเศษสาส์ นายบุษย์
 เพ็ญกุล ขุนภูมิกิจจิตร นายเป๊ต และ สิบเล่ห์เตอร่นนทสอาด

¹⁷ ผู้ริเริ่มคือ ร.ต.เทวัญ ศรีจันทร์ ขณะนั้นมีอายุ 18 ปี และร้อยตรีจรูญ หะทะเมฆ
 ขณะนั้นมีอายุ 24 ปี เริ่มก่อกบฏเมื่อ พ.ศ. 2451 และล้มเหลวใน พ.ศ. 2454

ใช้กฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายปกครองประเทศ¹⁸ ใ้วางแผนการที่จะเคลื่อนไหวเป็น 2 ชั้น กล่าวคือในชั้นแรกกำหนด 10 ปี จะเร่งสอนการ เมืองแทรกให้กับเหล่าทหารในกองทัพบก เมื่อครบ 10 ปี จะลงมือก่อการปฏิวัติ เริ่มมีความคิดตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ในภายหลังเปลี่ยนแปลงเป็นลงมือปฏิวัติใน ร.ศ. 130 แต่แผนการรั่วไหลถูกจับได้เสียก่อน ความเคลื่อนไหวก็หยุดชะงักไปพักหนึ่ง

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 กลุ่มข้าราชการก็เริ่มปรากฏตัวอีกครั้งหนึ่ง กลุ่มข้าราชการ ทั้งกล่าวใ้กลับมาเปิดเผยตัวเองในนามของคณะราษฎร บุคลากรเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 นั้นเอง ทั้งคณะราษฎรรุ่นแรกได้เข้าร่วมประชุมเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2467 ที่บ้านพัก เลขที่ 9 Rue Du Sommerard ในประเทศฝรั่งเศส ผู้เข้าร่วมประชุมมี ร.ท. ประยูร ภมรมนตรี ร.ท. แปลก ชีตตะสังคะ ร.ท. ทศนิยม นิตกรภักดิ์ นายท้าว ลพานุ กรมหลวงศิริราชไมตรี (เจริญ สิงหนเสนี) นายแบบ พหลโยธิน และนายปรีดี พนมยงค์¹⁹ บุคคลเหล่านี้ล้วนเป็นข้าราชการ ที่ได้รับทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษาต่อและปฏิบัติงานในยุโรปทั้งสิ้น ทุกคนมีความคิดที่จะเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทยเป็นแบบประชาธิปไตยที่มีรัฐธรรมนูญเป็นหลัก และเมื่อกลับมาถึงประเทศไทยแล้ว ก็ร่วมมือกับ พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา พ.อ. พระยาทรงสุรเดช พ.อ. พระยาฤทธิอัคเนย์ พ.ท. พระประสงค์พิทยายุทธ พ.ท. หลวงสินธุ์ สงครามชัย ฯลฯ เป็นต้น ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นผลสำเร็จเมื่อ พ.ศ. 2475

กลุ่มที่สามที่มีความเคลื่อนไหวคือกลุ่มราษฎรสามัญชนคน บุคคลในกลุ่มนี้มีความคิดในทางการเมืองสมัยใหม่เช่นเดียวกับกลุ่มแรก ๆ และได้เสนอข้อคิดเห็นของตนออกมาในหน้าหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ เป็นปากเสียงของประชาชน ไม่ใช่หนังสือของทางราชการ เช่น ก.ศ.ร. กุหลาบ (ทรง กุหลาบพันธุ์) เคยเป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์สยามออนไลน์อยู่ชั่วระยะหนึ่ง ก่อนมาทำหนังสือพิมพ์สยามประเภทของตนเองเมื่อ พ.ศ. 2440 หนังสือสยามประเภทของ

¹⁸ ร.ท. เจริญ ศรีจันทร์ "เรื่องปฏิวัติครั้งแรกของไทย" เหรียญรางวัล หน้า 9

¹⁹ พลโทประยูร ภมรมนตรี "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475" เบื้องแรก

ประชาธิปไตย หน้า 80

ก.ศ.ร. กุหลาบ ไกล่ลงบทความวิพากษ์วิจารณ์สังคมกระเทียบคนชั้นสูงที่ทำตัวฟุ้งเฟ้อ²⁰
 อีกคนหนึ่งก็ได้แก่ เทียนวรรณ (ต.ว.ส.วัฒนาโก) เขาได้ออกหนังสือพิมพ์รายวันชื่อ "จุลวิภาค
 พจนกิจ" เมื่อ พ.ศ. 2443 - 2449 และ "ศิริพจนาค" ออกเป็นรายเดือน พ.ศ. 2481
 ผลงานเขียนของเทียนวรรณได้ชี้แนวทางใหม่ ๆ แก่สถาบันผู้ปกครองอย่างชัดเจน และตรงไป
 ตรงมาอย่างไม่เคยมีมาก่อน และอย่างที่ไม่คาดคิดว่าจะมีบุคคลใดกล้าหาญพอที่จะทำเช่นนั้นได้
 ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กล่าวคือ เรียกร้องให้มีการปกครองโดยระบบรัฐสภา หรือให้
 ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครอง²¹ นอกจากนี้ยังเสนอเป็นโครงร่างเรื่องต้องการให้เปลี่ยนระบบ
 การปกครองเป็นประชาธิปไตยถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว²² อีกทั้งยังเคย
 ยื่นข้อเสนอในการปรับปรุงชาติให้แก่มหาอำนาจถึง 34 ข้อ²³

นอกจากนี้ยังมีหนังสือพิมพ์อื่น ๆ อีกหลายฉบับ เช่น จีนโนสยามวารศัพท์ (ภาษาไทย)
 ระหว่าง พ.ศ. 2446 - 2450 มีบทความชักจูงให้ประชาชนเห็นความสำคัญและเข้าใจข้อ
 กระบวนการประชาธิปไตย เช่น ลงบทความ "อันเกี่ยวกับความอิสระภาพ"²⁴ บางกอกการ เมือง
 ก็มีส่วนวางรากฐานประชาธิปไตย ด้วยการเรียกร้องให้รัฐบาลปรับปรุงระบบการปกครอง
 ลงบทความ "กฎหมายธรรมบัญญัติเพิ่มเติม" เสนอให้รัฐบาลออกกฎหมายรัฐธรรมนูญเพื่อช่วยใน
 การปกครองบ้านเมืองให้ดำเนินไปอย่างมีหลักเกณฑ์และมีประสิทธิภาพหรือบทความ "อัครมหา-
 เสนาบดีควรจะมีหรือไม่" ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการเลือกใช้บุคคลเข้าทำราชการ เสนอให้
 มีการ "โหวต" เลือกอัครมหาเสนาบดีเป็นประมุขของ เสนาบดีสภา ต่อมาในระยะหลัง ๆ
 ใกล้จะถึงยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 หนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ก็เรียกร้องการปกครอง

²⁰ พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย (2475-2488)

หน้า 31

²¹ เล่มเดียวกัน หน้า 15

²² ที่เดียวกัน อ้างถึง ชัยอนันต์ สมุทวานิช "เทียนวรรณ" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 23

(10 พ.ย. 2515) หน้า 68

²³ ที่เดียวกัน

²⁴ เล่มเดียวกัน หน้า 19

ในระบอบประชาธิปไตยมากขึ้นเป็นต้นว่า หนังสือพิมพ์สยามวิวิธ ฉบับวันที่ 10 กรกฎาคม 2470 ได้เรียกร้องอย่างตรงไปตรงมาที่จะให้รัฐบาลจัดตั้งรัฐสภา และให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนบริหารประเทศ²⁵ จนกระทั่งบรรณาธิการถูกสอบสวน หนังสือพิมพ์ไทยใหม่ เสนอบทความเกี่ยวกับการขอเปิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประชาธิปไตยในสเปน²⁶ และหนังสือพิมพ์อื่น ๆ อีกหลายฉบับก็มีความเคลื่อนไหวดังกล่าวเช่นเดียวกัน

ในด้านการปรับตัวของรัฐในช่วงแรกเป็นการปรับตัว เพื่อรักษาสถานภาพของตัวเอง พร้อม ๆ กับเพื่อความมั่นคงและเอกราชของประเทศด้วย กล่าวคือ รัชกาลที่ 5 ทรงขึ้นครองราช²⁷ โดยปราศจากฐานอำนาจรองรับ ทั้งนี้เพราะเหตุการณ์แห่งปวงศกอยู่ภายใต้การดูแลของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ที่สมุหพระกลาโหมในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และการขึ้นครองราชย์ก็ตกอยู่ภายใต้เงื้อมมือแล้วแต่ความเห็นชอบที่ประชุมเสนาบดีและพระราชนัดดาผู้ใหญ่ ซึ่งมีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นประธาน²⁸ นอกจากนี้ในที่ประชุมครั้งนั้นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยังได้เสนอผู้ที่จะเป็นอุปราชหรือวังหน้าของรัชกาลที่ 5 อีกด้วย นั่นคือกรมหมื่นบวรวิไชยชาญโอรสองค์โตของพระปิ่นเกล้า แต่เนื่องด้วยฉันทะพินของการแต่งตั้งวังหน้าที่เคยมีมาจึงมีพระราชนัดดาผู้ใหญ่พระองค์หนึ่งทรงคัดค้านและเสนอให้รัชกาลที่ 5 ทรงแต่งตั้งด้วยพระองค์เอง ในภายหลังตามพระราชนิพนธ์²⁹ คำคัดค้านดังกล่าวไร้นัยเพราะขัดกับความเห็นของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ กรมหมื่นบวรวิไชยชาญจึงได้รับแต่งตั้งเป็นอุปราชในขณะนั้นด้วย จึงสรุปได้ว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จะใช้กรมหมื่นบวรวิไชยชาญเป็นเครื่องมือสำหรับถ่วงดุลอำนาจของรัชกาลที่ 5 ด้วยเหตุนี้ การไถ่ราชสมบัติของรัชกาลที่ 5 ในครั้งนี้จึงนับได้ว่าเป็นการเพิ่มอำนาจและบารมี

²⁵ เล่มเดียวกัน หน้า 28

²⁶ เล่มเดียวกัน หน้า 31

²⁷ เสกสรรค์วงษ์ เมื่อพระชนมายุ 15 พรรษา ตรงกับ พ.ศ. 2411

²⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 4) หน้า 18-24

²⁹ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5

ให้กับเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์มากขึ้นเป็นทวีคูณโดยแท้ รัชกาลที่ 5 จึงต้องทรงยินยอมประสาธน์
ประโยชน์กับขุนนางในตระกูลขุนนางโดยปราศจากข้อต่อรองใด ๆ ในเบื้องต้น และทรงค่อย ๆ
แสวงหาข้อต่อรองในภายหลังต่อมา ในเวลาเดียวกันอันตรัยจากการล่าอาณานิคมของอังกฤษ
และฝรั่งเศส ก็ปรากฏชัดและใกล้เข้ามาทุกทีทั้งในพม่า มลายู เขมร และญวน จะทำเป็น
วางเฉยอยู่ไม่ได้³⁰ การปรับตัวของรัฐจึงต้องเกิดขึ้นในช่วงนี้ และเป็นไปเพื่อรักษาสถานภาพ
ขององค์พระมหากษัตริย์ไปถวายในเวลาเดียวกัน

การที่รัชกาลที่ 5 ทรงริเริ่มตั้งกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์เมื่อ พ.ศ. 2413
โดยทรงคัดเลือกมาจากบรรดาชาวศุภและบุตรหลานขุนนางที่ได้ถวายตัวทั้งผู้ใหญ่และเด็กเป็น
จำนวนนับพันคน ต่อมาใน พ.ศ. 2423 ได้ทรงจัดตั้งกรมทหารหน้าโดยรับมรดกเลขเจ้า
สิ้นพระชนม์และนายตาย เขมราธิราชการ เป็น "ทหารสมัคร" เป็นจำนวนมาก³¹ จนกระทั่ง
นำไปสู่การสิ้นสุดระบบไพร่ในที่สุด เมื่อ พ.ศ. 2448³² หรือการที่ทรงตรา พ.ร.บ. การ
เลิกทาสซึ่งได้เริ่มวางแผนการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2417 นั้น นับได้ว่าเป็นการปลดปล่อยประชาชน
พลเมืองในพม่าจากพันธะและความกดขี่³³ ซึ่งมีมานานหลายร้อยปีไม่ได้ นอกจากที่พระองค์ทรง
ริเริ่มการปฏิรูปภาษีอากรด้วยการทรงตราพระราชบัญญัติสำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์เมื่อ พ.ศ. 2416
เพื่อกำหนดค่าธรรมเนียมสำหรับเจ้าพนักงานบัญชีกลาง เจ้าจำนวนและเจ้าภาษีอากรไทยปฏิบัติตาม³⁴

³⁰ การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี

หน้า 33

³¹ ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ หน้า 50

³² เล่มเดียวกัน หน้า 91

³³ เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองใน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 198 - 199

³⁴ สมสาท ขวนไชยสิทธิ การปฏิรูปภาษีอากรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 64 (อ้างอิง กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.

1/5 เรื่องการจัดราชการกระทรวงพระคลัง พระราชบัญญัติสำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์ (ราชกิจ
จานุเบกษา เล่ม 1 หน้า 67 - 71)

อันจะนำไปสู่การปฏิรูปการจักเก็บรายไก่อันเป็นผลประโยชน์ของชาติในที่สุด ซึ่งทำให้รัฐมีรายไก่อ
มากขึ้นเพื่อที่จะนำไปใช้สร้างสรรคความเจริญในด้านต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ส่วนทางด้านการศาล
ใน พ.ศ. 2417 รัชกาลที่ 5 ทรงพยายามปฏิรูประบบการศาลให้ดีขึ้น โดยจัดตั้งศาลพิเศษ
(Special Court) ซึ่งขึ้นตรงกับพระองค์เอง เพื่อพิจารณาคดีที่อยู่ในความรับผิดชอบของศาล
ในกรมพระนครบาล มหาไพบ และกรมท่า การปฏิรูปทำให้เกิดความกระทบกระเทือน
ถึงอำนาจทางศาลของเสนาบดีแต่ละกรม เพราะว่าในระบบการปกครองแบบจตุสดมภ์เสนาบดีต่าง ๆ
มีอำนาจในการปกครอง การเก็บภาษี การศาล ฯลฯ ในเขตพื้นที่รับผิดชอบอยู่ เมื่อรัชกาลที่ 5
ทรงรวมอำนาจทางศาลไปขึ้นส่วนกลาง ทำให้ข้าราชการและรายไก่อที่พวกขุนนางเคยได้
จากการศาลลดลง และไม่เปิดโอกาสให้ใช้อำนาจทางศาลในทางที่ผิดไก่อไปอีก³⁵ ส่วนทาง
ด้านการเมืองการปกครอง รัชกาลที่ 5 ทรงออกพระราชบัญญัติจัดตั้งสภาที่ปรึกษาการแผ่นดิน
(Council of State) และสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ (Privy Council) ขึ้นมาใน
พ.ศ. 2417 นับได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงลักษณะของการบริหารราชการแผ่นดินอย่างแท้จริง
ไม่มีผู้ทางจะลงไปถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่มีรัฐธรรมนูญเป็นหลักแต่ประการใด พิจารณาดู
ก็คล้าย ๆ กับพระองค์ทรงตั้งพวกขุนนางส่วนหนึ่งมาจากสมเด็จเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง
บุญนาค) การปรับตัวของรัฐในช่วงแรกนั้นจึงยังไม่ถึงขั้นสนองเจตนารมณ์ของประชาชนในแนวทาง
ที่จะให้มีส่วนปกครองตนเอง

ภายหลังจากที่คณะเจ้านายและข้าราชการ เสนอคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการบริหารราชการแผ่นดินใน พ.ศ. 2427 (ร.ศ. 103) รัชกาลที่ 5 คงต้อง
ทรงตระหนักว่า ความคิดทางการเมืองแบบสมัยใหม่ของบรรดาเจ้านายไก่อทั่วไปไกลแล้ว
และคงมีส่วนกระตุ้นให้พระองค์ทรงเร่งปรับปรุงการปกครองให้เร็วขึ้น การปรับตัวในช่วงที่สองที่
เริ่มขึ้นใน พ.ศ. 2330 เมื่อพระองค์ทรงส่งสมเด็จกรมพระยาเทววงศ์วโรปการไปดูงานการจัด

³⁵ เทวีก เต วายอติ "การปฏิรูปและวิฤตการวังหน้า" (เก็บความโดย
กาญจนิสมเกียรติกุล และ ยุกา ชุมจันทร์) จุฬสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
1 : (3) 2516 หน้า 19

"เสนาบดีสภา" ในอังกฤษ และหลังจากเตรียมการอยู่ชั่วระยะหนึ่งก็ทรงสถาปนา "เสนาบดีสภา" ขึ้นใน พ.ศ. 2435³⁶ โดยมีการประกาศจัดตั้งกระทรวงต่าง ๆ ตามแบบยุโรป 12 กระทรวง เพื่อทำหน้าที่บริหารราชการส่วนกลาง ในส่วนหัวเมืองก็ทรงปฏิรูปการปกครองแบบ "เทศาภิบาล" ขึ้นมา (ออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ใน พ.ศ. 2440) และยังทรงทดลองจัดการ "สุขาภิบาล" ในกรุงเทพฯ และมหาชัย จังหวัดสมุทรสาครอีกด้วย นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2435 นี้ รัชกาลที่ 5 ยังได้ทรงตั้งองคมนตรีสภา (Privy Council) คล้ายกับสภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ แต่เดิมอีกด้วย³⁷ ครั้นล่วงมาใน พ.ศ. 2437 ได้ทรงตั้งรัฐมนตรีสภา (Legislative Council) โดยมีจุดมุ่งหมายในการออกกฎหมายโดยเฉพาะ ประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นเสนาบดีหรือผู้แทนเสนาบดีและผู้ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งอีกจำนวนหนึ่ง³⁸ แต่แล้วในที่สุดรัชกาลที่ 5 ก็ทรงโปรดให้โอนงานตรากฎหมายไปขึ้นอยู่กับ "เสนาบดีสภา" เมื่อ พ.ศ. 2443 งานของรัฐมนตรีสภาก็เป็นอันหยุดชะงักลง

ถ้าสังเกตให้ดีจะเห็นว่า การปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับแนวความคิดในต่าง ๆ ของโลกตะวันตกในช่วงเวลาดังกล่าวข้างต้นของรัชกาลที่ 5 มิได้นำไปสู่การมีรัฐธรรมนูญ และรัฐสภาเป็นหลักในการปกครองประเทศแต่ประการใด แต่กลับเป็นการเสริมสร้างอำนาจให้แก่รัชกาลที่ 5 เป็นอย่างมากอย่างไม่เคยมีมาก่อน และอำนาจทางการเมืองการปกครองก็ตกอยู่ในกำมือของรัชกาลที่ 5 และพระราชวงศ์เป็นส่วนใหญ่ จนแทบจะกล่าวได้ว่าเป็นยุคที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีความสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่เคยมีมา จนหลัง พ.ศ. 2440 เป็นต้นมา ก็เริ่มปรากฏการวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับเรื่องนี้มากขึ้นในหน้าหนังสือพิมพ์รายวัน และเร่งเร้าให้เปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการปกครองมากขึ้น

ปัญหาคือว่า เพราะเหตุใดรัชกาลที่ 5 จึงยังไม่ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญและจัดตั้งรัฐสภาตามแบบตะวันตก ถ้าพิจารณาจากพระราชนิพนธ์เรื่อง "พระบรมราชาธิบายว่าด้วยควมสามัคคี"

³⁶ ชาดูชัย รัตนวิบูลย์ บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 64

³⁷ เล่มเดียวกัน หน้า 64

³⁸ เล่มเดียวกัน หน้า 69

และพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไข
การปกครองแผ่นดินก็จะพบว่า พระองค์ยังทรงเชื่อว่าการปกครองแบบราชาธิปไตยยังคง
เป็นระบบที่เหมาะสมที่สุด เพราะพระองค์เชื่อว่ากษัตริย์ทรงมีศักดิ์พระราชธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว
อยู่แล้ว พระองค์ยังไม่ทรงเห็นด้วยกับระบบรัฐสภา เพราะสมัยกับประชาชนยังไม่เข้าใจและไม่
ตื่นตัวในการคุ้มครองผลประโยชน์ของตนในรูปแบบรัฐสภาใด นอกจากนั้นก็ไม่ทรงเห็นด้วยกับการมี
ระบบพรรคการเมือง เพราะจะทำให้คนไทยแตกสามัคคีธรรม พระองค์ยังคงทรงเชื่อว่าคนกลุ่มน้อย
ซึ่งเป็นผู้นำของสังคมและมีความเห็นสอดคล้องกันทางการเมืองในรูปแบบสามัคคีธรรมโดยพร้อมกันเกิน
สายกลางและมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นหลัก จะปกครองประเทศให้เกิดผลดีกว่าที่อื่นในขณะนั้น³⁹
เมื่อการปฏิวัติของรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นไปในลักษณะเช่นนี้ ภายเมื่อ ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454)
ก็ของอุบัติขึ้น นับเป็นความพยายามที่จะใช้กำลังบีบบังคับให้รัฐบาลเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบ
พระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ แต่ความพยายามดังกล่าวกลับเหลว
ในที่สุด เพราะรัฐบาลทราบเบาะแสจึงกวาดล้างจับกุมคณะผู้ก่อการไว้ได้หมด

ความจริงแล้วในสมัยรัชกาลที่ 6 พระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวง
พิษณุโลกประชานาถได้ทรงกราบทูลให้รัชกาลที่ 6 ทรงนำเอา "รัฐธรรมนูญ" เมื่อครั้งสมัยรัชกาล
ที่ 5 มาใช้อีก เพราะทรงเห็นว่ารัชกาลที่ 6 ทรงถูกโจมตีในหนังสือพิมพ์บ่อยครั้ง แต่ทรงปฏิเสธ
เพราะทรงเชื่อว่าถึงอย่างไรก็ต้องถูกโจมตีว่าทรงแต่งตั้งพวกส่อพลอเข้าไปเป็นสมาชิกอีก
เมื่อไม่พร้อมจะมีรัฐสภาที่ประชาชนเลือกตั้งสมาชิกทุก ๆ คนโดยเสรีภาพ ก็ไม่ควรมีเสียเลย⁴⁰
แต่ถึงกระนั้นก็ตามรัชกาลที่ 6 ก็ทรงริเริ่มทดลองประชาธิปไตยด้วยการจัดตั้งมูลนิธิ เมืองประชา-
ธิปไตยขึ้นในบริเวณพระราชวังดุสิตเมื่อ พ.ศ. 2461 แต่การปฏิวัติก็กล่าวไม่มีผลต่อประเทศชาติ
ส่วนรวมแต่อย่างใด เพราะเป็นการฝึกหัดเรียนรู้ประชาธิปไตยอยู่ในหมู่ข้าราชการบริพารผู้ใกล้ชิดของ
พระองค์เท่านั้น บรรดาสื่อมวลชนเริ่มเคลื่อนไหววิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น รัชกาลที่ 6 ได้ทรงนำ
ประเทศไทยเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 1 ก่อให้เกิดผลดีต่อประเทศชาติเป็นอย่างยิ่ง สิ่งนี้ดูเหมือนว่า

39 เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นิออน สนิทวงศ์ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 204 - 205

40 ชาตชัย รัตนวิบูลย์ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 85

จะสามารถตกลงเสียงเรียกร้องรัฐธรรมนูญและรัฐสภาไปได้ แต่เหตุการณ์กลับหาเป็นเช่นนั้นไม่
ถึงนั้นการปรับตัวของรัฐในช่วงที่สามคือในสมัยรัชกาลที่ 6 จึงไม่มีผลแต่ประการใด จนแทบจะ
กล่าวได้ว่ารัฐไม่ได้นำพาต่อการปรับตัวหรือนำไปสู่ระบอบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้
รัฐธรรมนูญแต่อย่างใด

การปรับตัวของรัฐในช่วงที่สี่เริ่มต้นใน พ.ศ. 2468 ภายหลังเมื่อรัชกาลที่ 7
เสด็จขึ้นครองราชย์ได้ 2 วัน คือวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468⁴¹ การปรับตัวของรัฐ
ถึงกล่าวได้แก่การที่รัชกาลที่ 7 ได้ทรงแต่งตั้ง อภิรัฐมนตรีสภา⁴² ที่เรียกว่า "คณะรัฐมนตรี
ชั้นสูง" (Super Cabinet)⁴³ เพื่อเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในพระองค์ ทั้งนี้เพราะ
พระองค์ทรงเชื่อมั่นว่า การแก้ปัญหาของชาติบ้านเมืองในขณะนั้นจะทรงกระทำอยู่ตามลำพัง
พระองค์เดียวไม่ได้ จะต้องอาศัยความคิดหลาย ๆ ความคิดมาร่วมปรึกษาร่วมกัน ปรากฏว่า
อภิรัฐมนตรีสภาได้ให้คำปรึกษาแนะนำในเรื่องที่เกี่ยวกับราชการแผ่นดินหลายเรื่อง เป็นต้นว่า
เรื่องแรกทรงให้อภิรัฐมนตรีสภาร่างพระราชบัญญัติ "สภากรรมการองคมนตรี" ซึ่งมีลักษณะ
เป็นสภาที่ปรึกษา (Advisory Body) และมีหน้าที่จำกัดคือ "ประชุมปรึกษาราชการ
ซึ่งพระราชทานลงมาให้ปรึกษา และที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ปรึกษาแล้วนำคำปรึกษา
ขึ้นถวายบังคมทูล"⁴⁴ จึงคล้ายกับว่าอภิรัฐมนตรีสงวนอำนาจของตนเองเพื่อประโยชน์ส่วนตน
ไม่พยายามจะตอบสนองพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 7 ที่จะทรงพัฒนาขั้นตอนของการปกครอง

⁴¹ เล่มเดียวกัน หน้า 89

⁴² ครั้งแรกมีทั้งสิ้น 5 พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าภาณุรังษี-
สว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตร-
สุขุมพันธุ์ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระ-
นริศรานุวัดติวงศ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระเจ้าฟ้ายาเธอ
กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

⁴³ ชาญชัย รัตนวิบูลย์ เล่มที่อ้างแล้ว หน้า 116 อ้างถึง Great Britain

Foreign Archives, F 6256/183/40, 1 December 1925, Greg.to Chamberlain.

⁴⁴ เล่มเดียวกัน หน้า 250

ไปสู่ระบอบประชาธิปไตยเรื่องที่สอง พระองค์ทรงมอบหมายให้อภิรัฐมนตรีสภาวางรูปการปกครองท้องถิ่นในรูปเทศบาล โดยการแก้ไขปรับปรุงสภาภิบาลที่มีอยู่ให้เป็นเทศบาล เพราะถ้าหากว่ากิจการบริหารส่วนท้องถิ่นเจริญแล้ว ประชาชนรู้จักสิทธิและหน้าที่ของตนเอง ก็ย่อมจะพัฒนาไปสู่การเมืองในระบบรัฐสภาได้รวดเร็วขึ้น แต่การปรับปรุงเป็นไปอย่างล่าช้าไม่ทันกับประกาศใช้ เป็นพระราชบัญญัติ ก็เกิดการปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 เสียก่อน เรื่องสุดท้ายคือการพิจารณาเรื่องพระราชทานรัฐธรรมนูญ กล่าวคือ พระยาภิบาลยอนไทร (ดร.ฟรานซิส บี แชร) ได้กลับมาเยี่ยมเยียนประเทศไทย และไต่ถามเกล้าฯ ถวายรัฐธรรมนูญฉบับร่างให้รัชกาลที่ 7 ทรงทอดพระเนตรร่างรัฐธรรมนูญดังกล่าวมี 12 มาตรา เป็นระบบการมีนายกรัฐมนตรีรับผิดชอบในการบริหารราชการแผ่นดินโดยตรง แทนองค์พระมหากษัตริย์ โดยให้นายกรัฐมนตรีมีสิทธิเลือกกรรมการร่วมคณะรัฐบาลเอง พระมหากษัตริย์ยังคงไว้ซึ่งอำนาจนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ ตามแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อภิรัฐมนตรีถูกทอนอำนาจ ไม่มีอำนาจบริหารแต่อย่างใด มีหน้าที่เพียงถวายคำปรึกษาเท่านั้น อำนาจตรวจสอบฝ่ายบริหารมีไว้เพียงตั้งและถอดถอนเท่านั้น ไม่มีหน้าที่ถวายคำปรึกษาแต่งตั้งและถอดถอนข้าราชการ สมเด็จพระยาภิบาลยอนไทรทรงคัดค้านในเรื่องนี้ เพราะทรงเห็นว่าประเทศไทยยังขาดความพร้อม⁴⁵ รัฐธรรมนูญฉบับร่างดังกล่าวจึงยุติไป

ต่อมาพระยาศรีวิศาลวงศาและนายสตีเวนส์ ได้ทำบันทึกความเห็นขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ 7 กล่าวคือ ของนายสตีเวนส์เป็น "เค้าโครงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครอง" ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น "เค้าโครงการรัฐธรรมนูญ"⁴⁶ นั้นเอง บันทึกดังกล่าวลงวันที่ 8 มีนาคม 2472 อีก 2 ฉบับเป็นบันทึกความเห็นประกอบเกี่ยวกับเรื่อง "เค้าโครงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครอง" ของนายสตีเวนส์และพระยาศรีวิศาลวงศา ลงวันที่ 9 มีนาคม 2472 โดยที่บุคคลทั้งสองยังไม่เห็นด้วยกับการที่จะทรงให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญในขณะนั้น เพราะประชาชนยังไม่พร้อม และเทศบาลก็ยังมิได้มีการจัดตั้งขึ้น นอกจากนี้ในอภิรัฐมนตรีสภาโดยเฉพาอย่างยิ่งสมเด็จพระยาภิบาลยอนไทร และเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ก็ทรงคัดค้านไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองเช่นเดียวกัน

⁴⁵ เช่นเดียวกัน หน้า 268

⁴⁶ เช่นเดียวกัน หน้า 272

เพราะทรงอ้างว่ายังไม่ถึงเวลา⁴⁷ เมื่อการปรับตัวของรัฐในทางการเมืองต้องชะงักลงไปเช่นนี้ การปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 ก็ต้องเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เมื่อเราพิจารณาถึงลักษณะการปรับตัวของรัฐเพื่อตอบสนองต่อการเคลื่อนไหวทางการเมืองสมัยใหม่ในประเทศไทยจาก พ.ศ. 2398 - 2475 แล้วจะพบว่า การปรับตัวกับปฏิริยา⁴⁸ ที่เกิดขึ้นเพราะการปรับตัวเป็นเหตุผลต่อเนื่องกันประดุจลูกโซ่ เพราะการปรับตัวของรัฐอาจก่อให้เกิดปฏิริยาโต้ตอบได้จากการปรับตัวของรัฐไปกระทบผลประโยชน์ของกลุ่มผลประโยชน์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เขาก็จะเกิดปฏิริยาจากกลุ่มผลประโยชน์ "วังหน้า" ใน พ.ศ. 2417 จนเกิด "วิกฤติการณ์วังหน้า"⁴⁹ หรือการปรับตัวของรัฐในการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2435 เป็นต้นมา ก็ก่อให้เกิดปฏิริยาตามหัวเมืองขึ้นนอกตั้งเช่นปฏิริยาใน พ.ศ. 2445 (ร.ศ. 121) อันได้แก่ กบฏผีบุญ ร.ศ. 121 กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ร.ศ. 121 และกบฏแยกเจ็ดหัวเมือง ร.ศ. 121 ทั้งนี้เพราะการปรับตัวของรัฐในครั้งนั้นทำให้เจ้าเมืองต่าง ๆ ที่ปกครองเมืองในระบบเก่าต้องสูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ ปฏิริยาก็กล่าวว่ามีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบใหม่ แต่อย่างใด เพราะเป็นปฏิริยาที่ขัดขวางการเปลี่ยนแปลงในทางก้าวหน้า จึงถือว่าเป็นปฏิริยาที่มีผลลบ แต่ในทางกลับกันเมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงปรับประเทศไม่ถึงจุดที่จะสนองความต้องการของกลุ่มก้าวหน้าได้ กลุ่มก้าวหน้าใน พ.ศ. 2454 (ร.ศ. 130) คือกบฏ ร.ศ. 130 ก็ต้องเกิดขึ้น แรกถูกปราบได้ในที่สุดเรื่องจึงสงบลงได้ ความจริงแล้วภายหลังกบฏ ร.ศ. 130 รัชกาลที่ 6 ทรงดำเนินนโยบายก้าวหน้าต่อไปจนถึงขั้นพระราชทานรัฐธรรมนูญ การปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 ซึ่งมีลักษณะการนำก็อาจไม่เกิดขึ้น แต่ปฏิริยาที่เป็นผลลบอาจเกิดขึ้นได้เช่นเดียวกัน ทั้งนี้เมื่อรัชกาลที่ 6 ไม่ทรงปรับตัวเพื่อสนองตอบต่อความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2454 อย่างจริงจัง เมื่อชนสมัยรัชกาลที่ 7 จึงต้องเร่งปรับประเทศทางการเมืองเป็นการสำคัญ

47 เช่นเดียวกัน หน้า 274 - 275

48 หมายถึงผู้ต้องการเห็นวาระระบบสังคมเก่าให้คงอยู่กับที่หรือให้ถอยหลังยิ่งขึ้นไปอีก

49 ขาววิทย์ เกษกรศิริ "วังหน้า คำแห่งผู้สืบราชสมบัติ" รักเมืองไทย

(สมบัติ จันทรวงศ์ และรังสรรค์ ทัศนะพันธ์ บรรณาธิการ) หน้า 10

แต่ก็ถูกชักขวางจากอภิรัฐมนตรีสภา ทำให้การปรับตัวของรัฐไปไม่ถึงสิ่งที่ประชาชนต้องการ นั่นคือรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครองประเทศ พฤติการณ์เช่นเดียวกับ ร.ศ. 130 จึงเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งและประสบผลสำเร็จ นั่นคือการปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 ทั้งกฎ ร.ศ. 130 และการปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นผลกระทบอันเกิดจากการปรับตัวของรัฐ และเป็นตัวเร่งให้มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางก้าวหน้า จึงถือว่ามีส่วนในทางบวก

ถ้าพิจารณาให้ลึกซึ้งลงไปแล้วจะเห็นว่า การปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่จะทำให้เกิดการปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 อย่างแน่นอน ถ้าหากการปฏิรูปของพระองค์ไม่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านสนองเจตนารมณ์ทางการเมืองของประชาชนได้ถึงที่สุดก็เพราะการปฏิรูปสังคายนาของพระองค์ด้วยการยกเลิกพระมนเฑียรธรรมไปสู่การจกตั้งกองทัพบกประจำการติดอาวุธสมัยใหม่ก็ หรือการปฏิรูปการศึกษาเพื่อเปลี่ยนแปลงประเทศตามแบบตะวันตกก็ จนกลายเป็นก่อให้เกิดกลุ่มผู้นำที่ไปรับแนวคิดการเมืองการปกครองตามแบบตะวันตกกลับมา ในระยะหลังนั้น จะเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลสูงต่อการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475

โดยหลักธรรมชาติของมนุษย์ ทุกคนย่อมต้องการความเจริญก้าวหน้าของตนต่างคนต่างมีความรักในหมู่พวกของตน สถาบันทหาร เป็นสถาบันหนึ่งที่ได้รับการผูกพันเป็นอย่างยิ่งมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ใ้รับการอุปถัมภ์และครอบงำรวมทั้งวิถีชีวิตต่าง ๆ มาตั้งแต่เริ่มต้น พระราชโอรสของพระองค์เป็นส่วนใหญ่ถูกส่งไปศึกษาวิชาการทหารในประเทศยุโรปตะวันตก และกลับมาปรับปรุงกองทัพในระยะแรก ๆ แต่ในระยะหลัง ๆ จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 7 คนสามัญชนก็เริ่มมีโอกาสได้รับทุนไปศึกษาต่อวิชาการทหารในต่างประเทศ เช่น พระยาพหลพลพยุหเสนา หลวงพิบูลสงคราม เป็นต้น นายทหารที่ไม่ใช่เจ้านาย เริ่มมองเห็นปัญหาของชาตินิยมเมืองที่อยู่ภายใต้ความรังเกียจของพระราชมารดาเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่สามัญชนที่ไม่ใช่เจ้านาย แต่ได้ไปศึกษาต่อยังต่างประเทศเมื่อกลับมาแล้วยังบ้านเกิดเมืองนอนของตนก็เริ่มมองเห็นปัญหาของชาตินิยมเมือง เช่นเดียวกับบุคคลในกองทัพส่วนหนึ่งเหมือนกัน บุคคลเหล่านี้ส่วนหนึ่งก็วางแผนคิดการก็มาตั้งแต่อยู่ในต่างประเทศแล้ว แต่การปฏิวัติอาจไม่เกิดขึ้นได้ถ้าหากผลของการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 จะไม่ออกมาในทางเป็นตัวเร่งให้บุคคลเหล่านี้ลงมือปฏิบัติงานเร็วขึ้น กล่าวคือการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นส่วนหัวเดียวหัวคอตที่สำคัญของบ้านเมือง พระองค์จึงทรงจำเป็นต้องใช้พระญาติพระวงศ์ที่มีความเห็นสอดคล้องกันช่วยกันคิดกันทำงาน พระราชโอรสของพระองค์จำนวนมากได้กลายมาเป็นผู้นำเริ่ม

กิจการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยหลายประการ แต่เนื่องด้วยราชวงศ์จักรี เป็นพระราชวงศ์ใหญ่ มีลักษณะเป็นครอบครัวแบบขยาย (extensive family) กว่าจะถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ในเวทีราชการก็เต็มไปด้วยพระราชวงศ์ทั้งหลายมากมาย เมื่อบ้านเมืองต้องประสบกับความยากลำบาก ในสมัยรัชกาลที่ 7 ความรับผิดชอบทั้งหลายจึงต้องตกอยู่กับสถาบันกษัตริย์ในขณะนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะสถาบันกษัตริย์ในขณะนั้นคือรัฐบาลโดยตรงนั่นเอง

ถ้าหันกลับไปพิจารณาการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 ที่ผ่านมาก็จะพบว่า พระองค์ทรงริเริ่มงานด้านต่าง ๆ ไว้มากมาย เช่น การปฏิรูปการปกครอง การปรับปรุงการคมนาคม การปฏิรูปกิจการทหาร การปฏิรูปการศึกษา การปฏิรูปภาษีอากร การปฏิรูปการศาล ฯลฯ ล้วนแล้วแต่เป็นการเริ่มต้นงานที่จะต้องขยายตัวออกไปมากขึ้นตามลำดับ สิ่งที่จะต้องพัฒนาไปกว่าเดิม ประชาชนพลเมืองจะเพิ่มมากขึ้นปัญหาต่าง ๆ ก็จะตามมาเป็นทับทวีคูณ เช่น ปัญหาทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ปัญหาของชาตินบ้านเมืองที่ตามมาภายหลังการปฏิรูปจะขยายตัวมากขึ้นตามหลักของเหตุผล และระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จะก่อให้เกิดความไม่คล่องตัวในการบริหารราชการ เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชาติซึ่งมีเพิ่มมากขึ้นทุกที ความไม่สอดคล้องกันระหว่างระบบการปกครอง และงานของชาติที่ขยายตัวออกไป จะทำให้กลายเป็นตัวเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองเสียใหม่ เพราะปัญหาของชาติที่กำลังเผชิญหน้าอยู่ในขณะนั้นจำเป็นต้องอาศัยความคิดของคนหลายฝ่าย รวมทั้งจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นหลัก การแก้ปัญหาจึงจะบรรลุผลสำเร็จ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ จึงเป็นทางออกที่เหมาะสมที่สุด ในขณะนั้นและวิธีการ เช่นนี้ย่อมจะมีผลต่อการแก้ปัญหาของชาติ ยิ่งกว่าการให้พระมหากษัตริย์ทรงรับผิดชอบต่อการบริหารประเทศแต่เพียงพระองค์เดียว

ตัวเร่งสำคัญที่ก่อให้เกิดปฏิกริยาใน พ.ศ. 2475 อีกประการหนึ่งก็คือ ปัญหาเศรษฐกิจ ซึ่งกำลังทำลายความสามารถของรัฐบาลในขณะนั้น ถ้าจะพิจารณาย้อนกลับไปถึงการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว ก็จะเป็นงานแผ่นดินที่ต้องอาศัยเงินทุนทั้งสิ้น ทั้งนั้นการดำเนินงานโดยทางเศรษฐกิจจึงต้องได้รับการเปลี่ยนแปลงควย หรือเป็นรากฐานรองรับการขยายตัวในกิจการต่าง ๆ ของประเทศที่ต้องอาศัยเงินทุนเป็นจำนวนมากทั้งสิ้น เมื่อประเทศไทยถูกบังคับให้จำต้องทำสนธิสัญญากับประเทศทุนนิยมต่าง ๆ ในยุโรปนับตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา

ทำให้ประเทศไทยจำต้องรับเอาระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้ามาคู่เคียงกับระบบเศรษฐกิจศักดินาสมัยเก่า⁵⁰ การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจดังกล่าวจึงไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในขณะนั้น และจะมีผลทำให้รายได้ของประเทศไม่พอกับรายจ่าย ในระยะหลังต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ประกอบกับในตอนปลายรัชกาลที่ 6 การใช้รายในราชสำนักออกจะเพิ่มเฟื้อย จนกระทั่งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติต้องควายเงินเพิ่มขึ้นมากในพระคลังข้างที่ ทั้งนี้เพราะเหตุที่รัชกาลที่ 6 ทรงสนพระทัยในศิลปวิทยาการเป็นพิเศษจนทำให้รัชสมัยของพระองค์มีลักษณะแห่งความอ่อนแอในการบริหารประเทศ⁵¹ เมื่อต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 7 เศรษฐกิจของชาติก็อยู่ในสภาพทรุดหนัก นอกจากนั้นสภาพเศรษฐกิจของโลกซึ่งเริ่มตกต่ำมาเป็นลำดับตั้งแต่ พ.ศ. 2472 และทรุดหนักลงไปอีกใน พ.ศ. 2474 มีผลทำให้สภาพการณ์ทางเศรษฐกิจของชาติภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขณะนั้นตกต่ำลงจนถึงที่สุด จนกลายเป็นเงื่อนไขสำหรับใช้เป็นตัวอ้างในการปฏิวัติ เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎรจนเป็นผลสำเร็จ ถึงแม้ว่ารัชกาลที่ 7 จะทรงมีนโยบายต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของชาติอย่างเต็มพระสติกำลังก็ตามที แต่การแก้ไขดังกล่าวก็ช่วยทำให้เงื่อนไขที่มีอยู่แล้วเด่นชัดขึ้นเท่านั้นเอง โดยธรรมชาติของระบบที่เป็นอยู่ในขณะนั้นการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 จะต้องเกิดขึ้นแน่นอน ถ้าไม่เกิด พ.ศ. 2475 ก็ต้องเกิดก่อนหน้านั้นหรืออาจจะหลังไปจากนั้นบ้างเล็กน้อยเท่านั้น

ในคำนำผลสะท้อนอันเกิดจากการปรับตัวของรัฐและการตอบโต้ที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ถ้าจะมองในลักษณะส่วนรวมอย่างกว้าง ๆ แล้วจะเห็นได้ว่า ประการแรก การปฏิรูปการปกครองในรัชกาลที่ 5 เป็นการสร้างรัฐประชาชาติ (national state) ขึ้นให้ประเทศไทยกลายเป็นรัฐเดี่ยว ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการปกครองส่วนภูมิภาคในรูปแบบเทศาภิบาล ผลสำคัญของการก่อตั้งรัฐประชาชาติ ก็คือ การรวมอำนาจการปกครองมาไว้ที่ส่วนกลาง

⁵⁰ ปรีดี พนมยงค์ บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบอบประชาธิปไตย
หน้า 9

⁵¹ เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์ ปฏิวัติ 2475 หน้า 58 (อ้างถึง Wendell Blanchard, Thailand Its Society Its Culture Country Survey Series. New Haven, Hraf Press, 1957. p. 153.

ซึ่งในยุคหลังการปฏิรูปขยายหมายถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ดังกล่าวแล้ว⁵² ประการที่สอง
สังคมไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงค่านิยมเป็น "ยุคของฝรั่ง" ความคิดและขนบธรรมเนียมประเพณีแบบ
ตะวันตกเริ่มแพร่ขยายอิทธิพลเข้าสู่สังคมไทย คนไทยเริ่ม "สาธิต" ความคิดแบบตะวันตก
ทั้งนี้เพราะเรายอมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเพื่อความอยู่รอดของบ้านเมือง จนถึงการ
เลือกสรรในสิ่งที่เหมาะสมกับสภาพของสังคมและวัฒนธรรมไทย ประการที่สาม เกิดกลุ่มอุกฉัตร
ทางการเมืองกลุ่มใหม่ คือข้าราชการประจำเริ่มเข้าไปมีอิทธิพลทางการเมืองแทนพวกเจ้านายใน
ราชวงศ์และขุนนางในระบอบเก่า และหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ไปไม่นาน
นักกลุ่มอำนาจทางการเมืองย้ายศูนย์กลางอยู่ที่สถาบันทหาร จึงทำให้ข้าราชการทหารประจำการมี
บทบาททางการเมืองควบคู่ไปกับพลเรือนถึงปัจจุบัน โดยมีข้าราชการประจำฝ่ายพลเรือนเป็นผู้เข้า
ร่วมในบทบาทนั้นด้วย ประการที่สี่ การเปลี่ยนแปลงใน พ.ศ. 2475 ทำให้เกิดการขาดดุลอำนาจ
ทางการเมืองในระยะหลังต่อมา เพราะแต่เดิมอำนาจตกอยู่กับสถาบันกษัตริย์กับพวกขุนนางเป็นกลุ่ม
ถ่วงดุลย์ เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงปฏิรูปแผ่นดิน กุลย์อำนาจก็เปลี่ยนไปอยู่กับสถาบันกษัตริย์ โดยหลัก
ธรรมชาติแล้ว ธรรมชาติจะต้องดำรงอยู่ในสภาวะที่สมดุลย์ของสภาวะแวดล้อมทั้งมวล เมื่อดุลย์
อำนาจทางการเมืองเปลี่ยนไปอยู่ที่สถาบันกษัตริย์มากเกินไปเช่นนี้ การสร้างความสมดุลย์ก็เกิดขึ้น
กบฏ ร.ศ. 130 ก็คือ การปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ก็คือ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อสร้างความ
สมดุลย์ แต่เมื่อรัชกาลที่ 7 ทรงขัดแย้งกับคณะราษฎรจนถึงกับทรงสละราชสมบัติ และรัชกาลที่ 8
จึงต้องเสด็จขึ้นเสวยราชย์ขณะที่ทรงพระเยาว์ในฐานะพระมหากษัตริย์ที่อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ โดยมีผู้
สำเร็จราชการแทนพระองค์จนกว่าจะทรงบรรลุนิติภาวะ และดุลย์อำนาจทางสถาบันกษัตริย์ซึ่งเป็น
ตัวถ่วงกับคณะราษฎรก็เสียไปอีก การสร้างความสมดุลย์แห่งอำนาจในคณะผู้ก่อการ 2475 จึงต้อง
อุทิศตนมาเพื่อทดแทน และนำไปสู่การช่วงชิงอำนาจทางการเมืองกันที่สุดในที่สุด ประการที่ห้า
★ การปรับตัวทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 มิได้ขยายลงไปถึงระดับพื้นฐานของสังคม
คือประชาชนธรรมดาทั่วไปที่อยู่ในชนบท การเตรียมประชาชนเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลง.

ทางการ เมืองการปกครองสมัยใหม่ จึงไม่สู้จะเป็นที่แน่นอนเท่ามากนัก⁵³ หรืออาจจะกล่าว
ได้ว่าแทบไม่มีเลย เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ความระส่ำระสายทาง
การเมืองในระบบรัฐสภาจึงเกิดขึ้น เพราะประชาชนขาดการพัฒนาทางการเมืองมาก่อน จึงไม่
พร้อมที่จะรวมตัวเพื่อการจัดตั้งสำหรับการต่อสู้เพื่อปกป้องสิทธิของตนตามกฎหมายรัฐธรรมนูญในรูป
แบบของรัฐสภาได้ จึงทำให้การเมืองตกอยู่ในกำมือของข้าราชการประจำตลอดมา ประการสุดท้าย
การเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 มีผลทำให้สถาบันกษัตริย์ตกต่ำลงทุกขณะ
นับตั้งแต่รัชกาลที่ 7 ทรงทรงพระการสละราชสมบัติเมื่อวันที่ 2 มีนาคม 2477 จนกระทั่งมาถึง
กรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน 2489 สถาบันกษัตริย์ได้รับการฟื้นฟูอย่างจริงจัง
อีกครั้งหนึ่งภายหลังการรัฐประหารใน พ.ศ. 2500 ภายใต้การนำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์⁵⁴
กล่าวโดยสรุป *ภายหลังการเปิดประเทศในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2398 ประเทศไทย
ก็เริ่มติดต่อกับสัมพันธ์กับนานาประเทศในซีกโลกตะวันตกอย่างกว้างขวางและแพร่หลายยิ่งขึ้น
การติดต่อกับต่างประเทศเช่นนี้ ทำให้แนวความคิดทางการเมืองสมัยใหม่เริ่มเข้ามามีอิทธิพลในสังคม
ไทยเพิ่มมากขึ้นทีละน้อยๆ เริ่มต้นด้วยการปรับตัวทางวัฒนธรรมบางอย่างในสมัยรัชกาลที่ 4
เพื่อให้สอดคล้องกับอารยธรรมตะวันตก ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 อันตรายจากลัทธิอาณานิคมของ
มหาอำนาจตะวันตกอันได้แก่อังกฤษและฝรั่งเศสเริ่มมีมากขึ้น รัชกาลที่ 5 จึงต้องทรงปรับปรุง
ประเทศเป็นการใหญ่เพื่อเตรียมตัวรับสถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศ แต่การปรับตัวของรัฐ
ในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนหนึ่งก็เป็นไปเพื่อรักษาสถานภาพของสถาบันกษัตริย์ ที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของ
ขุนนางผู้ใหญ่ที่มีอำนาจมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ด้วย ดังนั้นการปฏิรูปแผ่นดินของรัชกาลที่ 5 จึงส่งผล
ให้อำนาจทางการเมืองทั้งหมดตกอยู่กับสถาบันกษัตริย์ ความเคลื่อนไหวเพื่อที่จะวิเคราห์อำนาจของ

⁵³ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงริเริ่มกิจการสุขาภิบาลไว้บ้างแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 7
เตรียมการจะปรับปรุงให้เป็นเทศบาลแต่ล่าช้าเกินไปเพราะเกิดการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 เสียก่อน

⁵⁴ ในคำแถลงการณ์ของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อคราวกระทำรัฐประหารยึดอำนาจ
จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ประกาศว่าคุ้มครองราชบัลลังก์อย่างเต็มที่ และได้กระทำการส่งเสริม
เสริมสถาบันกษัตริย์อย่างจริงจัง จนเป็นที่ประจักษ์แก่สาธารณชนไทยทั่วไป

กษัตริย์จึงเริ่มเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และมารุนแรงถึงขั้นจะใช้กำลังอาวุธเข้ากระทำการใน พ.ศ. 2454 (ร.ศ. 130) แต่ไม่สำเร็จ มาสำเร็จได้เมื่อคณะราษฎรกระทำการปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 7 การปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์ เป็นประมุขอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญจึงได้รับการวางรากฐานลงในราชอาณาจักรไทยนับตั้งแต่นั้น เป็นต้นมา

บรรณานุกรม

- การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า หนังสือทางพระราชไมตรี ห้างหุ้นส่วนจำกัด
พิภพการพิมพ์ 2512
- เกียรติชัย พงษ์พานิชย์ ปฏิวัติ 2475 แพร่พิทยา 2514
- ชจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร 2519
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. สถาบันกษัตริย์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
2516
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช ความคิดทางการเมืองการปกครองไทยโบราณ คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520
- _____ แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ 2513
- ชาญชัย วัฒนวิบูลย์ บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มศว.ประสานมิตร 2519
- คำวรางษานุภาพ, สมเด็จพระมหา พระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 2504
- ทิพาภวรงค์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 กลังวิทยา
2506
- ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย ประวัติศาสตร์และการเมือง โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2516
- ประยูร ภมรมนตรี, พลโท "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475" เบื้องแรกประชาธิปไตย

ปรีดี พนมยงค์ บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย โรงพิมพ์

นิติเวช 2515

พรหมณ์ เขื่อนขรรค์ บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย (2475 - 2488)

ไทยวัฒนาพานิช 2520

สิทธิ ชีวเวทิน (บรรณาธิการ) การพัฒนาการเมืองไทย แพรวพิตยา 2519

สมบัติ จันทรวงศ์ และรังสรรค์ ชนะพรพันธุ์ รักเมืองไทย โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช

2519

สมสาท ชานไชยสิทธิ์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ปริญญาโท การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2518

สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, สมาคม จุดสารโครงการทำราชสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

1 : (3) โรงพิมพ์พิมพ์เนศ 2516

เหรียญรางวัล (ที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงศพ ร.ถ.เหรียญ ศรีจันทร์ ๗ เมรุวัด

มกุฏกษัตริยาราม วันเสาร์ที่ 6 พฤศจิกายน 2514) โรงพิมพ์อักษรไทย 2514

แอมบ็อก โลว์ มอฟแทท แผ่นหินพระจอมเกล้า พ.อ.นิจ ทองโสภิต แปล โรงพิมพ์

สังคมศาสตร์ แห่งประเทศไทย 2520

ความเคลื่อนไหวทางการเมืองของชนจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

สืบเนื่องมาจาก ดร. ชุนยักเซิน ได้เป็นผู้นำในการปฏิบัติเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองของจีนจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยแบบสาธารณรัฐ ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. 2437 เป็นต้นมา ทำให้คนจีนโพ้นทะเลเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อสนับสนุนการปฏิวัติของจีนอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในประเทศไทยได้มีการจัดตั้งสาขาของสมาคม ลุง เหมิง หุย¹ (Tung Meng Hui) ที่มีชื่อว่า "จุ๋หวู่"² (Chung hua) ขึ้นในปี พ.ศ. 2450 มีจุดมุ่งหมายเพื่อปลุกฝังความรู้สึกทางค่านิยมและหลักไทรราชย์³ ของ ดร. ชุนยักเซินในหมู่คนจีนในประเทศไทย รวมทั้งแสวงหา

¹ บางแห่งเรียก ลุง เหมิง หุย ในที่นี้จะเรียกตามภาษาจีนกลางซึ่งออกเสียงว่า ลุง เหมิง หุย สมาคมลุง เหมิง หุย นี้ ดร. ชุนยักเซิน ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2448 เพื่อรวบรวมสมาชิกที่ให้การสนับสนุนการปฏิวัติในจีนเข้าด้วยกัน

² George William Skinner, Chinese Society in Thailand. หน้า 157

³ นาย ค. บุญเทียน ได้อธิบายความหมายของหลักไทรราชย์หรือลัทธิชาตินิยมจุ๋หวู่ไว้ในหนังสือลัทธิไทรราชย์ ระหว่างหน้า 182-187 (ฉบับพิมพ์ที่บริษัทอักษรโสภณ พ.ศ. 2495) พอสรุปความได้ว่า ลัทธิไทรราชย์ หรือ ชาตินิยมจุ๋หวู่ ประกอบด้วยหลักใหญ่ 3 ประการ คือ

- (1) มีเจ๊กจุ๋หวู่ หมายถึงลัทธิชาตินิยมหรือความสำนึกในชาติลัทธิของตนเอง
- (2) มีกวนจุ๋หวู่ หมายถึงลัทธิอำนาจประชาชนซึ่งประกอบด้วย
 - (ก) อำนาจในการคัดเลือกผู้บริหารประเทศ
 - (ข) อำนาจในการถอนผู้บริหารประเทศออกจากราชการ
 - (ค) อำนาจในการออกกฎหมาย
 - (ง) อำนาจในการแก้ไขกฎหมาย
- (3) มีเม้งจุ๋หวู่ หมายถึงลัทธิประชาธิปไตยของพลเมือง ประกอบด้วย
 - (ก) การแบ่งอำนาจในการปกครองที่มิให้ตกแก่เพียงคนเดียว
 - (ข) การแสวงหาทุนทรัพย์ในการประกอบอาชีพ คือการสนับสนุนการลงทุน

ความช่วยเหลือทางการเงินให้กับการปฏิบัติงานของ ดร.ซุนยัตเซ็น ในประเทศจีนอีกด้วย⁴

การที่สหประชาชาตินิยมในหมู่คนจีนในประเทศไทยได้มีความสำคัญขึ้นมาเช่นนี้ เป็นผลทำให้คนจีนผูกพันกับบ้านเกิดของตัวเอง คือประเทศจีนอย่างแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ได้มีการจัดตั้งหนังสือพิมพ์จีน โรงเรียนจีน และมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเมืองในดินแดนไทยมากขึ้น⁵ หัวหน้ากลุ่มชาวจีนในประเทศไทยที่สนับสนุนการปฏิวัติจีนของ ดร.ซุนยัตเซ็น คือ นายเซียะ โฟ เจ็ง⁶

(Hsiao Fo-ch'eng)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ปรากฏว่ามีการจัดตั้งสาขาของพรรคก๊กมินตั๋ง⁷ ขึ้นอย่างลับ ๆ ขึ้นอีก จากการสืบสวนของเจ้าหน้าที่ตำรวจได้ความแน่ชัดว่า สโมสรร "กง หั้ว ฉ่าย กวน"⁸ คือสาขาใหญ่ของพรรคก๊กมินตั๋งในประเทศไทย⁸ สโมสรร "กง หั้ว ฉ่าย กวน" มีสำนักงานใหญ่อยู่ที่ถนนสีพระยา อำเภอยางรัก พระนคร ชาวจีนได้ใช้สโมสรรแห่งนี้เป็นสำนักงานลับของพวกก๊กมินตั๋ง และเคยใช้เป็นเวทีประชุมเกี่ยวกับการยุบเลิกค่าของชาวต่างประเทศ และประณามยุยงส่งเสริมพวกจีนให้เกลียดชังชาวญี่ปุ่นอีกด้วย สโมสรร "กง หั้ว ฉ่าย กวน" นี้มีสาขาคำเนินการทั้งที่อยู่ในจังหวัดพระนครและต่างจังหวัด รวม 38 แห่งด้วยกัน

⁴ George William Skinner, เล่มที่อ้างแล้ว. หน้า 157

⁵ ที่เดียวกัน

⁶ นายเซียะ โฟ เจ็ง (Hsiao Fo-ch' eng) มีชื่อเรียกในภาษาไทยว่า เซียว ฉากู เส็ง ใช้นามสกุลว่า "สืบจูเวียง" ตั้งแกสมัยรัชกาลที่ 6 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 พรรคก๊กมินตั๋งได้แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง "สภานายกแผนกคนจีนโพ้นทะเล" ที่กว้างขวาง เมื่อปี พ.ศ. 2469

⁷ บางแห่งเรียกก๊กมินตั๋ง แก่ภาษาจีนกลางออกเสียงเป็น กว๋มินตั๋ง พรรคก๊กมินตั๋งนี้แปลว่าพรรคประชาชน วิวัฒนาการมาจากสมาคม ลู เหมิง หุ่ย เป็นการรวบรวมพรรคการเมืองต่าง ๆ อีกหลายพรรคเข้าด้วยกัน

⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 หน้า 133 หมายเลข 21/133 หนังสือรายงานราชการของกระทรวงมหาดไทย ที่ 147/3600 ลงวันที่ 22 มิถุนายน 2472

สโมสรเหล่านี้มีพฤติกรรมไปในทางส่งเสริมและเผยแพร่ลัทธิไทรราชวธุรของ คอ.ซุนยัตเซ็น ซึ่งไม่เป็นที่ยอมรับของรัฐบาลไทย เพราะอาจจะเป็นเหตุให้บุคคลบางกลุ่มเกิดความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงประเพณีการปกครองของไทยก่อนถึงเวลาอันสมควรได้⁹ จึงได้ถูกจับกุมเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2472

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าทางฝ่ายเจ้าหน้าที่ตำรวจจะไต่สวนสืบสวนเพื่อหาทางปราบปรามการดำเนินงานเผยแพร่ลัทธิไทรราชวธุรของพวกจีนอยู่อย่างกตัญญู ก็ยังปรากฏว่าได้มีการโฆษณาชวนเชื่อลัทธิไทรราชวธุรซึ่งออกมาในรูปแบบต่าง ๆ อยู่เสมอ และไถ่รวบคนเข้าเข้าไปในโรงเรียนจีนอีกด้วย การโฆษณาชวนเชื่อลัทธิไทรราชวธุรนี้มีมาในรูปของการประชุมลับบรรดาสมาชิก¹¹ ของพวกก๊กมินตั๋งแล้วปลุกปั่นเรื่องชาตินิยมตามหลักไทรราชวธุรของ คอ.ซุนยัตเซ็นในหมู่นักศึกษาด้วยกัน¹² บางครั้งก็มีมาในรูปของสิ่งตีพิมพ์ต่าง ๆ เช่น หนังสือและสิ่งพิมพ์จากประเทศจีน หรือไปปลิวโฆษณาซึ่งคนจีนผลิตขึ้นเองในประเทศไทย¹³ เป็นคน ซึ่งเอกสารและสิ่งพิมพ์เหล่านี้ได้แพร่หลายอยู่ในหมู่นักจีนและรวบเข้าไปในโรงเรียนจีนอีกด้วย

นอกจากจะมีการเคลื่อนไหวของพวกก๊กมินตั๋งแล้ว พฤติกรรมของจีนยังยิ่งก่อกวนขึ้นด้วยในสมัยนี้ การเคลื่อนไหวของจีนยังอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีอยู่ 2 คณะด้วยกัน คือ

⁹ เอกสารเดียวกัน หนังสือพิมพ์เคลินิวส์ ฉบับประจำวันพฤหัสบดีที่ 6 มิถุนายน 2472

¹⁰ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 255 หมายเลข 4/255 รายงานคณะกรรมการพิจารณาเรื่องการป้องกันลัทธิคอมมิวนิสต์และการประกาศขบวนการอย่างอันเป็นภัย

¹¹ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 133 หมายเลข 21/133 หนังสือรายงานราชการของกระทรวงมหาดไทย ที่ 147/3600 ลงวันที่ 22 มิถุนายน 2472

¹² กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 255 หมายเลข 6/255 หนังสือรายงานราชการของกระทรวงมหาดไทย ฉบับที่ 471/11291 ลงวันที่ 25 ธันวาคม 2473

¹³ แผนกเก็บ กองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เอกสารหมายเลข 50 ประเภทโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2472 หนังสือรายงานราชการของกรมการมณฑลอยุธยา ที่ 103/847 ลงวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2472

คณะแรกได้แก่ อึ้งย้งคณะ "กง ฮั เกย เจา จ้อ ป้อ ฉี่" ¹⁴ อึ้งย้งคณะนี้มีนายทำจีนชาเป็นหัวหน้า โดยแบ่งอยู่ในรูปของสมาคมหนึ่งซึ่งใช้ห้องอ่านหนังสือสำหรับประชาชนเป็นสำนักงานมีชื่อว่า "กง ฮั เกย เจา จ้อ ป้อ ฉี่" แปลเป็นไทยว่า ห้องสมุดเปลี่ยนแปลงประเทศจีน มีนายทำจีนชาเป็นนายก เป็นสมาคมที่รวบรวมอึ้งย้งต่าง ๆ ให้มารวมเข้าด้วยกัน มีสมาชิกประมาณ 100 คนเศษ นอกจากนี้นายทำจีนชายังเป็นเจ้าของหนังสือพิมพ์ "เคียวเซ็ง" ซึ่งพิมพ์จำหน่ายในกรุงเทพฯ ใกล้องค์ความเป็นเชิงยุยงให้พวกจีนในประเทศไทยมีความโกรธแค้นชาวอังกฤษและญี่ปุ่น นอกจากนี้ยังรับจ้างพิมพ์หนังสือ สมุด เอกสาร ซึ่งแนะนำวิธีการของคอมมิวนิสต์อีกด้วย ¹⁵

อึ้งย้งคณะที่สองได้แก่อึ้งย้งคณะ "ซิมซุน" ¹⁶ อึ้งย้งคณะนี้มีนายเมี่ยงหย่นกับนายจ๊กซึ้งเป็นจีนและเป็นหัวหน้า มีที่ทำการอยู่ที่บ้านของนายจ๊ก ซึ่งตั้งอยู่ในท้องที่อำเภอสุวรรณภูมิ ตำบลกรอกหม้อ ถนนบำรุงเมือง พระนคร ทำการชักชวนพวกคนจีนให้เกลียดชังคนไทย และรวมกำลังกันเพื่อทำการเป็นปฏิปักษ์ต่อประเทศไทย ถึงขั้นใช้กำลังล้มล้างประเทศไทย ผู้ที่เป็นสมาชิกอึ้งย้งคณะนี้ต้องเสียค่าบำรุงคณะเป็นรายเดือน ๆ ละ 3 บาททุกเดือนไป

พฤติการณ์ของอึ้งย้งทั้ง 2 คณะนั้นนับว่าเป็นพหุชาตินิยมที่รุนแรงมากกว่าพฤติการณ์ของพวกสาขาของสมาคมกวมินตั๋งที่ไ่กล่าวมาแล้วในตอนต้นเป็นอย่างมาก ถึงขั้นที่อาจจะก่อให้เกิดความวุ่นวายขึ้นภายในประเทศได้

ความเคลื่อนไหวในเรื่องชาตินิยมของคนจีนในประเทศไทยนี้เอง ใ้แนวโน้มไปสู่การบดขยี้ (หมายถึงการรวมหัวไม่ซื้อไม่ขาย-บู๊เซียน) สันถาธิปไตยของคนจีนในประเทศไทย ทั้งนี้เพราะคนจีน

¹⁴ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารราชกาลที่ 7 หน้า 133 หมายเลข 1/133 หนังสือรายงานราชการของกระทรวงมหาดไทย ที่ 351/11381 ลงวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2468

¹⁵ เอกสารเกียกกัน

¹⁶ เอกสารเกียกกัน หนังสือรายงานราชการของกระทรวงมหาดไทย ที่ 282/8371 ลงวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2469

ไม่พอใจญี่ปุ่นขยายอิทธิพลเข้าไปในแมนจูเรียของจีน ได้มีการตั้งสมาคมลับของพ่อค้าจีนในประเทศไทยขึ้นคณะหนึ่ง มีชื่อเรียกว่า "ฮั่วเฮียะ"¹⁷ มีหน้าที่บ่งการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น ถ้าผู้ใดซื้อหรือขายสินค้าญี่ปุ่น ไม่ว่าจะเป็นชาวจีนหรือชาวญี่ปุ่น จะถูกลอบทำร้ายอย่างสาหัส เช่น ตักหัว ตักใบหู หรือไม่ทำให้ตาย ทำให้เกิดความหวาดกลัวในหมู่ชาวจีนและญี่ปุ่นที่ซื้อขายสินค้าญี่ปุ่นโดยทั่วไป

อนึ่ง พวกสมาคมก๊วนคังในกรุงเทพฯ ก็ได้มีส่วนร่วมในการบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นด้วยเพราะปรากฏว่าได้มีการแจกใบปลิวภาษาจีนมีข้อความเป็นเชิงกล่าววิงวอนและยุยงส่งเสริมให้พวกจีนโพกแขน และทำการบอยคอตสินค้าญี่ปุ่น คำรวจได้สันนิษฐานว่าเป็นสำนวนโวหารของคณะก๊วนคังในกรุงเทพฯ นี้เอง

นอกจากความเคลื่อนไหวในเรื่องชาตินิยมแล้ว คนจีนในประเทศไทยยังได้มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์อีกด้วย ได้ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าพรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยได้เริ่มก่อตัวขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2470¹⁸ ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และพรรคคอมมิวนิสต์ที่สำคัญที่สุดในประเทศไทยขณะนั้น คือ พรรคคอมมิวนิสต์จีน¹⁹ ซึ่งมีสาขาประจำท้องถิ่นมีชื่อตามภาษาของพรรคว่า ซี ซี พี (มาจากคำว่า Chinese Communist Party - ผู้เขียน) ได้จัดตั้ง "คณะกรรมการคอมมิวนิสต์" ในกรุงเทพฯ มีชื่อเรียกว่า "คณะใหญ่ในกรุงเทพฯ"²⁰ มีหน้าที่ดำเนินงานเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่พรรคคอมมิวนิสต์จีนแห่งประเทศไทย

¹⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 133 หมายเลข 10/133 หนังสือรายงานขอราชการกระทรวงมหาดไทย ที่ 99/1844 ลงวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2471

¹⁸ ชานินทร์ ภูชัยเชียร, คำบรรยายเรื่องการใช้กฎหมายป้องกันคอมมิวนิสต์ หน้า 80

¹⁹ กระทรวงมหาดไทย "ลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย" พ.ร.บ.ป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ หน้า 281

²⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 133 หมายเลข 1/133 ปีก 1 หนังสือรายงานขอราชการกระทรวงมหาดไทย ที่ 410/12069 ลงวันที่ 26

ธันวาคม พ.ศ. 2472

กัยการแทรกซึมเข้าไปในหมู่กรรมกร เช่น กรรมกรช่างเลื่อย กรรมกรโรงงานทอผ้า กรรมกรรถไฟ นอกจากนี้ยังพยายามที่จะติดต่อกับหน่วยทหารและยุ้งชวานาให้ลี้ภัยในลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่ปรากฏว่าไม่สู้จะไ้ผลเท่าใดนัก²¹

ในกรุงเทพฯ ปรากฏว่าการทำงานของพรรคคอมมิวนิสต์จีนในหมู่กรรมกรไ้ผลอยู่บ้างในหมู่กรรมกรที่ทำงานเป็นช่างก่อสร้าง กรรมกรโรงหล่อเหล็ก กรรมกรโรงน้ำแข็ง และพวกช่างทอง พวกเหล่านี้สนใจในลัทธิคอมมิวนิสต์อยู่มาก แต่สำหรับกรรมกรรถไฟจะเป็นแต่เฉพาะกรรมกรจีนเท่านั้น²²

ในหัวเมืองทางฝ่ายเหนือก็มีพวกคอมมิวนิสต์อยู่เหมือนกัน เช่น ที่อ่างทอง สวรรคโลก พระนครศรีอยุธยา ลำปาง และทางตะวันออกเฉียงเหนือก็มีที่สกลนคร ทั้งหมวกกำลังถึงสาขาของหน่วยขึ้น ขณะเดียวกันปรากฏว่าพรรคคอมมิวนิสต์จีนแห่งประเทศไทยได้ทำการติดต่อกับฐานในกรุงเทพฯ ทำให้เข้าใจกันว่าไ้มีส่วนพัวพันกับการจลาจลต่อต้านฝรั่งเศษของพวกญวนในอินโดจีนอีกด้วย

หลังจากที่เลิกพรรคคอมมิวนิสต์จีนแห่งประเทศไทยแล้วไม่นาน ในกรุงเทพฯ ก็เกิดมีสมาคมลับของพวกจีนไหหลำขึ้นมากคณะหนึ่งมีชื่อว่า "เฮียะ บู้ เล่า กง เลียน ตะ กั๋ ดวย กั๋ เจียง"²³ แปลว่า "สมาคมกรรมกรที่ทำการอยู่กับชาวต่างประเทศในสยาม" มีนายยูก๊อก เจียง เป็นหัวหน้า

²¹ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 หน้า 255 หมายเลข 9/255 หนังสือรายงานราชการของกระทรวงมหาดไทย ที่(ลับ) ลงวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2473

²² กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 หน้า 255 หมายเลข 11/255 หนังสือรายงานราชการของกระทรวงมหาดไทย ที่ 258/6608 ลงวันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2473

²³ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 หน้า 255 หมายเลข 6/255 หนังสือรายงานราชการของกระทรวงมหาดไทย ที่ 337/10635 ลงวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2472

มีสำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ในห้องตึกชั้นสาม ตำบลสามแยก พระนคร จุดประสงค์ที่สำคัญของจีนไท่หล่า คณะนี้คือมุ่งสมาคมกันทั้งสมาคมควบคุมกรรมกรและดำเนินการตามลัทธิคอมมิวนิสต์โดยอิสระตามลัทธิสมาคมลับของจีนไท่หล่าคณะนี้มีสาขาแยกกันอยู่ในกรุงเทพฯ แพร่หลาย และกระทำการปลุกระวังก่อนอย่างมกช้นมาก ทำให้ยากต่อการสืบสวนจับกุมให้ไ้หลักฐานเป็นอย่างยิ่ง

เป็นที่น่าสัง เกตว่าพวกจีนไท่หล่านี้ นอกจากจะมีการ เคลื่อนไหว เกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ซึ่งกำลัง ขยายตัวในประเทศไทยแล้ว ยังปรากฏว่าในมลายูซึ่งขณะนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ พวกจีน ไท่หล่าก็เข้าไปมีบทบาทในการจัดตั้งสหภาพกรรมกรชาวจีนโพ้นทะเล พรรคคอมมิวนิสต์หมู่ คณะกรรมการ จัดการปฏิวัติสมัยใหม่แห่งพรรคคอมมิวนิสต์ประเทศจีน และคณะผู้แทนพรรคคอมมิวนิสต์จีนในแถบทะเลใต้ใน มลายู ทำให้เกิดความหวาดกลัวของเมืองของพวกจีนไท่หล่าแพร่หลายเข้าไปในหมู่คนจีนเชื้อสายมลายูอีกด้วย 24

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่ปรากฏว่าพรรคคอมมิวนิสต์จีนได้ทำการ รุนแรงแต่อย่างใด นอกจากการโฆษณาชวนเชื่อเท่านั้น พวกจีนคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยจะก่อความ รุนแรงก็ภายหลัง พ.ศ. 2475 ไปแล้ว 25 จากการรายงานความเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์จีน ในประเทศไทยไปยังพรรคคอมมิวนิสต์ที่สิงคโปร์ ทำให้ทราบว่าการทำงานของพรรคคอมมิวนิสต์ จีนในประเทศไทยยังไม่สู้จะโดดเด่น เพราะเจ้าหน้าที่คอยสืบสวนและปราบปรามอยู่ตลอดเวลา 26 นอกจากนี้พรรคคอมมิวนิสต์จีนในมลายูซึ่งมีชื่อเรียกว่า "คณะใหม่แถบทะเลใต้" ได้ดำเนินการทำงาน ของ "คณะกรรมการคอมมิวนิสต์ในกรุงเทพฯ" ว่าทำงานโดยปราศจากหลักเกณฑ์ ทำให้งานต้อง ล้มเหลวบ่อยครั้ง 27

จากการที่เจ้าหน้าที่ของอังกฤษในมลายูจับได้เอกสาร การติดต่อกันระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์จีนใน ประเทศไทยกับพรรคคอมมิวนิสต์จีนที่สิงคโปร์ ทำให้ทางการของไทยจับเค้าได้ว่า มีการทำงาน

²⁴Victor Purcell, The Chinese in Malaya หน้า 215

²⁵กระทรวงมหาดไทย "ลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย" พ.ร.บ.ป้องกันมการร ะบาดอันเป็น คอมมิวนิสต์ หน้า 283.

²⁶กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารราชกาลที่ 7 หน้า 255 หมายเลข 11/255 หนังสือรายงานราชการของกระทรวงมหาดไทย ที่ 259/6608 ลงวันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2473

เชื่อมโยงกันระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์จีนในแหลมมลายูอีกด้วย²⁸ อันมีไ้กว่าพวกจีนคอมมิวนิสต์ทำงาน
เชื่อมโยงกันกว้างขวางมาก

การดำเนินการโฆษณาชวนเชื่อของคอมมิวนิสต์จีนในประเทศไทยกระทำกันในแบบเผยแพร่สิ่ง
พิมพ์ต่าง ๆ ทั้งที่ส่งตรงมาจากประเทศจีนและผลิตขึ้นภายในประเทศไทย สิ่งพิมพ์ที่มาจากประเทศจีน
ก็ได้ออกพวกหนังสือที่เกี่ยวกับลัทธิคอมมิวนิสต์ซึ่งส่งมาจากเมืองชัวเตา ทางบก หรือไมก็ของ²⁹
สำหรับสิ่งพิมพ์ในประเทศไทยที่สำคัญก็ได้อาศัยวิทยุของให้พวกคนจีนก่อการกำเริบ ซึ่งเจ้าหน้าที่ตำรวจ
ได้ทำการกวาดล้างแหล่งพิมพ์ใบปลิวที่สำคัญไ้เมื่อปี พ.ศ. 2473 แหล่งพิมพ์ใบปลิวของพวกคอมมิวนิสต์
จีนนี้อยู่ที่ร้าน "เซ่งจัว"³⁰ ริมถนนราชปรารภ ตำบลมักสัน ซึ่งไ้เป็นสำนักงานใหญ่ของหัวหน้า
คอมมิวนิสต์จีนที่มีชื่อว่า โจ้ว เซ่ง ชิน หรือเสี่ยว อาโหวง เป็นบุคคลคนเดียวกับนายโจ้วคี่³¹
กรรมการกลางของพรรคคอมมิวนิสต์จีนแห่งประเทศไทย ซึ่งทางฝ่ายเจ้าหน้าที่ของอังกฤษในมลายู
หลักฐานแจ้งชัดอยู่ เนื่องจากจับเอกสารลับของพวกคอมมิวนิสต์จีนในประเทศไทยที่ส่งไปยังคอมมิวนิสต์
จีนในมลายูไ้ ทำให้ทราบว่า นายโจ้ว เซ่ง ชิน คือนายเสี่ยว อาโหวง หรือนายโจ้วคี่นั่นเอง

นอกจากการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ด้วยเอกสารและสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ แล้ว ยังมีการพบปะ
ชุมนุมกันอย่างลับ ๆ ในหมู่คอมมิวนิสต์จีนเพื่อวางแผนในการแทรกซึมเข้าไปปลุกปั่นยุ้งในหมู่กรรมกร
ชาวจีน และชาวนา ทั้งไ้กล่าวมาแล้วข้างต้นอีกด้วย ทำให้ทางฝ่ายรัฐบาลไทยต้องคอยสืบสวน
และกวาดล้างอยู่เสมอ

²⁸ เอกสารเกี่ยวกัน

²⁹ กองจกหมายเทศแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 133 หมายเลข 1/133
ปก 1 หนังสือรายงานขอราชการของกระทรวงมหาดไทย ที่ 34/887 และที่ 35/890 ลงวันที่ 28
เมษายน พ.ศ. 2469 และที่ 421/10991 ลงวันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2469

³⁰ กองจกหมายเทศแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แฟ้ม 255 หมายเลข
6/255 หนังสือรายงานขอราชการของกระทรวงมหาดไทย ลับที่ 399/9924 ลงวันที่ 22
พฤศจิกายน พ.ศ. 2473

³¹ เอกสารเกี่ยวกัน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ปรากฏว่า หนังสือพิมพ์จีนที่พิมพ์ออกจำหน่ายในประเทศไทยได้มีการเคลื่อนไหวทางการเมือง ในขณะนั้นมีหนังสือพิมพ์จีนที่ทรงอิทธิพลอยู่หลายฉบับด้วยกัน โดยเฉพาะที่พิมพ์ออกจำหน่ายมากจนหน้าปี พ.ศ. 2464 มีอยู่ด้วยกัน 3 ฉบับคือ "หัวเหียน ยี เป้า" ซึ่งเป็นฝ่ายนิยมก๊กมินตั๋ง "เหลียน เปีย เป้า" และ "เฉียว เซ่ง เป้า" ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ของพวกจีนฝ่ายซ้าย³² ระหว่างปี พ.ศ. 2470 - 2474 ได้มีการพิมพ์หนังสือพิมพ์จีนออกจำหน่ายอีกคือหนังสือพิมพ์ "กั หมิน ยี เป้า" พิมพ์เผยแพร่เมื่อปี พ.ศ. 2470 เป็นหนังสือพิมพ์ที่สนับสนุนพรรคก๊กมินตั๋ง และยังมีหนังสือพิมพ์ "เซิน ชุง ยี เป้า" ซึ่งพิมพ์จำหน่ายเมื่อปี 2471 นอกจากนี้ก็มีหนังสือพิมพ์จีนอื่น ๆ อีกสองสามฉบับที่ตีพิมพ์ขึ้นมาในภายหลัง

หนังสือพิมพ์จีนในประเทศไทยเหล่านี้ล้วนแต่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองในประเทศจีนด้วยกันทั้งสิ้น หนังสือพิมพ์ "หัว เหียน ยี เป้า" ซึ่งสนับสนุนพรรคก๊กมินตั๋ง และหนังสือพิมพ์ "เหลียน เปีย เป้า" ซึ่งสนับสนุนพรรคก๊กมินตั๋งฝ่ายที่นิยมคอมมิวนิสต์ ได้ถูกรัฐบาลไทยถอนใบขึ้นภาษีและสั่งปิดโรงพิมพ์ เพราะลงบทความโฆษณาโจมตีอังกฤษและสนับสนุนการเคลื่อนไหวต่อต้านสินค้าอังกฤษในจีนเมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2464 เหตุผลที่รัฐบาลไทยทรงจะมีเรื่องกระเทาะเทียนสัมพันธ์มิตรภาพกับอังกฤษ และคงไม่ได้มองหนังสือพิมพ์ "เฉียว เซ่ง เป้า" ก็ถูกปิดอีก³³ เพราะลงบทความโจมตีการรุกรานจีนของญี่ปุ่น

ต่อมาในปี พ.ศ. 2470 หนังสือพิมพ์ "หัว เหียน ยี เป้า" และ "เหลียน เปีย ยี เป้า" ได้รับอนุญาตให้พิมพ์ออกจำหน่ายได้อีก พร้อมกับมีหนังสือพิมพ์จีนที่พิมพ์ออกจำหน่ายอีกฉบับหนึ่งคือ "กั หมิน ยี เป้า" เนื่องจากในปี พ.ศ. 2470 นี้เป็นปีที่พรรคคอมมิวนิสต์และพรรคก๊กมินตั๋งในจีน

³² George William Skinner, จีนที่อ้างแล้ว หน้า 235

³³ ที่เดียวกัน

แตกแยกกันอย่างรุนแรง ทำให้หนังสือพิมพ์จีนในกรุงเทพฯ แตกแยกออกเป็น 2 ฝ่าย และต่อต้านซึ่งกันและกัน³⁴ คือหนังสือพิมพ์ "หลี่ ชิง เป้า" และ "เลี่ยน เปียว เป้า" ฉบับรายวันได้หันไปสนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์จีน ต่อต้านนโยบายสนับสนุนเจียงไคเช็คของหนังสือพิมพ์อื่น ๆ ในที่สุดรัฐบาลไทยได้ประกาศปิดหนังสือพิมพ์ทั้ง 2 ฉบับ เพื่อความสงบเรียบร้อย

ต่อมาในระหว่าง พ.ศ. 2474 - 2475 หนังสือพิมพ์จีนทุกฉบับได้ลงพิมพ์ข้อความโจมตีอย่างรุนแรง ในกรณีที่ญี่ปุ่นรุกรานแมนจูเรียเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2474 รัฐบาลไทยเกรงว่าจะก่อให้เกิดกระทบกระเทือนระหว่างสัมพันธไมตรีอันดีระหว่างประเทศไทยกับญี่ปุ่น จึงออกคำสั่งปิดหนังสือพิมพ์จีนอย่างเฉียบขาด³⁵ ในคราวนี้หนังสือพิมพ์จีนทั้งเล็กและใหญ่ถูกปิดกันมากกว่าครึ่งทั้งหนังสือพิมพ์ "หัว เปียน ยี่ เป้า" ซึ่งเป็นฉบับเก่าแก่ที่สุดถูกปิดด้วย

เมื่อพิจารณาพฤติการณ์ของหนังสือพิมพ์จีนในประเทศไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นได้ว่าหนังสือพิมพ์จีนได้กลายเป็นเครื่องมือของนักการเมืองในประเทศจีนในการโฆษณาชวนเชื่อลัทธิการเมืองและการปฏิบัติงานของพรรคการเมืองที่ทรงอิทธิพลของจีน คือพรรคก๊กมินตั๋ง และพรรคคอมมิวนิสต์จีน พวกเขานำหนังสือพิมพ์เหล่านี้ไปกระตุ้นไป挑唆ของชาตินิยมอย่างรุนแรงจนรัฐบาลไทยต้องเข้าควบคุมเพราะเกรงจะเกิดความไม่สงบเรียบร้อยขึ้นภายในประเทศได้

อนึ่ง ปรากฏว่าไม่มีการแทรกซึมลัทธิโซเวียตของพวกจีนก๊กมินตั๋งและลัทธิคอมมิวนิสต์ของพวกจีนคอมมิวนิสต์เข้าไปเผยแพร่ในโรงเรียนจีนด้วย บรรดาชาวจีนที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยขณะนั้นประกอบไปด้วยบุคคลที่หนีภัยมาจากประเทศจีน หรือไม่ได้เห็นท่าเลวของการค้าขายในประเทศไทย เพราะการประกาศภาวะฉุกเฉิน จึงอพยพเข้ามาสู่ประเทศไทย อีกประเภทหนึ่งเป็นพวกจีนทมิฬ เรียกตนเองว่า นักการเมืองรุ่นใหม่ พวกนี้จะเป็นผู้นำลัทธิการเมืองแบบสาธารณรัฐตามหลักของดร.ซุนยัตเซ็น มาเผยแพร่ และสถานที่ ๆ เหมาะแก่การโฆษณาชวนเชื่อมากที่สุด คือ โรงเรียนจีน³⁶

³⁴ เล่มเดียวกัน หน้า 236

³⁵ เล่มเดียวกัน หน้า 239

³⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 แผ่น 133 หมายเลข 32/133 หนังสือรายงานถึงมกุฎราชกุมาร ร.ค.ฉิม แดงกุล ลงวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2473

การเคลื่อนไหวเพื่อปลูกฝังลัทธิชาตินิยมจีน อันเกี่ยวพันเรื่องลัทธิโพธิธรรมและการปฏิบัติ ประเทศจีนไปสู่วาระของสาธารณรัฐของ ดร.ซุนยัตเซ็น ซึ่งได้กระทำกันอยู่ในโรงเรียนจีนขณะนั้น ปรากฏอยู่ทั่วไปในพระนครและต่างจังหวัด บางครั้งกระทำกันอย่างลับ ๆ แต่บางครั้งก็ทำกันอย่างเปิดเผยโดยไม่พัวพันเงาเจ้าหน้าที่ควบคุม ทั้งนี้เพราะความรู้สึกในเรื่องชาตินิยมอันรุนแรงของ คนจีนเหล่านั้น

นอกจากนี้แล้วยังมีการใช้โรงเรียนจีนเป็นสถานที่ทำการเผยแพร่โฆษณาลัทธิคอมมิวนิสต์ ในขณะนั้น ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว แม้แต่เอกอัครราชทูตเนเชอร์แลนด์ประจำกรุงเทพฯ ยัง ได้มีหนังสือถึงข้าหลวงเทศาภิบาลเกี่ยวกับเรื่องโรงเรียนจีนเป็นแหล่งเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ซึ่งแจ้งให้กระทรวง ท่างประเทศไทยทราบ³⁷ เพื่อให้รัฐบาลไทยจะเฝ้าระวังป้องกันเอาไว้ให้รัดกุม แต่ถึงกระนั้นก็ยังมีการเคลื่อนไหวในทำนองดังกล่าวอยู่เสมอ

เมื่อกล่าวโดยทั่ว ๆ ไปแล้วจะเห็นได้ว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่าชาวจีนในประเทศไทยได้มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม มีการโฆษณาเผยแพร่ลัทธิโพธิธรรมของพุทธคัมภีร์และลัทธิคอมมิวนิสต์ของจีนคอมมิวนิสต์อยู่ในหมู่คนจีนในประเทศไทย ชาวจีนในประเทศไทยส่วนใหญ่กระตือรือร้นในเรื่องชาตินิยมอย่างรุนแรง จนบางครั้งก่อให้เกิดความยุ่งยากต่อสังคมทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสถานการณ์การเมืองในจีน ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากระบอบเดิม กล่าวคือ ได้มีการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยในจีนภายใต้การนำของ ดร.ซุนยัตเซ็น และพรรค กว๋มินตั๋ง นอกจากนี้คอมมิวนิสต์จีนก็อุบัติขึ้นภายในภายหลังต่อมา เนื่องจากแรงสั่นสะเทือนที่มาจาก

37

แผนกเก็บ กองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เอกสารเลขที่ 199

ปีที่ 33 ประเภทการ กระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2420 หนังสือราชการของกระทรวง ท่างประเทศ (ลับ) ที่ 9/1136 ลงวันที่ 13 กันยายน 2470 พูลเสนาบดีกระทรวง ธรรมการ

แผนกเก็บ กองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เอกสาร เลขที่ 50 ประเภทการ
แผนกโรงเรียนราษฎร์ กระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2472

ข. หลักฐานชั้นสอง (Secohdary Sources)

กระทรวงมหาดไทย "สถิติคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย" พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็น
คอมมิวนิสต์ โรงพิมพ์บริษัท ส.พยุ่งยงค์ พ.ศ. 2497, 325 หน้า

ทัน บุญเทียม, สถิติไทรราษฎร์ บริษัทอักษรโสภณ จำกัด พ.ศ. 2495, 837 หน้า

ชานินทร์ รัชวิเชียร, คำบรรยายเรื่องการใช้กฎหมายป้องกันคอมมิวนิสต์ โรงพิมพ์สำนัก
ทำเนียบนายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2506, 123 หน้า

George William Skinner, Chinese Society in Thailand: An Analytical History.

Cornell University Press, New York, 1957. 459 p.

Victor Purcell, The Chinese in Malaya. Oxford University Press, London,
1965. 623 p.

